

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟΥ ΣΠΟΥΔΑΣΤΗ : ΧΑΛΚΙΑΔΑΚΗ ΧΡΗΣΤΟΥ
(Α. Μ. Σ. 20)

ΘΕΜΑ :
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ «ΠΑΡΑΔΟΣΗ» :
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ
«ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΓΑΜΟΥ»
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΚΡΙΤΣΑΣ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : ΜΑΡΓΑΡΗ ΖΩΗ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ
2008 - 2009

Άρτα 2009

Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι από το δράμενο του έτους 1995 και ανήκει στο φωτογραφικό αρχείο του Χαλκιαδάκη Χρήστου.

Πηγή : Κριτσά 20/8/1995.

Αφιερώνω στους γονείς

την σύζυγο και τα παιδιά μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12
1. ΚΡΙΤΣΑ : ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ.....	21
1.1. Αρχαία πόλη με μεγάλη δραστηριότητα.....	23
1.2. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας.....	24
1.3. Λαϊκός πολιτισμός και παράδοση.....	30
2. ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗ ΚΡΙΤΣΑ.....	33
3. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ.....	40
3.1. Πολιτιστικά αγαθά και προσπάθειες διάσωσης από την παγκόσμια κοινότητα.....	41
3.2. Διάσωση των πολιτιστικών αγαθών. Οι εξελίξεις στον Ελλαδικό χώρο.....	47
4. <i>ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ.</i> <i>ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ</i> <i>ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ - ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΚΑΙ</i> <i>ΕΠΙΝΟΗΣΗΣ.....</i>	53
4.1. Η σύσταση της <i>Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Νομού Λασιθίου</i> το 1970.....	54
4.2. Η χάραξη πορείας και Πολιτισμικής Πολιτικής της <i>Ιστορικής</i> <i>Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς</i>	62
4.3. Εξασφάλιση στέγης - Δημιουργία Μουσειακού χώρου	64
4.4. Η επινόηση της κατασκευής του περιοδικού τύπου.....	67

4.5. Ο χορός. Παραγωγή και κατανάλωση από την Ιστορική Λαογραφική Εταιρία της Κριτσάς.....	70
4.6. Η «γέννηση» της ιδέας αναβίωσης του Κριτσώτικου παραδοσιακού γάμου.....	72
5. Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΓΑΜΟΥ ΤΗΣ ΚΡΙΤΣΑΣ.....	77
5.1. Η προετοιμασία του δρώμενου από τα μέλη της Εταιρίας.....	78
5.2. Μέρος Α'	
Διαφήμιση του δρώμενου – Καλέσματα των γαμηλιωτών.....	83
Ψήσιμο των γαμοκούλουρων	89
Το στόλισμα του σπιτιού της νύφης	91
Το σφάξιμο των ζώων	96
Η ετοιμασία των χώρων του γλεντιού.....	99
Η ετοιμασία της νύφης και του γαμπρού.....	100
5.3. Μέρος Β'	
Η τελετή του γάμου – Η μεταφορά της προίκας.....	102
Η πορεία της πομπής του γαμπρού προς την Εκκλησία	106
Η πορεία της πομπής της νύφης προς την εκκλησία.....	109
Η υποδοχή της νύφης στην εκκλησία και η έναρξη του μυστηρίου.....	111
Η πορεία των νεόνυμφων για το νέο τους σπιτικό.....	113
5.4. Μέρος Γ'	
Η πορεία των νεόνυμφων στο χώρο του γλεντιού.....	116
Η γλεντική διαδικασία.....	119
6. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΡΩΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΚΡΙΤΣΑΣ ΣΤΗ ΠΑΡΟΔΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ	122

7. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ – ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΡΙΤΣΑΣ	135
8. ΣΥΝΟΨΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΣΤΟΧΑΣΜΩΝ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	145
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	170
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	179
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ.....	185
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	187
ΙΣΤΟΧΩΡΟΙ.....	189

I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έρευνα για την διεκπεραίωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας βασίζεται κατά κύριο λόγο στα μεθοδολογικά εργαλεία των ανθρωπιστικών σπουδών. Πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 1/10/2001 έως και 31/12/2008. Ωστόσο, επειδή ο γράφων την παρούσα συμμετείχε ως μουσικός στο δρώμενο του έτους 1995 και 1997 συνέλεξε φωτογραφίες, ταινίες video κ.α. που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση έγινε με βάση τα ανθρωπολογικά μεθοδολογικά εργαλεία.

- **Βιβλιογραφική έρευνα:**

Η βιβλιογραφική έρευνα πραγματοποιήθηκε :

- ο στην Κοινότητα της Κριτσάς (Αρχείο *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Λασιθίου*, Αρχείο *Εκπολιτιστικού Συλλόγου Κριτσάς*, Βιβλιοθήκη Δημοτικού Σχολείου Κριτσάς, Αρχείο της Κοινότητας Κριτσάς)
- ο στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης (Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Δημοτική Αγίου Νικολάου, Δημοτική Ρεθύμνης, Λαογραφικό Μουσείο Νεαπόλεως Κρήτης, Δήμο Αγίου Νικολάου, Τοπικός τύπος - Κρητικά περιοδικά : *Κρητικά Χρονικά*, *Κρητόπολις* και *Κρητόραμα*)
- ο στη Βιβλιοθήκη του Τ.Ε.Ι. Ηπείρου της Άρτας
- ο σε Βιβλιοθήκες στην Αθήνα (Τμήματα : Λαογραφίας, Ιστορικό Αρχαιολογικό, Φιλοσοφίας, Μουσικολογίας του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Εθνική Βιβλιοθήκη)
- ο σε Βιβλιοθήκες της Θεσσαλονίκης (Τμήματα : Φιλολογίας, Λαογραφίας, Ιστορικό Αρχαιολογικό, Φιλοσοφίας, Μουσικολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσ/κης, Μουσικής Ιστορίας & Τέχνης Πανεπιστημίου Μακεδονίας)

- ο στη Βιβλιοθήκη του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Συκιάς Χαλκιδικής
- ο στο διαδίκτυο

Μετά από μελέτη της σχετικής και παράλληλης βιβλιογραφίας, συγκεντρώθηκε το απαιτούμενο πραγματολογικό υλικό και οι κατάλληλες επιστημονικές εργασίες, που θα επέτρεπαν την σύνθεση και ερμηνεία της παρούσας προσέγγισης.

- **Επιτόπια έρευνα:**

- ο **συμμετοχική παρατήρηση:**

η συμμετοχική παρατήρηση πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 20/8/1995 και επίσης στο δρώμενο του έτους 1997 όπου ο γράφων συμμετείχε ως ενεργός μουσικός, ενώ άμεσα ως ερευνητής την εβδομάδα από 11 έως 18 Αυγούστου του 2002. Στην έρευνα που έγινε, συλλέξαμε οπτικό, ακουστικό και έντυπο υλικό που αφορούν το δρώμενο. Από την Κοινότητα, συλλέξαμε στοιχεία με δημογραφικά δεδομένα του χωριού.

- **Συνεντεύξεις, κατευθυνόμενη συζήτηση και ελεύθερου τύπου επικοινωνία με τους κατοίκους του χωριού.**

Για να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία, βοήθησαν αρκετοί κάτοικοι της Κοινότητας, όπου με τις πληροφορίες τους συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της. Η επιλογή των ανθρώπων αυτών που θα βοηθούσαν στην έρευνα, έγινε με βάση τα εξής κριτήρια :

- ο Τόπο καταγωγής
- ο Φύλλο
- ο Ηλικία
- ο Επάγγελμα
- ο Μέλλος της Κοινότητας
- ο Μέλλος της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας ή του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Κριτσάς*
- ο Συμμετοχή στο δρώμενο ως συντελεστής οργάνωσης ή διεκπεραίωσης της επιτέλεσης.
- ο Συμμετοχή στο δρώμενο ως καλεσμένος του γάμου

- ο Συμμετοχή στο δρώμενο ως ζευγάρι που παντρεύεται
- ο Συμμετοχή στο δρώμενο ως μουσικός
- ο Συμμετοχή στο δρώμενο ως απλός θεατής

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με βοήθησαν με τις πληροφορίες τους στην εκπόνηση της παρούσας, αναφέροντάς τους ονομαστικά και να αναφέρω, ότι χωρίς την συνδρομή τους θα ήταν αδύνατο το παρόν εγχείρημα.

Αυτοί είναι : οι κ.κ. Παπαδάκης Γεώργιος, Φανουράκης Ιωάννης, Γεροντής Δημήτριος, Βάρδας Ιωάννης, Μαυρής Εμμανουήλ, Λουκάκης Ιωάννης, Σγουρός Δημήτριος.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Χρονάκη Κώστα και Μπρόκου Σοφία για τις πληροφορίες που αφορούν το δρώμενο, και τους Πάγκαλο Εμμανουήλ και Βάρδα Γεώργιο για τις πληροφορίες σχετικά με την Κοινότητα και την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* όπως και τον Βασιλάκη Αθηνογένη που δεν ζει σήμερα.

Ακόμα θερμές ευχαριστίες οφείλω στην καθηγήτρια κα Μάργαρα Ζωή, τόσο για την έμπνευση, υλοποίηση και την ουσιαστική καθοδήγηση της παρούσας, όσο και για την ουσιαστική της βοήθεια ως διδάσκουσα, σε ολόκληρη της φοίτησή μου στο Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής.

Θα ήθελα ακόμα να ευχαριστήσω, όλους όσους με έχουν βοηθήσει μέχρι σήμερα κατά την διάρκεια των σπουδών μου στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής και στο μουσικό μου βίο.

Περισσότερο από όλους όμως, ευχαριστώ την οικογένεια μου που με στήριξε σε αυτή μου την προσπάθεια και τους γονείς μου που με «έμαθαν». Ευχαριστώ, επίσης τον πατέρα μου, που όσο ζούσε περίμενε να δει αυτήν εδώ την εργασία, αλλά δε θα μπορούσε ποτέ να τη διαβάσει. Άγιο και ανάλαφρο το χόμα που τον σκεπάζει.

II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Την πρώτη μου εμπειρία με την έρευνα και τις τελεστικές τέχνες, είχα πολλά χρόνια πριν, όταν άρχισα να μελετώ την μουσική του νησιωτικού χώρου, ξεκινώντας από το νησί της Ρόδου όπου διέμενα το 1987. Το ερευνητικό μου ενδιαφέρον όμως άλλαξε μετά από την επαφή μου με το τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής και συγκεκριμένα στα πρώτα εξάμηνα, όταν διδάχτηκα το μάθημα «Εθνογραφικό φιλμ» που δίδασκε η επιβλέπουσα της παρούσας ερευνητικής εργασίας, καθηγήτρια κα Μάργαρη Ζωή. Το ενδιαφέρον μου στράφηκε περισσότερο στον τρόπο καταγραφής των κοινωνιών και των εθνογραφικών γεγονότων. Στο μάθημα αυτό παρουσίασα και την αναβίωση του γάμου της Κριτσάς του 1995¹ ως παράδειγμα συλλογής πρωτογενούς εθνογραφικού υλικού.

Μέσα από την παρουσίαση της αναβίωσης του γάμου της Κριτσάς του 1995 και την ανάλυση του δρώμενου από την επιβλέπουσα από ανθρωπολογικής και εθνογραφικής πλευράς, μπόρεσα να κατανοήσω τον τρόπο που ζουν και δρουν οι κοινωνικές ομάδες, μέσα από πλέγματα σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ τους, τα οποία ορίζουν τα όρια που τις χωρίζουν και ταυτόχρονα τις ενώνουν. Γνώρισα επίσης την ιδιαίτερη σημασία της διαμόρφωσης της πολιτικής των πολιτιστικών αναβιώσεων και των λαϊκών δρωμένων και πως τα λαϊκά δρώμενα, αποτελούν πολύμορφο πολιτιστικό πόρο, που εμπεριέχεται στην κληρονομιά του κάθε τόπου.

Στην εκδήλωση ενός εμφανούς ενδιαφέροντος για την ενασχόληση με τον πολιτισμό και το αντικείμενο των πολιτιστικών πόρων και μετά από παρότρυνση της ίδια καθηγήτριας (Μάργαρη Ζωής), απορρέει η παρούσα. Έτσι ξεκίνησε και η ουσιαστική έρευνα για

---

¹ Αξιοσημείωτο είναι πως το ζευγάρι που «αναβίωσε το γάμο» ήταν φίλοι μου. Συνάδελφος συνεργάτης μουσικός ο γαμπρός, μου έδωσε την δυνατότητα να συμμετάσχω αφενός ως επίσημος καλεσμένος που θα μπορούσε να καταγράψει ότι ήταν εφικτό, και αφετέρου ως μουσικός που θα έπαιζε στη διάρκεια του δρώμενου. Επίσης στο δρώμενο αυτό είχα την ευκαιρία να συλλέξω και να κρατήσω στο προσωπικό μου αρχείο αρκετό υλικό που αργότερα, θα με βοηθούσε στην εκπόνηση της παρούσας.

το δρώμενο, με επόμενη καταγραφή και επιτόπια έρευνα στο γάμο του 2002.

Ακολούθησε βιβλιογραφική αναζήτηση και η συμπάθεια μου, έγινε ακόμα πιο πλούσια στα επόμενα εξάμηνα του Τμήματος και στα μαθήματα της ίδιας καθηγήτριας Εθνοχορολογία και Μεθοδολογία της Έρευνας, όπου κατέθεσα και υπόθεση εργασίας για την παρούσα, με αποτέλεσμα τον εμπλουτισμό των βιβλιογραφικών μου πηγών, στις οποίες στηρίζεται ένα μεγάλο μέρος της εργασίας.

Το θεματικό πλαίσιο ανάλυσης της υπό μελέτη εργασίας, αφορά τον τομέα της διαχείρισης και αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων, που όπως θα δούμε στην συνέχεια, απορρέουν από τις στρατηγικές πολιτισμικής πολιτικής των μελών της κοινότητας που μελετάμε. Ως περιπτώσιολογική μελέτη, επιλέξαμε το δρώμενο της αναβίωσης του Κρητικού γάμου της Κριτσάς, ως τη δραστηριότητα καθολικής συμμετοχής των μελών της. Για την εκπόνηση της παρούσας, θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα (ταινίες video, φωτογραφίες, είδη λαϊκής τέχνης κ.α.) από τα καταγεγραμμένα τελεστικά δρώμενα του έτους 1995 και του έτους 2002 τα οποία θα προσεγγίσουμε συγκριτικά, προκειμένου να μελετήσουμε την αναβίωση του γάμου ως συνολικό κοινωνικό φαινόμενο. Επιπροσθέτως, για την περιγραφή ενός τέτοιου δρώμενου, εκτός από το σύνολο των καταγεγραμμένων γεγονότων προς ανάλυση, μελετήσαμε το συλλεχθέν υλικό σε συνδυασμό με τη σχετική και παράλληλη βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με τα δεδομένα που συλλέξαμε αρχικά, εντοπίσαμε πως για τα μέλη της τοπικής Κοινότητας, σκοπός του δρώμενου, ήταν η διάδοσή του στο ευρύ κοινό για την οικονομική ανάπτυξη της Κοινότητας και η «ταυτόχρονη, αυτούσια διάσωσή του στην πάροδο του χρόνου, ως μοχλός αντίστασης στην ραγδαία εξέλιξη της εποχής». Και στις δυο περιγραφές (1995 και 2002) δεν δίνονται περαιτέρω στοιχεία που να αφορούν τις στρατηγικές πολιτισμικής πολιτικής του τόπου, αλλά ούτε και το ιδεολογικό πλαίσιο δημιουργίας, λειτουργίας και στήριξης των φορέων, που δραστηριοποιούνται με επίκεντρο την παράδοση. Η έλλειψη των στοιχείων στρατηγικής πολιτικής των φορέων

διαχείρισης πολιτισμού της Κοινότητας Κριτσάς (*Ιστορική-Λαογραφική εταιρία και Εκπολιτιστικός Σύλλογος*) που αφορούν το πλαίσιο δημιουργίας, λειτουργίας και χάραξης της πολιτισμικής τους πολιτικής με βάση την παράδοση, δόθηκε αφορμή για την εκπόνηση της παρούσας πτυχιακής εργασίας. Πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι ο *Εκπολιτιστικός Σύλλογος* ονομάζεται τυπικά *Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κριτσάς*, σε αντίθεση με την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* που ονομάζεται τυπικά *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Λασιθίου*, αλλά οι κάτοικοι της κοινότητας την ονομάζουν «Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς», επωνυμία την οποία ακολουθώντας το λόγο των πληροφορητών μας επιλέξαμε να υιοθετήσουμε.

Άλλοι λόγοι επιλογής του δρώμενου της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς ως πεδίο έρευνας ήταν οι εξής :

- α) οι φορείς που το διοργανώνουν (*Ιστορική Λαογραφική Εταιρία και Εκπολιτιστικός Σύλλογος*) χρησιμοποιούν για το δρώμενο τη διαχείριση της παράδοσης, με αποτέλεσμα να αποτελούν σημαντικό πεδίο έρευνας για την ερμηνεία της δράσης τους και τις στρατηγικές πολιτισμικής πολιτικής που ανέπτυξαν.
- β) ειδικότερα στο δρώμενο της Κριτσάς, όλα είναι «πραγματικά», αφού το ζευγάρι δεν υποδύεται αλλά τελεί επισήμως το μυστήριο του γάμου σε αντίθεση με άλλα παρόμοια δρώμενα που τελούνται την ίδια εποχή στον χώρο της Κρήτης².
- γ) η επιλογή για το δρώμενο της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου και όχι κάποιου άλλου δρώμενου της Κοινότητας, έγινε γιατί το συγκεκριμένο δρώμενο, ήταν το βασικότερο και κατεξοχήν δρώμενο που χαρακτήριζε την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς* και ολόκληρη την Κοινότητα, ως τελετουργία με καθολική συμμετοχή, οπότε θα έδινε τα περισσότερα στοιχεία για τη στρατηγική πολιτική των φορέων δημιουργίας του.

Για την εκπόνηση της παρούσας, λοιπόν, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν, η καταγραφή του ίδιου του δρώμενου της αναβίωσης

---

² Την ίδια εποχή στα Ανάγεια, αντίστοιχο κεφαλοχώρι του νομού Ρεθύμνης, τελείται παρόμοιο δρώμενο αλλά με ζευγάρια που υποδύονται τους ρόλους της νύφης και του γαμπρού. Ένα είδος μίμησης του πραγματικού δρώμενου δηλαδή.

του παραδοσιακού γάμου στην Κοινότητα της Κριτσάς, από την ημέρα που αρχίζουν οι ετοιμασίες μέχρι και την ημέρα τέλεσης του θρησκευτικού μυστηρίου και του γλεντιού που ακολουθεί. Διότι τα προαναφερθέντα αποτελούν στρατηγικές διαχείρισης πολιτισμικής πολιτικής, δηλώνουν ταυτότητα και είναι άμεσα συνδεδεμένα με την επιτέλεση όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Συνεπώς, προκειμένου να προσεγγίσουμε τους ερευνητικούς μας στόχους θα ξεκινήσουμε την ερευνά μας με την παράθεση των ιστορικών στοιχείων του χωριού της Κριτσάς και στην συνέχεια την παρουσίαση του παραδοσιακού γάμου ως περιπτώσιολογική μελέτη.

Ειδικότερα :

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναφέρουμε τα ιστορικά στοιχεία της ευρύτερης περιοχής, που συνδέονται με την επιτέλεση του δρώμενου. Τα δεδομένα αυτά, αφορούν την γεωγραφική θέση της Κοινότητας, τον αριθμό των κατοίκων της στην πάροδο του χρόνου, τα γεωπολιτικά δεδομένα της Κοινότητας, την ιστορία της και όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρτογραφούν και διαμορφώνουν την κοινωνική ζωή των μελών της Κοινότητας Κριτσάς.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αφού παραθέσουμε τα είδη γάμου που εντοπίζονται στον Ελλαδικό χώρο, θα προσεγγίσουμε τελικά το περιπτώσιολογικό παράδειγμά μας, το δρώμενο της Κριτσάς.

Στο τρίτο κεφάλαιο, επιχειρούμε τη σύνδεση του λαϊκού δρώμενου του γάμου με τις σύγχρονες αντιλήψεις για την πολιτιστική διαχείριση και παραγωγή. Γίνεται η περιγραφή του νομικού πλαισίου που αφορά την προστασία των πολιτιστικών πόρων, αρχικά σε παγκόσμια κλίμακα και έπειτα στα όρια της Ελλάδας, με έμφαση στην εποχή που ιδρύθηκε η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς*, προκειμένου να αναδείξουμε το γενικό υπερτοπικό πλαίσιο (και ως θεσμικό καθεστώς και ως ιδεολογικό υπόστρωμα), που πυροδότησε τις ενέργειες σύστασης και δημιουργίας της.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, παραθέτουμε αναλυτικά τα τοπικά κοινωνικοπολιτικά γεγονότα, που οδήγησαν στη σύσταση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* και καθόρισαν την πορεία και τις

δραστηριότητες της, περιγράφοντας τες αναλυτικά σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος, από το έτος 1970 έως το έτος 1982, διότι επαναλαμβάνονται όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω (στο 6 κεφάλαιο) από την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* με τον ίδιο τρόπο, χρησιμοποιώντας τους ίδιους χώρους : κτίριο - μουσείο ως σπίτι του ζεύγους, εκκλησία, σχολείο για την γλεντική διαδικασία κ.α. και τις ίδιες τελεστικές τεχνικές π.χ. ίδιους δρόμους – πορείες πομπών, ίδιες διαδικασίες μεταφοράς της προίκας, παραδοσιακά φαγητά κλπ. και η δεύτερη περίοδος από το έτος 1995 μέχρι σήμερα, από τον *Εκπολιτιστικό Σύλλογο Κριτσάς*.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, γίνεται λεπτομερής περιγραφή των επεισοδίων της αναβίωσης του γάμου στη Κοινότητα Κριτσάς, στο πρώτο έτος δημιουργίας της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* και όπως αυτό επαναλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο μέχρι σήμερα.

Στο έκτο κεφάλαιο, με έμφαση στις δυο περιόδους που προαναφέρθηκαν, περιγράφεται αναλυτικά η εξέλιξη του δρώμενου στην πάροδο του χρόνου και κατόπιν εντοπίζονται οι μεταλλάξεις από χρονιά σε χρονιά καθ' όλο το διάστημα τέλεσης του δρώμενου.

Βασιζόμενοι στα προαναφερθέντα στο έβδομο κεφάλαιο, επιχειρούμε την ανάλυση των πολιτισμικών στρατηγικών της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*. Επισημαίνουμε την μεθοδολογία και τις τεχνικές χάραξης της πολιτισμικής πολιτικής της Κοινότητας και παράλληλα θα προσεγγίσουμε τη μετουσίωση της μέσο του δρώμενου. Μιας πολιτικής που φαίνεται να καθορίζει εν τέλει τη πολιτισμική επιβίωση της Κοινότητας.

Τέλος στο όγδοο κεφάλαιο, παραθέτουμε τα συμπεράσματά που προέκυψαν από την έρευνα. Θα διαπιστώσουμε πως, η Κοινότητα Κριτσάς βρίσκεται σε ένα γεωγραφικό χώρο με αρκετές φυσικές ομορφιές και αποτελεί μια αυτάρκτης σε υλικά αγαθά περιοχή, με αρκετά αρχαιολογικά, ιστορικά ευρήματα, που δηλώνουν την βαθιά ιστορία του τόπου και το αδιαμφισβήτητο «παρελθόν» του. Η φυσιολογία του γεωγραφικού τόπου, οι φυσικές του ομορφιές και η

αυτάρκειά του, συμπληρώνουν στην συνείδηση του ντόπιου την αίσθηση της «μοναδικότητας» του χώρου.

Ωστόσο η γεωγραφική θέση της Κοινότητας και η χιλιομετρική απόσταση που την χωρίζει από τις ολοένα αναπτυσσόμενες τουριστικές παραθαλάσσιες περιοχές, σε συνδυασμό με την ποιότητα των μέσων μεταφοράς της εποχής, καθιστούν την Κοινότητα μια γεωγραφικά απομονωμένη περιοχή του νομού Λασιθίου.

Από την γεωγραφική απομόνωση αυτή, περιορίζεται η τουριστική και οικονομική της ανάπτυξη και οι κάτοικοι της Κοινότητας αποχωρούν, αναζητώντας καλύτερες επαγγελματικές διεξόδους, σε μια εποχή που ανθίζει στις γύρο περιοχές, γρήγορος και εύκολος αναπτυσσόμενος πλουτισμός και εξελισσόμενος καταναλωτισμός.

Κατά την υπό μελέτη περίοδο, στη Κρήτη δημιουργούνται φορείς για τη σωτηρία των πολιτισμικών αγαθών μεταξύ αυτών και η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς* και είναι αποτέλεσμα ενός υπερεθνικού σχεδίου για τον καθορισμό των ορίων μεταξύ των εθνών, τόσο σε υλικό όσο και σε άυλο επίπεδο, με βάση τα σύγχρονα κοινωνικοϊστορικά δεδομένα.

Έτσι, επιχειρούμε να αναδείξουμε πως, σήμερα, που εντοπίζεται μια έξαρση του Εθνικισμού και της Λαογραφίας στην Ελλάδα και κατ' επέκταση στην Κοινότητα Κριτσάς, δημιουργήθηκε η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία*, που διαχειριζόμενη ως πολιτιστικό προϊόν, την ιδιαίτερη ιστορία και «παράδοση» του τόπου συγκριτικά με άλλες περιοχές, δημιούργησε «το καύχημα του ντόπιου για την ιερή του ιστορία», όπου μέσα από το κυνήγι της «αυθεντικότητας» και «μοναδικότητας» της «ιερής ιστορίας» (του τόπου), γίνεται συνειδητή η προσπάθεια επαναπροσδιορισμού και περιχαράκωσης των ορίων της ομάδας.

Μέσα από την αναζήτηση της ιστορίας του τόπου, καθίσταται η ανάγκη αναπαραγωγής του παλιού παραδοσιακού οικοδομήματος ως αντίδραση στα «σύγχρονα», επαναπροσδιορίζοντας το κοινωνικό μόρφωμα, μέσα από την χρήση της ίδιας της παράδοσής του.

Η «ιδιαιτέρη ιστορία» του τόπου συγκριτικά με άλλες περιοχές, σε συνδυασμό με την προσέλκυση τουριστικού ενδιαφέροντος για την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, δίνει το ερέθισμα στους ανθρώπους της *Εταιρίας*, που επιχειρούν και δίνουν αξία στον «παλιό» παραδοσιακό γάμο, μετατρέποντας την ίδια την Κοινότητα σε «ιστορικό τόπο». Βάση των στρατηγικών πολιτισμικής πολιτικής που μελετήθηκαν και καταλήξαμε ότι χρησιμοποιούνται από την Εταιρία προκύπτει ότι :

- Ο χαρακτηρισμός του δρώμενου σε «αναβίωση παραδοσιακού γάμου», κάνει σαφές τον προσδιορισμό του «παραδοσιακού» και του «ιστορικού» άρα του «παλιού», κατασκευάζει ένα σταθερό χρόνο που δεν μπορεί να επεκταθεί, προσδιορίζοντας και περιορίζοντας τον αριθμό των ιστορικά αξιόλογων αγαθών (υλικών και μη) που βρίσκονται στην καθορισμένη χρονική ζώνη. Ο παραπάνω χαρακτηρισμός, μετέτρεψε το δρώμενο σε επίσημα καθορισμένο σύστημα αγαθών, που μπορεί να διαχειριστεί και αναπαραχθεί και ταυτόχρονα να επικυρωθεί στο εθνικό πλαίσιο.
- Η γνώση των ιστορικών δεδομένων και το καύχημα του ντόπιου για ότι τα συνθέτει, ενώνει τα μέλη της Κοινότητας σε μια κοινή ιδεολογία που συνδέεται με την «κοινή καταγωγή» και ιστορία και θα έχει σαν αποτέλεσμα την ιδέα για προβολή της ίδιας της Κοινότητας.
- Το παρελθόν, θα αναπαράγεται ως προϊόν κουλτούρας της Κοινότητας και με αρωγό την οικογένεια και την θρησκεία, θα διοχετεύεται και προβάλλεται ως κουλτούρα της ομάδας.
- Ο υλικός βίος της Κοινότητας θα αποτελέσει την έκφραση της ψυχής των ανθρώπων και αξιών του πολιτισμού που ενσαρκώνουν. Θα μετατραπεί κάθε στοιχείο που συμβάλει στο γάμο ακόμα και τα ίδια τα σπίτια σε σύμβολα.
- Με την αναπαραγωγή του παραδοσιακού υλικού βίου, διατηρούνται οι κοινωνικές πρακτικές που με τη σειρά τους είναι μέρος της βάσης των κοινωνικών σχέσεων που συντηρούν την ομάδα.

- Η Κριτσά, θα αποτελέσει «διαφορετική» από τους «άλλους» και μέσα από τις διατροφικές συνήθειες που προβάλλονται στην αναβίωση του γάμου. Οι διαδικασίες σφαγής των ζώων, η παρασκευή του παραδοσιακού «ζορμπά» κλπ. δείχνουν την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα της Κοινότητας και αποτελούν στοιχεία που προσδιορίζουν την ιδιαίτερη ταυτότητα της.
- Προσδιορίζεται ο χρόνος και η μέχρι τότε ιστορία του, η οποία και προβάλλεται ως ιδεώδες δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την κατασκευή νέας ιστορικότητας.
- Συνεχίζει να υπάρχει χρόνος και να διαγράφονται νέα ιστορικά δεδομένα.
- Καθορίζεται το παρελθόν ως χώρος και χρόνος, που αποτελεί την υλική έκφραση των κατοίκων, ως συλλογικών υποκειμένων και χρησιμοποιούμενο μιλάει για το παρόν όπως αυτό το ορίζει.
- Η επιλογή της ιστορίας της Κοινότητας, είναι μια «πολιτική της ιστορίας» και κατά συνέπεια «πολιτική της παράδοσης». Εδώ η παράδοση διατηρεί τα ψήγματα της ατόφια και αυθεντικά.
- Με την ευρεία προβολή της Κοινότητας, επαναπροσδιορίστηκε η ταυτότητα της στο εθνικό πλαίσιο.
- Οι δραστηριότητες της εταιρίας επισφραγίζουν την επινόηση και κατασκευή της ιστορίας του τόπου – δημιουργούν πολιτισμό.
- Η αποτελεσματικότητα της πολιτισμικής πολιτικής :
  - ο συνδέεται με την τοπική παραγωγή,
  - ο επιτυγχάνεται με την εξασφάλιση της θερμής συμμετοχής των κατοίκων.
- Η καθολική συμμετοχή των μελών της Κοινότητας έχει σαν αποτέλεσμα :
  - ο την αποτροπή της ελιτίστικης, μόνο, ανάπτυξης του τοπικού Πολιτισμού,
  - ο αναπτύσσονται τα ιδεώδη όλων των κοινωνικών στρωμάτων ,
  - ο απορροφούνται αυτούσια τα πολιτιστικά μηνύματα,
  - ο αποτρέπεται η κατανάλωση των πολιτιστικών μηνυμάτων όπως αυτά σερβίρονται από τα Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης,

- αποτρέπονται επίσης, φαινόμενα απομονωτισμού και αποξένωσης σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο,
- ενδυναμώνονται οι ανθρώπινες σχέσεις, και η δημιουργικότητα των ατόμων και κατά συνέπεια της ομάδας.
- Λόγοι παύσης του δρώμενου, το έτος 1983 έως και το έτος 1994 είναι :
  - η γρήγορη τουριστική ανάπτυξη του τόπου,
  - η καθημερινή παρουσία μεγάλου αριθμού επισκεπτών τουριστών, που επηρέαζε και καθόριζε ανοδικά την εσωτερική οικονομία,
  - η σταθεροποίηση του αριθμού των κατοίκων της Κοινότητας,
  - η εξέλιξη των μέσων μεταφοράς που βοήθησε στα παραπάνω.
- Μετά το 1995 θα επανέλθει το δρώμενο ως φυσικό επακόλουθο :
  - των εξελίξεων του νομικού πλαισίου στην Ελλάδα (που αποτελεί μέλος πια της Ευρωπαϊκής κοινότητας) με τη συνθήκη του Μάαστριχτ που ορίζει την «διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας»,
  - της Ίδρυσης του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου* της Κοινότητας,
  - των χρηματοδοτήσεων για πολιτιστική παραγωγή, από το κράτος, την Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμα και την ιδιωτική πρωτοβουλία,
  - της μείωσης του τουριστικού ενδιαφέροντος στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης που προέκυψε μετά το 1987.

Σήμερα, σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας μελέτης θα μπορούσαμε να πούμε πως ο παραδοσιακός γάμος στην Κοινότητα Κριτσάς, αποτελεί σύνηθες φαινόμενο καθολικής συμμετοχής και πανηγυρισμού, που ενώνει τα μέλη της σε μια κοινή τελετουργία, εμφανίζει την ιδιαιτερότητα της κοινωνικής ζωής της Κοινότητας, επαναπροσδιορίζει την ταυτότητα της και, διαχωρίζοντάς την από τις υπόλοιπες κοινότητες, καθορίζει την πολιτισμική της επιβίωση στην πάροδο του χρόνου. Τέλος, διαγράφει ιστορία, την ιστορία της Κοινότητας της Κριτσάς.

1. ΚΡΙΤΣΑ : ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Σε μια προσπάθεια προσέγγισης του θέματός μας, θα παραθέσουμε ορισμένα ιστορικά στοιχεία της ευρύτερης περιοχής της Κριτσάς. Μέσα από την περιγραφή των ιστορικών στοιχείων της περιοχής, θα κατανοήσουμε τις συνθήκες που επικρατούσαν στη Κριτσά την χρονική περίοδο του 1970, που πυροδότησαν την δημιουργία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* και του μετέπειτα *Εκπολιτιστικού Συλλόγου*. Έχοντας την γνώση των παραπάνω, θα μπορούμε ευκολότερα να μελετήσουμε την στρατηγικές πολιτισμικής πολιτικής των φορέων αυτών.

Οφείλουμε να παρουσιάσουμε το γεγονός της ελλιπούς βιβλιογραφίας στην κατ' εξοχήν αναφορά του χώρου και έτσι αναγκαστικά η μεθοδολογία μας, βασίστηκε κατά μεγάλο μέρος στην επιτόπια έρευνα και ειδικότερα στις ατομικές συνεντεύξεις των κατοίκων της περιοχής. Για να έχουμε όσο το δυνατόν εγκυρότερα αποτελέσματα, συλλέξαμε τις πληροφορίες του βίου και της ιστορίας των ανθρώπων της Κοινότητας Κριτσάς με μεγάλη προσοχή, ώστε να αποτρέψουμε την πιθανή τους αλλοίωση.

1. Χάρτης της Κρήτης – Γεωγραφική παρουσίαση της Κριτσάς

πηγή: Κοινότητα Κριτσάς, 1/3/2008.

Η Κριτσά είναι ένα αρκετά μεγάλο³ και γραφικό χωριό της Κρήτης⁴, χτισμένο αμφιθεατρικά στους πρόποδες του βουνού Κάστελλος, σε υψόμετρο 365 μέτρων⁵, με θαυμάσια θέα στον κατάφυτο με ελιές και αμυγδαλιές κάμπο - βασικά προϊόντα επιβίωσης του πληθυσμού της Κοινότητας παλαιότερα⁶, μαζί με την κτηνοτροφία και άλλα γεωργικά προϊόντα - που απλώνεται στα πόδια του και τον καταγάλανο κόλπο του Μεραμπέλου. Το χωριό, βρίσκεται στο δυτικό μέρος του νομού Λασιθίου και 11 χιλιόμετρα από την πρωτεύουσά του τον Άγιο Νικόλαο⁷. Η γεωγραφική απομόνωση του χωριού, είναι και ο κυριότερος λόγος που οι επισκέπτες και γενικά η τουριστική δραστηριότητα είναι περιορισμένη συγκριτικά με άλλες περιοχές της Κρήτης⁸.

---

³ Πληροφορίες, σχετικά με το γεωγραφικό μέγεθος του χωριού και τον πληθυσμό της Κοινότητας υπάρχουν στα αρχεία της Κοινότητας Κριτσάς. Συγκριτικές ως προς το μέγεθος και το πληθυσμό στο Παπαγεωργίου Κ., 1996.

⁴ Σχετικά με τη γραφική εικόνα, την θέση, τον πληθυσμό και άλλα στοιχεία στο Καρκλαλέτσου Σ., 2003, επίσης στο Κοζύρης, 1969 και στο Πλατάκης Φρ., 1968.

⁵ Από στοιχεία της Κοινότητας και από πληροφορητές (1/3/2008).

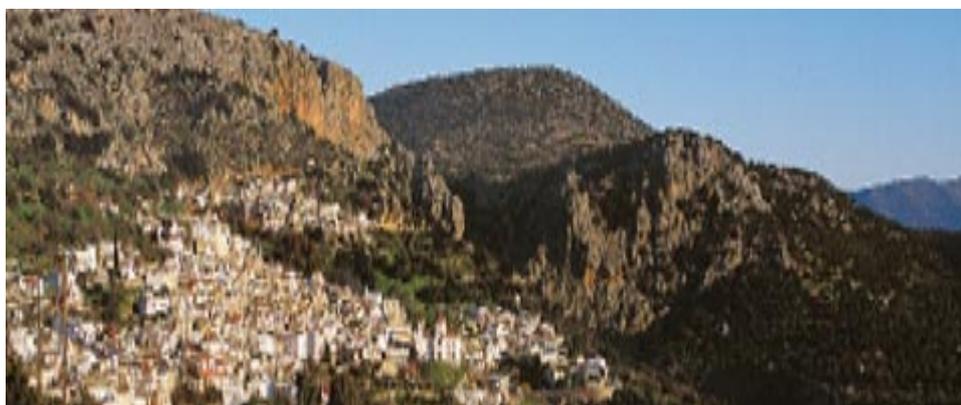
⁶ Από στοιχεία της Κοινότητας και από πληροφορητή (1/3/2008).

⁷ Σχετικά με την θέση της Κοινότητας, χάρτες και στοιχεία, από την Κοινότητα Κριτσάς. (Κριτσά 1/3/2008).

⁸ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας Κριτσάς (18/8/2002), και στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 – 380.

1.1. Αρχαία πόλη με μεγάλη δραστηριότητα

Το όνομά της, οφείλεται κατά την επικρατούσα άποψη στη Θεά Λητώ (δωρική Λατώ), τη μητέρα του Απόλλωνα και της Άρτεμις⁹. Σε απόσταση 3 χιλιομέτρων βόρεια της Κριτσάς, στην τοποθεσία Κοντάρατος, είναι τα ερείπια της αρχαίας δωρικής πόλης Λοτούς της Ετέρας (ή Λατώ)¹⁰. Ήκμασε μεταξύ του 4ου και του 3ου αιώνα π.Χ. Ο αρχαιολογικός της χώρος, που έφερε στο φως η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, περιλαμβάνει αγορά, διάφορα δημόσια κτίρια και αρκετά σπίτια¹¹. Στα αρχαιολογικά μουσεία του Αγίου Νικολάου και της Σητείας εκτίθενται κάποια από τα ευρήματα τόσο αυτών των ανασκαφών, όσο και άλλων που βρέθηκαν στο οροπέδιο του Καθαρού¹². Το καύχημα του ντόπιου για την ιστορία της Κριτσάς στα βάθη των αιώνων, αποτέλεσε εναρκτήριο λάκτισμα για την προβολή της Κοινότητας στο ευρύ κοινό «ετόσηνα (τέτοια) ιστορία έχομε και δέ θελά (θα) το δείξομε ; (την δείχναμε – εννοιολογικά προβάλαμε)¹³».

1. Φωτογραφία του χωριού Κριτσά

πηγή: Κοινότητα Κριτσάς, 2002.

---

⁹ Από στοιχεία της Κοινότητας Κριτσάς (1/3/2008), και από φυλλάδιο του Αρχαιολογικού Μουσείου Αγίου Νικολάου, 1993, σελ. 3.

¹⁰ Πληροφορίες από φυλλάδιο του Αρχαιολογικού μουσείου Αγίου Νικολάου, 1993.

¹¹ Πληροφορίες από φυλλάδιο του Αρχαιολογικού μουσείου Αγίου Νικολάου, 1993.

¹² Στα Αρχαιολογικά Μουσεία Σητείας και Αγίου Νικολάου εκτίθενται οστά τεράστιων προϊστορικών ελεφάντων και άλλων ζώων της εποχής με γιγάντιες διαστάσεις.

¹³ Αναφορά πληροφορητή (8/2002).

1.2. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας

Αδιάκοπη είναι η παρουσία των ανθρώπων στο χώρο της Κριτσάς τουλάχιστον από τα υστερομινωικά χρόνια και μετά¹⁴. Το χωριό ήταν κατοικημένο στη Ρωμαϊκή εποχή και ήταν το μεγαλύτερο χωριό της Κρήτης καθ' όλο το Μεσαίωνα¹⁵. Καταστράφηκε από τους Άραβες το 823 μ.Χ. αλλά ξαναχτίστηκε τον 10ο αι. και γνώρισε νέα άνθηση στα χρόνια της Ενετοκρατίας, όπου παρέμενε το μεγαλύτερο χωριό της Κρήτης. Από το 14^ο αι. και μετά, το αποτελούσαν τρεις συνοικίες Κορναράτα, Χριστός, Κιπεριανά¹⁶. Εξ' αιτίας της συμμετοχής του σ' όλες τις επαναστάσεις του νησιού, υπέστη πολλές καταστροφές¹⁷.

Η συνεισφορά των κατοίκων της Κριτσάς στους απελευθερωτικούς αγώνες της Κρήτης εναντίον των Τούρκων υπήρξε καθολική¹⁸. Στη διήμερη μάχη της Κριτσάς που έγινε κοντά στην αρχαία Λατώ τον Ιανουάριο του 1823, έγιναν μεγάλες καταστροφές και το χωριό πυρπολήθηκε και καταστράφηκε¹⁹. Στη μάχη αυτή σκοτώθηκε και η γενναία αντάρτισσα, η θρυλική Κριτσωτοπούλα²⁰. Το 1867, έγινε έδρα του δήμου που συμπεριλάμβανε τα χωριά Κρούστα, Πρίνα, Καλό Χωριό, Μαδράτι, Μέσα Λακώνια, Τάπες και Άγιο Νικόλαο²¹.

Το 1925 έγινε Κοινότητα και από το 1998 αποτελεί ένα από τα 14 δημοτικά διαμερίσματα του δήμου του Αγίου Νικολάου²². Παρατηρούμε, ότι ενώ είναι από τα μεγαλύτερα - κεφαλοχώρια της Κρήτης με ενεργό δράση σε κάθε στοιχείο της κοινωνικής απάνθησης, μετά το 1925, τα πρωτεία του δήμου θα πάρει ο Άγιος Νικόλαος

---

¹⁴ Σχετικά, στα ιστορικά στοιχεία που υπάρχουν στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Αγίου Νικολάου.

¹⁵ Πληροφορίες από φυλλάδιο του Αρχαιολογικού Μουσείου του Αγίου Νικολάου, 1993.

¹⁶ Πληροφορίες από την Κοινότητα Κριτσάς.

¹⁷ Από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών της Κοινότητας (2002).

¹⁸ Πλατάκης Φρ., 1968.

¹⁹ Κοζύρης Η. Μ., 1969.

²⁰ Στην αρχή του χωριού υπάρχει το άγαλμα της Κριτσωτοπούλας αντάρτισσας Ροδάνθης, και έχει γραφτεί σχετικό βιβλίο ως μυθιστόρημα από το συγγραφέα Δανδουλάκη Κώστα με τον τίτλο «η Ροδάνθη της Κριτσάς»

²¹ Στοιχεία από την Κοινότητα Κριτσάς (2002).

²² Στοιχεία από το Δήμο Αγίου Νικολάου (2002).

γεγονός που πιθανολογείται να οφείλετε στο φαινόμενο της αστικοποίησης και της εσωτερικής μετανάστευσης του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις²³. Παρ' όλα αυτά ο πληθυσμός της Κοινότητας, από 3.000 κάτοικοι περίπου, θα μειωθεί στους 2.500²⁴ και θα διατηρήσει την πολιτισμική της παραγωγή²⁵. Η περίοδος μετά το 1965, θα χαρακτηριστεί εποχή αύξησης της τουριστικής δραστηριότητας στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης²⁶. Η γεωγραφική απομόνωση της Κοινότητας Κριτσάς, γέννησε την ανάγκη προβολής και διαφήμισης της Κοινότητας ως πόλος έλξης του τουρισμού²⁷.

Γύρω στο ένα χιλιόμετρο πριν από την Κριτσά, στη θέση Λογάρι είναι ένα από τα βυζαντινά μνημεία της Κρήτης, η εκκλησία Παναγία Κερά, τρίκλιτη, με το κεντρικό κλίτος αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου και τα άλλα δύο στην Αγία Άννα και τον Άγιο Αντώνιο²⁸. Στο βορειοδυτικό τμήμα εικονίζεται ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης. Το νότιο κλίτος της εκκλησίας χρονολογείται στο 14^ο αι. και οι τοιχογραφίες του ανήκουν στην Παλαιολόγεια αναγέννηση (Μακεδονική σχολή)²⁹. Σε δυο ζώνες που αποτελούνται από 14 πίνακες, εικονίζονται σκηνές από τα Θεομητορικά Ευαγγέλια (που δεν συνηθίζονται στην βυζαντινή ζωγραφική³⁰), το Ύδωρ της Ελέγξεως, η Θλίψη του Ιωσήφ, η Θεοτόκος, η Κεκλεισμένη Πύλη και άλλα. Στο δυτικό τοίχο, είναι η τοιχογραφία με την επιγραφή του κτήτορα και χορηγού «Χωρίον της Κριτσάς, Αντώνιος Λαμέρας» και στο βόρειο τοίχο υπάρχει ζωγραφισμένη η οικογένεια του κτήτορα Μαζηζάνη Γεωργίου. Από τα θέματα και τις αφιερώσεις, μπορεί κάποιος να συμπεράνει την οικονομική κατάσταση των δωρητών, στοιχεία της οικονομικής ζωής του τόπου στην πάροδο του χρόνου. Η οικονομική κατάσταση των μελών

---

²³ Σχετικά με το φαινόμενο της μετακίνησης του αγροτικού πληθυσμού και την εξέλιξη της ζωής των ανθρώπων των πόλεων στο Μερακλής Γ. Μ., 1989 και στο Μερακλής Γ. Μ., 1992.

²⁴ Στοιχεία από την Κοινότητα (2002).

²⁵ Μικρή αναφορά για την παραγωγή πολιτισμού στην Κρήτη στο Ρηγινώτης Ι. Θ., 2002 σσ. 6-11.

²⁶ Ρηγινώτης Θ. 2002, σσ. 6 -11 και στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973.

²⁷ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973.

²⁸ Οι ντόπιοι συχνά αναφέρονται στους θαυματουργούς (όπως τους ονομάζουν) αγίους του συγκεκριμένου βυζαντινού μνημείου.

²⁹ Από στοιχεία του Αρχαιολογικού Μουσείου Αγίου Νικολάου (2002).

³⁰ Από στοιχεία του Αρχαιολογικού Μουσείου Αγίου Νικολάου (2002).

της κοινότητας, στοιχείο της βιωσιμότητάς τους, αποτελεί βασικό συστατικό, μαζί με την γεωγραφική απομόνωση για την προβολή της Κοινότητας, όπως θα δούμε παρακάτω (κεφάλαιο 3 και 4).

Ακόμα υπάρχει η τρίκλιτη εκκλησία του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, που χρονολογείται από τη Β' βυζαντινή περίοδο και αποτελούσε παράρτημα της Μονής Τοπλού³¹. Έχει μερικές από τις πιο καλοδιατηρημένες βυζαντινές νωπογραφίες στην Κρήτη, που χρονολογούνται από τον 14ο και 15ο αιώνα, με ενδιαφέρον ως προς τα θέματα της εικονογράφησης και την τεχνοτροπία³².

Τα συντηρημένα μνημεία, μαρτυρούν την θρησκευτική συνείδηση του ντόπιου από παλαιότερων χρόνων μέχρι σήμερα. Όπως θα παρατηρήσουμε παρακάτω (στο 4 και 5 κεφάλαιο) η εκκλησία επηρεάζει σημαντικά και θρέφει την καθημερινή ζωή και το βίο των μελλών της Κοινότητας της Κριτσάς³³. Η επιρροή αυτή, θα συμβάλει καταλυτικά στην επινόηση της αναβίωσης του γάμου της Κριτσάς, ως χαρακτηριστικό αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της καθημερινής ζωής³⁴.

3. Φωτογραφία της Παναγίας Κεράς.

Πηγή: φωτογραφικό αρχείο Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά, 1/3/2008.

³¹ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (2002).

³² Από στοιχεία πληροφορητή της Κοινότητας (2002).

³³ Σχετική αναφορά στη θρησκευτική συνείδηση των ανθρώπων της Κριτσάς στο πρόγραμμα γάμου του δρώμενου (υπάρχει στο παράρτημα) και στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973.

³⁴ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

Στο δυτικό μέρος του χωριού, υπάρχει το φαράγγι της Κριτσάς και ένα μικρό σε γεωγραφική έκταση δάσος με πρίνους, αρκετούς ασφεντάμους³⁵, κυπαρίσσια και σπάνιες ροδαρές της ορεινής Κρήτης, αποτελούν μερικά από τα φυσικά θέλγητρα της περιοχής³⁶. Λόγω της φυσικής ομορφιάς, διάλεξε την Κριτσά ο Ζυλ Ντασσέν να γυρίσει την ταινία "Αυτός που πρέπει να πεθάνει", βασισμένη στο βιβλίο του Ν. Καζαντζάκη "Ελληνικό πάθος"³⁷. Εδώ επίσης γυρίστηκε η ταινία - άλλο ένα έργο του Ν. Καζαντζάκη - "Ο Χριστός ξανασταυρώνεται"³⁸.

Για τις ιδιαίτερες φυσικές ομορφιές, η Κριτσά υπήρξε χώρος έλξης για τον επισκέπτη. Οι Κριτσώτες, πάντα θεωρούσαν ότι μέσα από την ίδια τους την γεωγραφική και κατά συνέπεια κοινωνική απομόνωση, διέφεραν από τις άλλες κοινότητες, κρατώντας πάντα μια στάση υπερηφάνειας και υπεροχής απέναντι στους «άλλους». Όπως αναφέρει ο πληροφορητής «εμείς δεν έχουμε καμιά σχέση με τσι Αγιονικολιώτες (κατοίκους του Αγίου Νικολάου) κι ας ζούμε μαζί». Άλλωστε στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης οι βουνίσιοι (ριζίτες), διατηρούν την υπεροχή του ανθρώπου με την καθαρή σκέψη και το διαυγές πνεύμα³⁹ σε αντίθεση των καμπίσιων (πασπαρίτες) που έχουν έμφυτη τη «ξεροκεφαλιά»⁴⁰. Η υπεροχή αυτή των κατοίκων και η σπουδαιότητα της απόδοσης της πολιτισμικής τους διαφορετικότητας και ιδιαιτερότητας, μπορεί εύκολα να συντελέσει στην ανάγκη επιβεβαίωσης των ορίων της ομάδας, μέσα από τις φαινομενικά ασήμαντες πρακτικές του γάμου, που έχουν όμως συμβολικό χαρακτήρα, συνδεδεμένο με την παράδοση και την τελετουργική διαδικασία.

Στη Κριτσά, είναι έντονο το Κρητικό παραδοσιακό χρώμα. Σε σημαντικό βαθμό, διατηρείται αναλλοίωτη η παλιά αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της Κοινότητας. Έχει, στενά γραφικά σοκάκια και

---

³⁵ Κρητικό άγριο θαμνώδες φυτό.

³⁶ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁷ Από μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά, 2002).

³⁸ Από την Κοινότητα Κριτσάς (2002).

³⁹ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴⁰ Κρητικός ιδιωματοσιμός που θέλει να δείξει την κακή νοοτροπία του ντόπιου, σε αντίθεση με την νοοτροπία άλλων περιοχών. Ο διαχωρισμός του «πασπαρίτη» (καμπίσιος) από τον «ριζίτη» (βουνίσιος) είναι συχνό φαινόμενο μεταξύ των Κρητικών.

διώροφα ασπροβαμμένα σπίτια με αντιπροσωπευτική την παραδοσιακή λαϊκή τους αρχιτεκτονική, με έντονο χαρακτηριστικό την απλότητα και την λιτότητα⁴¹. Σώζονται, λίγα τμήματα βενετικών αρχοντικών, ενσωματωμένα σε νεότερα σπίτια⁴². Σώζονται επίσης, το οθωμανικό σχολείο και δυο κρήνες από την εποχή της δημιουργίας τους επί τούρκικης κατοχής⁴³. «Πατροπαράδοτες»⁴⁴ οι ασχολίες των κατοίκων της Κριτσάς και ιδιαίτερα των γυναικών που ασχολούνται με την υφαντική. Όπως θα δούμε παρακάτω (στο κεφάλαιο 5) τα χειροποίητα υφαντά, χρησιμοποιούνται στο δρώμενο της αναβίωσης του γάμου και αποτελούν προϊόντα εμπορικής συνδιαλλαγής και σύμβολα που δηλώνουν την ταυτότητα της Κοινότητας⁴⁵. Η Κριτσά, το βράδυ κάτω από τον νυχτερινό φωτισμό, παίρνει το σχήμα σκορπιού⁴⁶ γεγονός που προκύπτει από την πολεοδομική συγκρότηση που έχει και λόγω της γεωγραφικής θέσης πάνω στη πλαγιά του βουνού, άλλωστε δεν θα μπορούσε να έχει άλλη επειδή το ίδιο το βουνό σε πολλά σημεία, ορθώνεται απότομα με ορεινούς βραχώδεις όγκους, οπότε δεν επιτρέπει διαφορετική οικοδόμηση από αυτή που υπάρχει⁴⁷.

4. Φωτογραφία του χωριού Κριτσά το σούρουπο.

Πηγή: Κοινότητα Κριτσάς, 1/3/2008.

⁴¹ Στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378.

⁴² Στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973.

⁴³ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά, 2002).

⁴⁴ Για τις πατροπαράδοτες ασχολίες των κατοίκων και την υφαντική στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 375 – 380.

⁴⁵ Για τα σύμβολα, συνολικές αναπαραστάσεις και τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας στο Κράββα Ε., 2007 – 2008 σσ. φακέλου 128 – 134 επίσης για τον εαυτό και την ταυτότητα στο Τσιβάκου Ι., 2000 σσ. 22 - 28. Αναφορικά με τις έννοιες σημείο (sign), το σημαίνον (significant) και το σημαϊνόμενο και τον ορισμό του συμβόλου στο Boklund – Λαγοπούλου Κ., 1980 σσ. 9 – 15.

⁴⁶ Κοινότητα Κριτσάς.

⁴⁷ Κοινότητα Κριτσάς και προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών (2/3/2008).

Το βάρος των κτητόρων της, δεν άφησε άσχημα σημάδια, αλλά αντίθετα όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι ίδιοι οι κάτοικοι, αφομοίωναν και ενσωμάτωναν κάθε ξένο στοιχείο με την θετική του απήχηση και το οδηγούσαν να εξελιχθεί για το καλό της κοινότητας « κι όντε (όταν) νήτονε (ήταν) οι Τούρκοι επαέ (εδώ) εμείς πάλι λέφτεροι (ελεύθεροι) ύμαστε. Σιγά μη τσι (τους) φήσομε (αφήσομε) να κάνουνε ότι θέλουνε. Εμείς εκάναμε (πράταμε) εκιονά (εκείνο) που εθέλαμε (θέλαμε) ύμεις. Επήραμε (πήραμε) κι από τις δικές τονε (τους) συνήθειες αλλά μόνο εκεσας (αυτές) που μας αρέσανε (άρεσαν) και μας εβολέυγανε (βόλευαν – εξυπηρετούσαν)».

1.3. Λαϊκός Πολιτισμός και παράδοση

Η Κριτσά, έχει σήμερα περίπου 2.500 εγγεγραμμένους κατοίκους⁴⁸ και είναι ένα παραδοσιακό χωριό⁴⁹ που έχει καταφέρει να διατηρεί αρκετά τις παραδόσεις του, καθώς οι κάτοικοι προσπαθούν να τις διατηρούν με πλούσια πολιτισμική δραστηριότητα καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Διοργανώνουν τοπικά γλέντια, διατηρούν μουσικά και χορευτικά συγκροτήματα, και μέσα από την εκάστοτε καθημερινή δραστηριότητα των μελών της Κοινότητας ψάχνουν τρόπο να δραστηριοποιηθούν πολιτισμικά⁵⁰. Η Κοινότητα της Κριτσάς, αποτελεί «τυπικό παράδεισο της ζωντανής λαϊκής παράδοσης στη Κρήτη»⁵¹.

5. Φωτογραφία κεντρικού καταστήματος της Κοινότητας Κριτσάς.

πηγή: Κοινότητα Κριτσάς, 1/3/2008.

Παρά την επέλαση του σύγχρονου τρόπου ζωής⁵² στη σημερινή Κριτσά, η γνήσια τοπική παράδοση διατηρείται. Επιβιώνει στην «πατροπαράδοτη» παραγωγή αγαθών⁵³, στην καθημερινή διατροφή⁵⁴,

⁴⁸ Σχετικά με τον πληθυσμό της Κοινότητας στα γραφεία της ίδιας.

⁴⁹ Για το παραδοσιακό χρώμα της Κριτσάς στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973.

⁵⁰ Από τα στοιχεία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Κριτσάς* και από αναφορές των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά, 2002).

⁵¹ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 375.

⁵² Για την καταστροφή των ηθών και εθίμων από το σύγχρονο τρόπο ζωής βλέπε στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 - 375.

⁵³ Για την διατήρηση της παράδοσης στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973. Οι κοπέλες του χωριού ασχολούνται ακόμα με την ύφανση στον αργαλειό. Υπάρχει ακόμα ενεργή κτηνοτροφία και ταυτόχρονη γεωργία με άλλες ενασχολήσεις (και από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών, 2002).

στις συνήθειες και στο ντύσιμο των παππούδων και των γιαγιάδων⁵⁵, στα ήθη, στα έθιμα, στις γιορτές, στα πανηγύρια, στην λαϊκή τέχνη, μέσα από την συνεχή ανάπλαση και αναγέννηση του λόγου με τη μορφή της μαντινάδας, στο χορό και στη μουσική⁵⁶.

Η Κριτσά είναι μια ξεχωριστή κοινωνία ανθρώπων με δική της παραγωγή πολιτισμού⁵⁷, δική της παράδοση και δική της ντοπιολαλιά⁵⁸. Έχει εγχώρια παραγωγή αγροτικών προϊόντων, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυτάρκης και επίσης ακόμα και σήμερα, ακμάζει σε ικανοποιητικό βαθμό η κτηνοτροφία. «με την τέτοια μορφή της πλούσιας και μαγευτικής της φύσης ... τον ιστορικό και παραδοσιακό της πλούτο⁵⁹».

Στην Κοινότητα Κριτσάς, υπήρξε η αναβίωση του Κριτσώτικου παραδοσιακού γάμου, δραστηριότητα με πρωτοβουλία αρχικά της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*. Η αναβίωση του γάμου γινόταν με την καθοδήγηση της *Εταιρίας* από το έτος 1970 έως και το έτος 1982⁶⁰ και θα αποτελέσει την πρώτη περίοδο του δρώμενου⁶¹. Το έτος 1983 μέχρι το έτος 1994 χαρακτηρίζεται ως περίοδος παύσης του

---

⁵⁴ Για την διατροφή στη Κρήτη σχετικά στο Αποστολάκη Ε. Γ., 2000.

⁵⁵ Από γνώση του γράφοντος, που στη μικρή του ηλικία θυμάται από επισκέψεις στη Κοινότητα, τον τρόπο ζωής και κυρίως το ντύσιμο των μελλών της. Οι άνδρες, ντύνονταν με την παραδοσιακή φορεσιά που αποτελούνταν από τα κρητικά σαλβάρια, παντελόνι που ήταν με στενή σφικτή μέση, φαρδύ στους μηρούς και στενό στην κάτω μεριά για να καταλήξει μέσα στο ψηλό δερμάτινο παπούτσι (στιβάνι). Στο πάνω μέρος του σώματος φορούσαν μαύρο πουκάμισο και το κεφάλι κάλυπταν με το γνωστό κρητικό μαντήλι με τα κρόσσια (πλεγμένες κλωστές). Οι γυναίκες ανάλογα την ηλικία τους, οι μεγαλύτερες φορούσαν μαύρα και οι μικρότερες, την παραδοσιακή Κρητική γυναικεία φορεσιά. Το κεφάλι ήταν πάντα καλυμμένο με το μαντήλι αναλόγου κάθε φορά χρώματος.

⁵⁶ Πλήρης αναφορά για την αναγέννηση του λόγου με τη μορφή της μαντινάδας στην ανατολική Κρήτη, τα ήθη τα έθιμα, τα γλέντια των Κρητικών κυρίως της ανατολικής Κρήτης, τις γιορτές και τα πανηγύρια βρίσκουμε στο Παυλάκης Ι. 1994.

⁵⁷ Για τον πολιτισμό ως ορολογία, βλέπε στο Αθανασόπουλος Δ., 2003 – 2004 σελ. 339. Για τον πολιτισμό ως Παραγωγή, Κτήμα, Επίτευγμα και την Ιεράρχηση του Πολιτισμού στο Zygmunt Bauman, 1992.

⁵⁸ Όσον αφορά την «νεοκρητική» γλώσσα και τις ιδιομορφίες της στο Παυλάκης Γιάννης, 1994, σελ. 45. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι η νεοκρητική διάλεκτος είναι προϊόν μιας φιλολογικής κίνησης, που χρονολογικά ξεκινάει το 14^ο αιώνα και μεταφέρεται προφορικά μέχρι σήμερα.

⁵⁹ Στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 375.

⁶⁰ Από στοιχεία των πληροφορητών της Κοινότητας (2002) και της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* και υπάρχει σχετική αναφορά στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

⁶¹ Για την έννοια του δρώμενου και τις τεχνικές καταγραφής τους στο Κάβουρας Παύλος, 1999, ενώ για τα δρώμενα ως πολιτιστικοί πόροι και μεθόδους αξιοποίησης στο Τσακίριδη - Θεοφανίδη Ο., 1996.

δρώμενου και προέκυψε από την παρακμή της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*⁶². Το έτος 1995, με την δραστηριοποίηση των μελών του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου* της Κοινότητας θα επανέλθει το δρώμενο και θα συνεχίζεται χρονιά παρά χρονιά μέχρι και σήμερα⁶³. Το χρονικό διάστημα από το έτος 1995 μέχρι σήμερα, θα χαρακτηριστεί στην παρούσα εργασία ως δεύτερη περίοδος .

Στην πρώτη περίοδο (1970 – 1982) έχουμε δικτατορία στην Ελλάδα⁶⁴ (1966 – 1974) και βρισκόμαστε σε κατάσταση κοινωνικών ανωμαλιών και ανακατατάξεων, ως αποτέλεσμα της πρώτης εικοσαετίας μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο⁶⁵. Στη δεύτερη περίοδο (1995 έως σήμερα) έχουμε να ερευνήσουμε μια εποχή που στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης και ειδικότερα στη περιοχή της Κριτσάς υφίσταται κοινωνική έκρηξη⁶⁶.

Ακόμα και αν σταμάτησε για λίγο η επί ετών αναβίωση του Κρητικού Γάμου, όμως ο παλιός παραδοσιακός Κρητικός γάμος με το ψείκι⁶⁷, το γαμήλιο γλέντι και τη λύρα, είναι σχεδόν μονόδρομος και για τα σημερινά ζευγάρια. Ωστόσο, στα πανηγύρια και στις θρησκευτικές τελετές ζωντανεύουν οι λατρευτικοί χοροί και τα παλιά λατρευτικά έθιμα.

«Όσο κι α (αν) ζεί ο Κρητικός δε πρέπει να ξεχάσει
ότι στη γη τονε (τον) κρατεί να μη το ατιμάσει».

Στη παραπάνω μαντινάδα είναι εμφανής η σημασία που δίνει ο Κριτσώτης στη παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα του τόπου του⁶⁸.

---

⁶² Σχετικά με την παρακμή της *Εταιρίας* από πληροφορητές της Κοινότητας. Λεπτομέρειες και λόγοι παρακμής στο κεφάλαιο 6.

⁶³ Από στοιχεία των πληροφορητών της Κοινότητας (2002) και του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου Κριτσάς*.

⁶⁴ Το Χρονικό του 20^{ου} Αιώνα.

⁶⁵ Βλέπε σχετικά στο Μάνεσης, 1986 στο «Η Ελλάδα σε εξέλιξη»..

⁶⁶ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (2002). Σχετικά με το φαινόμενο του τουρισμού στην Ελλάδα και τις επιπτώσεις του στα δρώμενα στο Μερακλής Γ. Μ., 1992.

⁶⁷ Κρητικός ιδιωματοσιμός που χαρακτηρίζει την προετοιμασία του γάμου και την τελετουργική διαδικασία προσέλευσης των καλεσμένων πριν το θρησκευτικό μυστήριο.

⁶⁸ Για την σημασία της παράδοσης και των Κρητικών εθίμων για το ντόπιο βλέπε στο Τσακνιρίδου Ρ. Ε., 1973.

2. ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗ ΚΡΙΤΣΑ

Ο γάμος στον Ελλαδικό χώρο, πραγματοποιείται σε διάφορες μορφές επιτέλεσης. Θα μπορούσαμε να κατηγοριοποιήσουμε το δρώμενο ανάλογα με την περίπτωση ως εξής :

A. στο πολιτικό γάμο⁶⁹

B. στο θρησκευτικό γάμο⁷⁰

β.1. που τελείται στις πόλεις (αστικός⁷¹)

β.2. που τελείται στην ύπαιθρο (αγροτικός⁷²)

με υποκατηγορίες :

β.2.1. την αναβίωση του «γνήσιου»⁷³ παραδοσιακού γάμου. Αναφέρουμε τον όρο «γνήσιος» επειδή μετά την διαδικασία του μυστηρίου το ζευγάρι συμβιώνει στην κοινωνική ζωή.

β.2.2. στην αναβίωση του «εικονικού»⁷⁴ παραδοσιακού γάμου. Εικονικός αναφέρεται, επειδή μετά την διαδικασία του μυστηρίου το ζευγάρι δεν συμβιώνει στην κοινωνική ζωή.

Η αναβίωση του Κρητικού παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς ανήκει στο «θρησκευτικό γάμο που τελείται στην ύπαιθρο (αγροτικός) υπό τις «γνήσιες⁷⁵» συνθήκες αναβίωσής του (β.2.1.) όπως θα τις περιγράψουμε παρακάτω στο κεφάλαιο 5. Ειδικότερα :

A. Ο πολιτικός γάμος δεν υπήρχε παλαιότερα στην Κρήτη τουλάχιστον από το 1570 και μετά⁷⁶. Έχει προκύψει και ψηφιστεί με

---

⁶⁹ Σχετικά με τον πολιτικό γάμο στοιχεία από την Κοινότητα της Κριτσάς (1/3/2008).

⁷⁰ Αναφορά σχετικά με το θρησκευτικό δρώμενο και την πλήρη προετοιμασία του στο Αποστολάκη Γ., 2003.

⁷¹ Σχετικά με την έννοια των όρων αστικός και αγροτικός, τον ορισμό του αστικού και αγροτικού Ελληνικού τόπου, όπως και για το φολκλόρ στην αγροτική ζωή, Μερακλής Γ. Μ. 1998, και στο Genner A. V., 1924.

⁷² Όπως πριν.

⁷³ Προκύπτει από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών της Κοινότητας.

⁷⁴ Η αναφορά στον όρο γίνεται από τους πληροφορητές τη Κοινότητας και αναλύεται αμέσως παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο στην παράγραφο Β.β.2.2.

⁷⁵ Τα ζευγάρια σε όλα τα δρώμενα στην πάροδο του χρόνου ήταν αληθινά (από στοιχεία πληροφορητών της Κοινότητας).

⁷⁶ Για τους γάμους στην Κρήτη από το 1570 και έπειτα μέχρι σήμερα , έχουμε μια πλήρη αναφορά στο Ζαμπέλιου Σ., 2003 στο Βλαστού Γ. Π., 1893 στο Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 και στο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003.

νομικό πλαίσιο⁷⁷ τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Στον πολιτικό γάμο έχουμε μια απλή τυπική διαδικασία χωρίς θρησκευτικό μυστήριο, ένα είδος σύμβασης, που καθιστά το ζεύγος νόμιμο μετά την αμοτέρη συμφωνία των νεόνυμφων και την υπογραφή τους ενώπιον της δημοτικής αρχής⁷⁸. Πέραν της διαδικασίας αυτής, που ολοκληρώνεται στις αίθουσες του δημαρχείου της περιοχής διαμονής του εκάστοτε ζεύγους, δεν είναι απαραίτητη καμιά παραδοσιακή προετοιμασία και τις περισσότερες φορές δεν υφίσταται⁷⁹.

Αυτό συμβαίνει γιατί, συνήθως τα ζευγάρια που παντρεύονται με πολιτικό γάμο, το επιλέγουν για λόγους όπως :

- Θέλουν, να νομιμοποιήσουν τη σχέση τους απέναντι στις προκαταλήψεις της κοινωνίας και επειδή δεν θέλουν ή δε μπορούν - τη στιγμή που επιβάλλεται η νομιμοποίηση - να κάνουν θρησκευτικό γάμο, καταλήγουν στον πολιτικό⁸⁰. Στο δρώμενο της Κριτσάς, δεν έχουμε τέτοια περίπτωση επειδή εδώ πρέπει να αναδειχθεί από τους φορείς της Κοινότητας η «αξία της παράδοσης»⁸¹ γεγονός που δεν μπορεί να αναδείξει ο πολιτικός γάμος, λόγω της πρόωρης ένταξης του ως τελετουργία⁸² στον ελλαδικό χώρο και της διαδικασίας του όπως την περιγράψαμε παραπάνω.
- θέλουν να νομιμοποιήσουν τη σχέση τους για λόγους επαγγελματικών π.χ. αφορά μετάθεση στην εργασία τους ενός εκ των δυο ή και των δυο⁸³, επίδομα στην εργασία τους κ.α.. Το

---

⁷⁷ Δεν γίνεται πλήρης αναφορά του νομικού πλαισίου όχι επειδή δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε αλλά επειδή δεν αφορά το κατ' εξοχήν δρώμενο του γάμου της Κριτσάς.

⁷⁸ Σχετικά με την διαδικασία του πολιτικού γάμου οι πληροφορίες προέρχονται από τη Κοινότητα Κριτσάς (2008).

⁷⁹ Σχετικά με την προετοιμασία του πολιτικού γάμου οι πληροφορίες προέρχονται από τη Κοινότητα Κριτσάς.

⁸⁰ Για τις προκαταλήψεις της Κρητικής κοινωνίας πριν το γάμο, πλήρης αναφορά στο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003

⁸¹ Σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά και τον υλικό πολιτισμό που αποτελούν ιδιοκτησία του «συνόλου» (έθνος) στο Δέλτσου Ε., 2004 – 2005, για την αξία της παράδοσης στη Κοινότητα Κριτσάς, στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 - 398.

⁸² Σχετικά με τις επιτελέσεις στο Κάβουρας Π., 1999 σσ. 76 – 110.

⁸³ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας, το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα υποστηρίζει από πολύ παλιά το γεγονός συνάψεων γάμων. Ειδικότερα για τους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα ισχύουν διάφορες ελαφρύνσεις κυρίως για να υποστηριχθεί ο θεσμός της οικογένειας. (Π.χ. στο καταστατικό της εμπορικής

γεγονός της νομιμοποίησης, δεν εμπίπτει στην περίπτωση του δρώμενου της Κριτσάς. Αν ήθελαν τα ζευγάρια να νομιμοποιήσουν την σχέση τους θα παντρευόταν με όποιο άλλο τρόπο εκτός του δρώμενου της Κριτσάς που συνήθως καθυστερεί σαν διαδικασία, επειδή λόγω της μεγάλης προετοιμασίας, θα έπρεπε να το έχουν αποφασίσει πολύ πριν το καλοκαίρι⁸⁴ για να γίνουν οι απαραίτητες ενέργειες και προετοιμασίες⁸⁵.

- δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα τη δεδομένη στιγμή που επιβάλετε ο γάμος και δίνουν παράταση για το θρησκευτικό, μιας και ο πολιτικός δεν απαιτεί καμία προετοιμασία.
- το ζεύγος, θέλει εσκεμμένα να αποφύγει το μυστήριο του θρησκευτικού για προσωπικούς λόγους π.χ. οι σχέσεις των συμπεθερών ή πεθερών και ζεύγους δεν είναι καλές ή δεν υπάρχουν καλές σχέσεις με το θρήσκευμα και την εκκλησία. Το δρώμενο του γάμου της Κριτσάς δεν έχει καμία ομοιότητα, επειδή αντίθετα βασιζεται στη θρησκευτική «τελετουργία».

Τέλος, το δρώμενο της Κριτσάς ξεκίνησε το 1970 που όπως προαναφέραμε δεν υπήρχε ακόμα ο πολιτικός γάμος.

Β.β.1. Στο θρησκευτικό γάμο που τελείται στις πόλεις⁸⁶ (αστικός) παρατηρούμε ότι το δρώμενο έχει απλοποιηθεί σε σχέση με το γάμο του χωριού, λόγω του αστικοποιημένου τρόπου ζωής, την αποστασιοποίηση των ανθρώπων της πόλης από τα έθιμα του χωριού, της παγκοσμιοποίησης και απομάκρυνσης των ανθρώπων από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Ένα τέτοιο δρώμενο δεν θα μπορούσε να επιτελεστεί στην Κριτσά, επειδή έχουν αρχίσει να ατονούν τα ήθη και τα

τράπεζας υπάρχει ειδικό άρθρο που στηρίζει την οικογένεια). Τα τελευταία χρόνια, αναμοχλεύονται τρόποι νομικών πλαισίων που θα υποστηρίξουν τη διάσωση του δημογραφικού προβλήματος της Ελλάδος και τον πολλαπλασιασμό της τεκνογονίας, επειδή, τα ζευγάρια καθυστερούν την τεκνοποιία όσο μπορούν, κυρίως για λόγους οικονομικούς.

⁸⁴ Όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, το δρώμενο επιτελείται μόνο το καλοκαίρι.

⁸⁵ Αναλυτικότερα για την μεγάλη προετοιμασία του γάμου στο Κεφάλαιο 5.

⁸⁶ Πλήρης αναφορά για το γάμο στις πόλεις, τον κύκλο της ζωής και την θεατρικότητα των πράξεων στο Μερακλής Γ. Μ., 1998.

έθιμα της⁸⁷. Αντίθετα με το γάμο των πόλεων, ο γάμος της Κριτσάς εξαρτάται από τις βιωμένες παραδοσιακές συνήθειες του τόπου, ώστε να αποτελέσει πόλος έλξης για τον ξένο που δεν το γνωρίζει, αλλά και για το ντόπιο που το «χάνει» και το νοσταλγεί επειδή αρχίζει να εξαφανίζεται.

Β.β.2. Στο θρησκευτικό γάμο που τελείται στην ύπαιθρο (αγροτικός) θα παρατηρήσουμε ότι ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή που θα ερευνήσουμε υπάρχουν διάφορες εκφάνσεις του δρώμενου⁸⁸. Οι εκφάνσεις αυτές, διαφοροποιούνται σε σχέση με την ύπαρξη επιρροής του σύγχρονου τρόπου ζωής⁸⁹ και σε αυτό συμβάλει η περιοχή που πραγματοποιείται το δρώμενο και η γεωγραφία της σε σχέση με την ιστορία της. Ο «γνήσιος» γάμος που αναβιώνετε στην Κοινότητα της Κριτσάς, είναι δρώμενο που τελείται σε καθαρά αγροτική περιοχή, απομακρυσμένη από την τουριστική δραστηριότητα, όπως είναι το χωριό της Κριτσάς⁹⁰.

Β.β.2.1 στην αναβίωση του γνήσιου παραδοσιακού γάμου (αγροτικός) υπάρχουν διάφορες μορφές γάμου που διαφοροποιούνται ανά γεωγραφική περιοχή του Ελλαδικού χώρου ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες, τα ήθη και τα έθιμα του κάθε τόπου⁹¹. Σε αυτό το είδος γάμου, το ζευγάρι είναι πραγματικό και θα

---

⁸⁷ Για το πέρασμα της Ελληνικής ζωής από την αγροτική στην αστική και τον άνθρωπο της πόλης στο Μερακλής Γ. Μ., 1989 και σχετικά με την Κριτσά στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973.

⁸⁸ Υπάρχουν αρκετά λαογραφικά συγγράμματα που εξιστορούν και αναλύουν τα δρώμενα του γάμου σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ένα τέτοιο σύγγραμμα για το γάμο στη Κρήτη είναι το «Παραδοσιακός Κρητικός γάμος» του Αποστολάκη Γ. 2003, άλλο είναι της Λουτζάκη Μ. Α. Ρ., 1989 που περιγράφει το γάμο των προσφύγων της ανατολικής Ρωμυλίας κα.

⁸⁹ Χωριά που είναι κοντά σε μεγάλα αστικά κέντρα είναι φυσικό να έχουν μεγαλύτερη επιρροή από αυτά, όπως και χωριά που είναι σε μέρη περισσότερο τουριστικά.

⁹⁰ Σχετική περιγραφή για την Κριτσά και τις ασχολίες των κατοίκων και την γεωγραφική θέση έχουμε κάνει στο κεφάλαιο 1.

⁹¹ Υπάρχουν αρκετά λαογραφικά συγγράμματα που εξιστορούν και αναλύουν τα δρώμενα του γάμου σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ένα τέτοιο σύγγραμμα για το γάμο στη Κρήτη είναι το «Παραδοσιακός Κρητικός γάμος» του Αποστολάκη Γ. 2003 άλλο είναι της Λουτζάκη Μ. Α. Ρ., 1989 που περιγράφει το γάμο των προσφύγων της ανατολικής Ρωμυλίας κα.

συμβιώσει μετά το τέλος του μυστηρίου. Εδώ ανήκει η περίπτωση του γάμου της Κριτσάς καθώς σε όλα τα δρώμενα το ζευγάρι είναι γνήσιο⁹².

Β.β.2.2. Στον «εικονικό» γάμο αναφορά του όρου έγινε από τους πληροφορητές. «Εικονικός» ονομάστηκε - πάντα κατά τα λεγόμενα των ανθρώπων της Κοινότητας - επειδή το ζευγάρι που παντρευόταν δεν ήταν ζευγάρι στην κοινωνική ζωή ούτε πριν το δρώμενο, ούτε και μετά. Ο ιερωμένος που εκτελεί το μυστήριο δεν είναι ιερωμένος στην πραγματικότητα, αλλά μόνο για της θεατρικές⁹³ ανάγκες του μυστηρίου του δρώμενου.

«Εικονικός» γάμος, έγινε στα Ανώγεια της Κρήτης. Τα Ανώγεια είναι μια ορεινή κοινότητα της Κρήτης (στα βουνά του Ψηλορείτη), περίπου στα όρια του νομού Ρεθύμνης με το νομό Ηρακλείου. Οι κάτοικοι των Ανωγείων είναι άνθρωποι ιδιαίτερα εύστροφοι και ιδιοφυείς, έξυπνοι και ετοιμόλογοι και διατηρούν έντονη την υπερηφάνεια και την υπεροχή έναντι των υπολοίπων Κρητών⁹⁴.

Η αναβίωση του «εικονικού» παραδοσιακού γάμου είναι ένα είδος δρώμενου που πραγματοποιείται για πρώτη φορά στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης, στο ορεινό χωριό των Ανωγείων, ταυτόχρονα με το δρώμενο του γάμου της Κοινότητας Κριτσάς με αφετηρία το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς (1970)⁹⁵. Η αναβίωση του «εικονικού» παραδοσιακού Κρητικού γάμου στην κοινότητα των Ανωγείων, επινοήθηκε⁹⁶ κυρίως για την προβολή της κοινότητας των Ανωγείων στο ευρύ κοινό, με απώτερο σκοπό την προσέλκυση τουριστών και την αύξηση της οικονομίας.

Το γεγονός της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς ανήκει στην κατηγορία της αναβίωσης του «γνήσιου»⁹⁷ παραδοσιακού

---

⁹² Σχετικά με τη γνησιότητα του ζευγαριού το συμπέρασμα προκύπτει από τα στοιχεία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου*, και από στοιχεία πληροφορητών της Κοινότητας.

⁹³ Σχετικά με τη χρήση του όρου και της θεατρικής παραγωγής από το λαό στο Πούχνερ Β., 1988 σσ.11 – 26.

⁹⁴ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Αύγουστος, 2002).

⁹⁵ Στοιχεία από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών της Κοινότητας (Αύγουστος, 2002).

⁹⁶ Για την επινοήση των παραδόσεων και τον διαχωρισμό τους σε επινοημένες και γνήσιες στο Linnekin J., 1991 σσ. 441 – 449.

⁹⁷ Προκύπτει από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών της Κοινότητας.

«αγροτικού»⁹⁸ γάμου. Ονομάζουμε αγροτικό γάμο επειδή το δρώμενο τελείται σε «αγροτική»⁹⁹ περιοχή. Η ανάλυση λοιπόν των δεδομένων της έρευνας στο δρώμενο της Κριτσάς, θα χωριστεί σε προετοιμασία και τρία μέρη τέλεσης του γάμου, όπως ακριβώς χωρίζουν και οι κάτοικοι το δρώμενο στην πορεία της τελετουργικής πράξης και θα αναλυθούν στοιχεία όπως :

1. Κοινωνικές, νομικές, ιδεολογικές συνθήκες που οδήγησαν στο πλαίσιο για τη δημιουργία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*.

2. Προετοιμασία των μελών της *Εταιρίας* για το δρώμενο.

- εξεύρεση ζευγαριού
- διαδικαστικά με τους φορείς της κοινότητας και της νομαρχίας

3. Μέρος Α' (όπως αναφέρεται στο πρόγραμμα γάμου που διένεμε η κοινότητα)

- Κάλεσμα των γαμηλιωτών
- Προετοιμασία και ψήσιμο των γαμοκούλουρων
- Στολισμός του σπιτιού της νύφης
- Στρώσιμο του κρεβατιού την προπαραμονή του γάμου
- Ερχομός των καλεσμένων την παραμονή του γάμου με δώρα
- Ανήμερα του γάμου ακολουθεί η σφαγή των ζώων και ερμηνεία του μέλλοντος του ανδρόγυνου¹⁰⁰.
- Λούσιμο, χτένισμα και στόλισμα του ζευγαριού

---

⁹⁸ Σχετικά με την έννοια των όρων αστικός και αγροτικός, τον ορισμό του αστικού και αγροτικού Ελληνικού τόπου, όπως και για το φολκλόρ στην αγροτική ζωή, στο Μερακλής Γ. Μ., 1998, και στο Genpper A. V., 1924.

⁹⁹ Όπως πριν.

¹⁰⁰ Οι αρχαίοι Έλληνες κατά τη σφαγή των ζώων μέσα από διάφορα σύμβολα που έβλεπαν στα κόκαλα των ζώων (και άλλα όργανα τους) ερμήνευαν- προμήνυαν την πορεία του ζευγαριού. Το γεγονός ονομαζόταν «οιωνοσκοπία» και επαναλαμβάνεται και στην καθημερινή ζωή των Κρητικών κυρίως από αρχαιότερους σε ηλικία, που έχουν κληρονομήσει την ερμηνευτική προσέγγιση από τους προκατόχους τους.

4. Μέρος Β' (όπως αναφέρεται στο πρόγραμμα γάμου που διένεμε η κοινότητα)

- Μεταφορά της προίκας στο σπίτι των νεόνυμφων
- Ξεκίνημα – συνοδεία του γαμπρού για την εκκλησία
- Ξεκίνημα - συνοδεία της νύφης για την εκκλησία
- Υποδοχή της νύφης από το γαμπρό και τοποθέτησή τους στην εκκλησία για την έναρξη του μυστηρίου
- Ακολουθεί ο «χορός του Ησαία»
- Χαιρετισμός από τους κουμπάρους και τους καλεσμένους στο ζεύγος
- Αναχώρηση των νεόνυμφων για το σπιτικό τους.
- Σπάσιμο του ροδιού στο νέο σπιτικό από τη νύφη
- Προσφορά μελιού στα πεθερικά από τη νύφη και λευκών πετσετών στους κουμπάρους
- Ακολουθούν οι μαντινάδες του παστού.

5. Μέρος Γ' (όπως αναφέρεται στο πρόγραμμα γάμου που διένεμε η κοινότητα)

- Η συνοδεία του ανδρόγυνου στον χώρο του γαμήλιου γλεντιού
- Σερβίρισμα των καλεσμένων
- Έναρξη του γλεντιού από τους νεόνυμφους και γενίκευσή του

Σε οποιαδήποτε διαδικασία που ολοκληρώνεται κατά την διάρκεια της τελετουργίας, έντονο παρατηρείται το μουσικό ρεπερτόριο, και το χορευτικό δρώμενο, με εντονότερο το στοιχείο της Κρητικής μαντινάδας και λεκτικής δημιουργίας, δεδομένα που δηλώνουν τόσο το γενικό επίπεδο επιτέλεσης όσο και ειδικότερα στοιχεία για τους ίδιους τους τελεστές και την κοινότητα.

3. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ

Στο κεφάλαιο αυτό, θα περιγράψουμε τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα την εποχή που ιδρύθηκε η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς* – στο πλαίσιο ανάλογων κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν στην παγκόσμια κοινότητα - οι οποίες σηματοδότησαν το ιδεολογικό υπόστρωμα που πυροδότησε το πλαίσιο σύστασης και δημιουργίας της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*. Με την διερεύνηση των παραπάνω, θα εντοπίσουμε ποιο ήταν το νομικό καθεστώς που υποστήριξε την δημιουργία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας της Κριτσάς*, την σχέση της με το Κράτος, την Νομαρχία και την Κοινότητα και πως η σχέση αυτή καθορίζει την μετέπειτα πολιτική της. Επίσης μέσα από τη σχέση αυτή, θα διαπιστώσουμε τη θέση της στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξης, με ανοικτό ή κλειστό στο κοινό χαρακτήρα και πως κατέληξε, στην επιτέλεση του δρώμενου της «Αναβίωσης του Παραδοσιακού Κρητικού Γάμου».

6. Χάρτης του νομού Λασιθίου με εμφανή τη θέση της Κοινότητας.
Πηγή : Κοινότητα Κριτσάς (2002).

3.1. Πολιτιστικά Αγαθά και προσπάθειες διάσωσης από την Παγκόσμια Κοινότητα

Τα μέλη της Κοινότητας της Κριτσάς, προσπαθούν να διασώσουν και να διαφυλάξουν τα έθιμα, τη μουσική¹⁰¹, τη γλώσσα και όλα εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν τον κοινωνικό ιστό που τα παράγει, από τον «σύγχρονο τρόπο ζωής με την επιστημονική και τεχνική εξέλιξη που αποτελεί σκαιό, αδυσώπητο αντίπαλο των παραδόσεων και του παρελθόντος»¹⁰².

Ιστορικά παραδείγματα καταστροφής και αρπαγής πολιτιστικών αγαθών, υπάρχουν αναρίθμητα σε όλες τις ιστορικές περιόδους¹⁰³. Ενδεικτικά : στον Ελλαδικό χώρο, το 2^ο αιώνα π.χ. γίνεται ισοπέδωση και απογύμνωση της Κορίνθου από τους Ρωμαίους. Τα έργα που κλάπηκαν, μεταφέρθηκαν ως λάβαρα στη Ρώμη και διακοσμούν πλούσιες επαύλεις. Στη πορεία της ιστορίας ακολουθούν και άλλες πόλεις. Τη περίοδο από το μεσαίωνα και μετά, ακολουθούν ενέργειες κακοποίησης που στρέφονται μεταξύ άλλων και προς τα θρησκευτικά μνημεία. Σημαντική είναι η καταστροφή της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204 και η μεταφορά δεκάδων κειμηλίων ως λεία στην Ευρώπη¹⁰⁴. Η Κοινότητα της Κριτσάς, όπως προαναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, λόγω της γεωγραφικής της απομόνωσης και των ορεινών όγκων που την καθιστούν απροσέγγιστη και δυσπρόσιτη στον όποιο κατακτητή, στην πάροδο του χρόνου δεν είχε μεγάλες απώλειες σε σχέση με άλλες κοινότητες της περιοχής¹⁰⁵. Ωστόσο για τον κάτοικο της Κριτσάς η διαφύλαξη και η σωτηρία των πολιτιστικών προϊόντων

---

¹⁰¹ Μια προσπάθεια σωτηρίας της τοπικής μουσικής είναι το μουσικό cd του Σγουρού Δ., 1999 τοπικού μουσικού της Κοινότητας, με τίτλο «Τα Σα Εκ Των Σων».

¹⁰² Η αναφορά υπάρχει στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ.374.

¹⁰³ Για περισσότερα παραδείγματα, βλέπε μεταξύ άλλων Treue, 1960, Nahlik, 1967 σσ. 66 - 81, Chamberlin, 1983, Jote, 1994 σσ. 25-43.

¹⁰⁴ Για την καταστροφή και μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών στην Ευρώπη στο Κονσολά Ν. Ν., 1995, σσ. 39 - 45.

¹⁰⁵ Κοζύρης Η. Μ., 1969.

ήταν «τηλαυγής φάρος και οδηγός»¹⁰⁶ στην εξέλιξη της κοινωνικής ζωής.

Το 16^ο αιώνα, παρόμοια κατάσταση (καταστροφής και αρπαγής πολιτιστικών αγαθών), επικρατεί στην κεντρική και νότια Αμερική από τους Ισπανούς, ενώ η Ευρώπη υφίσταται προγραμματισμένη λεηλασία κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων πολέμων¹⁰⁷. Το μουσείο του Λούβρου, θα γίνει το πλουσιότερο του κόσμου¹⁰⁸ και τα έργα τέχνης «θα ανήκουν δικαιωματικά στο φιλότεχνο γαλλικό λαό»¹⁰⁹.

Την ίδια περίοδο του 16^{ου} αιώνα και μέχρι το 1669μ.χ. που έπεσε το «Μεγάλο Κάστρο» (Ηράκλειο) στα χέρια των Τούρκων, στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης αναπτύχθηκε σπουδαία πνευματική κίνηση και λογοτεχνική παραγωγή, που καθρεπτίζει την ομιλούμενη γλώσσα στην Κρήτη και μέσα από αυτήν, τα στοιχεία που αποτελούν το πολιτισμικό μόρφωμα του τόπου¹¹⁰. Τέσσερις αιώνες περίπου αργότερα τα μέλη της Κοινότητας Κριτσάς, ίδρυσαν το λαογραφικό μουσείο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας της Κριτσάς* για να φιλοξενήσει την παραγωγή της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς, με στόχο να διαφυλαχθούν τα τοπικά ήθη και έθιμα, μέρος της Ελληνικής παράδοσης «της πιο πλούσιας της ζωής»¹¹¹ με την δικαιωματική σκέψη του «ανήκειν»¹¹².

Η προσπάθεια πρώτου νομικού πλαισίου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, θα ξεκινήσει ήδη από το 16^ο αιώνα από τον Πολωνό Prilesious J.¹¹³ και θα ακολουθήσουν κλασικοί κανόνες

---

¹⁰⁶ Για την ιδεολογία των κατοίκων της Κριτσάς και την διαφύλαξη των πολιτιστικών προϊόντων τους υπάρχει πλήρης αναφορά στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 – 375.

¹⁰⁷ Μια αναφορά για την καταστροφή και την αρπαγή των πολιτιστικών αγαθών το 16^{ου} αιώνα στην Αμερική από τους Ισπανούς και στην Ευρώπη το 17^ο αιώνα από τους Γάλλους, στο Κονσολά Ν. Ν., 1995, σελ. 40.

¹⁰⁸ Βλέπε σχετικά Nahlik , 1967, σελ. 79.

¹⁰⁹ Βλέπε σχετικά Nahlik, 1967, σσ. 72 -76.

¹¹⁰ Στο Παυλάκης Ι., 1994, σσ. 12 και 45 υπάρχει σχετική αναφορά για την πνευματική κίνηση της Κρήτης το 16^ο αιώνα και την προφορική της διάσωση στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (στην Κρήτη) 1669 – 1890.

¹¹¹ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 374.

¹¹² Ο πολιτισμός και η παράδοση ταυτισμένος με το γεωγραφικό χώρο παραγωγής του, είναι το «κατ' εξοχήν κατασκευάσμα του σχετικά πρόσφατου για την ιστορία του ανθρώπινου είδους πολιτικού συστήματος που λέγεται έθνος κράτος» βλέπε Δέλτσου Ε., 2004 – 2005.

¹¹³ Βλέπε σχετικά Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ. 40.

διεθνούς δικαίου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ενώ για πρώτη φορά τίθεται το θέμα της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης τους. Το 18^ο αιώνα, το ενδιαφέρον των νομικών για πρώτη φορά στρέφεται στην καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια πολέμου¹¹⁴. Πολλές από τις συνθήκες που συνάπτονται μετά από πολέμους αναφέρουν την υποχρέωση επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών¹¹⁵. Όταν οι Τούρκοι είχαν κατακτήσει την Κρήτη (1669 έως το 1890) έκαναν πολλές προσπάθειες να φυγαδεύσουν τα αρχαιολογικά ευρήματα του νησιού εκτός Κρήτης, που όμως έπεφταν πάντα στο κενό υπό την αντίδραση των Κρητικών¹¹⁶. Την περίοδο της Γερμανικής κατοχής στη Κρήτη το 1941 έως 1944, αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα καταστράφηκαν και άλλα πουλήθηκαν από αρχαιοκάπηλους σε ξένους, που τα μετέφεραν εκτός Ελλάδος ή τα χάρισαν ντόπιοι σε ξένους και μεταφέρθηκαν σε Γαλλία, Γερμανία και Αγγλία¹¹⁷.

Πρώτη συνθήκη επιβολής επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών, είναι η συνθήκη του συνεδρίου της Βιέννης το 1815¹¹⁸ όπου καταδικάζεται η αρπαγή των αγαθών από τους Γάλλους στη Ευρώπη και απαιτείται η επιστροφή τους στις χώρες προέλευσης. Ακολουθεί η ανάπτυξη της αρχαιολογίας το 19^ο αιώνα και η εμφάνιση των πρώτων νομικών πλαισίων σε εθνικό επίπεδο για την προστασία των αρχαιοτήτων¹¹⁹. Στην Αμερική, το 1863 δημοσιεύεται ο κώδικας *Lieber* με τίτλο «Οδηγίες για την συμπεριφορά των ενόπλων δυνάμεων των Ηνωμένων Πολιτειών στο πεδίο της μάχης»¹²⁰. Οι αρχές του κώδικα, όπως και άλλων νομικών πλαισίων που επακολούθησαν που δεν κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν εδώ¹²¹ υιοθετήθηκαν από τις διεθνείς διασκέψεις της Χάγης το 1899¹²² και 1907¹²³. Θα

---

¹¹⁴ Βλέπε σχετικά Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ. 40.

¹¹⁵ Βλέπε σχετικά Nahlik, 1967 σελ. 77.

¹¹⁶ Για τις μάταιες προσπάθειες των Τούρκων να κλέψουν τα πολιτιστικά αγαθά της Κρήτης και την αντίδραση των ντόπιων βλέπε στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1998 σσ. 218 – 223.

¹¹⁷ Από πληροφορητές (2002) και στο Βασιλάκης Α., 2002 σελ. 13.

¹¹⁸ Βλέπε σχετικά Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ. 41, και Nahlik, 1967 σελ.78.

¹¹⁹ Ο' Keefe – Pott, 1984 σελ. 34.

¹²⁰ Βλέπε σχετικά στο Jote, 1194 σσ. 47 – 48.

¹²¹ Βλέπε σχετικά Nahlik, 1967 σελ. 89.

¹²² Βλέπε σχετικά Κονσολά Ν. Ν., 1995, σελ. 41.

ακολουθήσουν στην Αμερική, το Σύμφωνο Roerich Pact 1935 (Σύμφωνο της Ουάσινγκτον) και υποβάλλεται από την Ευρώπη στην διεθνή κοινότητα το 1938¹²⁴ το «Σχέδιο για τη Διεθνή Σύμβαση προστασίας Ιστορικών Κτιρίων και Έργων Τέχνης σε Περίπτωση Πολέμου» χωρίς να προλάβει να υιοθετηθεί λόγω της έναρξης του β' παγκοσμίου πολέμου. Με την έναρξη του πολέμου, θα ακολουθήσει η σημαντικότερη καταστροφή πολιτιστικών αγαθών κυρίως στον Ευρωπαϊκό χώρο από τους Γερμανούς¹²⁵ στους οποίους αργότερα θα επιβληθούν βαριές ποινές¹²⁶ από το διεθνές στρατιωτικό δικαστήριο Νυρεμβέργης. Οι Γερμανοί, κύριοι υπεύθυνοι των καταστροφών, θα καταδικαστούν σε θάνατο και θα επιβληθούν τιμωρίες μεταξύ των οποίων αναφέρονται και τα πολιτιστικά αγαθά¹²⁷, που θα υποχρεωθούν να επιστρέψουν στις χώρες που τους ανήκουν, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα.

Την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία που θα ακολουθήσει και μετά τη διαπίστωση της καταστροφής του Ευρωπαϊκού πολιτιστικού πλούτου, θα σημειωθεί έξαρση του ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινότητας για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Υπογράφονται τέσσερις συμβάσεις της Γενεύης (1949) από τη διεθνή επιτροπή και η τελευταία από αυτές, θα περιέχει μεταξύ άλλων¹²⁸ διατάξεις που αφορούν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Καθώς η τεχνολογία εξελίσσεται, με άμεσα επακόλουθα στην τεχνική του πολέμου, επιβάλλεται ανάγκη θέσπισης νέων μέτρων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Με πρωτοβουλία της Ιταλίας(1950) μετά από διεθνή διάσκεψη και διαπραγματεύσεις τεσσάρων χρόνων το 1954, ψηφίζεται η «Σύμβαση για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης» (Σύμβαση της Χάγης 1954) η οποία υιοθετείται από την UNESCO. Η σύμβαση

---

¹²³ Για την σημασία των διασκέψεων της Χάγης και την οργάνωση της Διεθνούς Κοινότητας βλέπε Χριστοδουλίδης Θ., 1984 σσ. 116 - 121.

¹²⁴ Βλέπε σχετικά Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ.43.

¹²⁵ Βλέπε σχετικά Jote K., 1994 σσ. 39 – 43.

¹²⁶ Βλέπε σχετικά Nahlik S., 1967 σσ. 112 – 113.

¹²⁷ Το Χρονικό του 20^{ου} Αιώνα, σσ. 712 και Κονσολά Ν. Ν., 1995, σελ. 44.

¹²⁸ Βλέπε σχετικά Jote K., 1994 σσ. 55-56.

της Χάγης θα είναι η πρώτη σύμβαση που θα περιέχει κατ' αποκλειστικότητα απομονωμένα εδάφια που θα αφορούν τα πολιτιστικά αγαθά¹²⁹. Είναι η πρώτη σύμβαση, που περιέχει τον ορισμό των πολιτιστικών αγαθών και το πεδίο εφαρμογής της προστασίας τους σε διεθνές επίπεδο. Μαζί με τις ενέργειες της UNESCO, που θα ακολουθήσουν τα επόμενα 20 χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου, θα πυροδοτήσουν στην Ελλάδα το νομικό πλαίσιο και την ιδεολογία περί προστασίας και συντήρησης των μνημείων, που αργότερα μαζί με τη λαογραφική έκρηξη¹³⁰ θα παίξει σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο δημιουργίας της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας της Κριτσάς*.

Η θέσπιση κανόνων διεθνούς συνεργασίας για την προστασία των παγκόσμιων πολιτιστικών αγαθών, δεν ήταν μια απλή διαδικασία αλλά αποτέλεσε επιτακτική κοινωνική ανάγκη στην εξέλιξη της ανθρωπότητας. Κρατική μέριμνα για την διαφύλαξη των μνημείων θα εκδηλωθεί στην Ευρώπη από τον 19^ο αιώνα με το κίνημα του ρομαντισμού¹³¹. Στον 20^ο αιώνα η θεσμική προστασία επεκτείνεται σταδιακά στις περισσότερες χώρες του κόσμου.

Η ίδρυση και δράση της UNESCO (1945) θα φέρει σημαντικές εξελίξεις στη διάσωση της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς¹³². Η UNESCO θα ιδρύσει το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) 1946, το Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Συντήρησης και Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών (ICCROM) 1959, και το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Χώρων (ICOMOS) 1965. Σημαντικό στοιχείο δράσης, είναι ο Διεθνής Χάρτης Αποκατάστασης Βενετία (1964) στον οποίο διαμορφώνεται ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αρχών, σχετικά με τις εργασίες ανασκαφής, συντήρησης, τεκμηρίωσης κλπ.

Το 1966 μετά από γενική συνέλευση της UNESCO, συστήνεται επιτροπή εμπειρογνομόνων και παρουσιάζει το 1971 προσχέδιο της «Σύμβασης για την Διεθνή Προστασία των Μνημείων, των Συνόλων και

---

¹²⁹ Για την σύμβαση και τα άρθρα της βλέπε στο Κονσολά Ν. Ν., 1995 σσ. 47 – 51.

¹³⁰ Για την λαογραφική έκρηξη στην Ελλάδα βλέπε παρακάτω στο 3.2 του παρόντος κεφαλαίου και στο Δαμιανάκος Σ., 2001, σσ. 28 - 35.

¹³¹ Για το ρομαντισμό απέναντι στα μνημεία βλέπε Κονταράτος Σ., 1986 σσ. 49 - 54.

¹³² Κονσολά Ν. Ν., 1995 σσ. 63 – 72.

των Κτιρίων και Χώρων Παγκόσμιας Αξίας»¹³³. Την ίδια χρονιά ετοιμάζεται σχέδιο στις Η.Π.Α. για την προστασία των φυσικών περιοχών και των ιστορικών τοποθεσιών. Μετά από προσπάθεια συνένωσης των δυο συμβάσεων, προέκυψε η σύμβαση της UNESCO στις 16 Νοεμβρίου 1972 γνωστή ως «Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς». Η διαδικασία για την ολοκλήρωση της παραπάνω σύμβασης ξεκίνησε το 1966¹³⁴ και είναι καταλυτικής σημασίας, επειδή ορίζει την προστασία «φυσικών και ιστορικών τοποθεσιών»¹³⁵ τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, γεγονός που θα επηρεάσει την εξέλιξη του νομικού πλαισίου στην Ελλάδα και θα την υποχρεώσει να αναλάβει να «εντάξει την κληρονομιά στα σχέδια γενικού προγραμματισμού, να ιδρύσει και να εξοπλίσει υπηρεσίες προστασίας, να προώθησει τις σχετικές επιστημονικές έρευνες και μελέτες, να διευκολύνει την ανάπτυξη εκπαιδευτικών κέντρων και γενικά να πάρει όλα τα απαραίτητα διοικητικά, νομικά, επιστημονικά, τεχνικά και οικονομικά μέτρα... να ενημερώνει και να ευαισθητοποιεί τους πολίτες της ... και άλλα»¹³⁶.

Το 1975 θα δημιουργηθεί ο Ευρωπαϊκός Χάρτης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς και θα ακολουθήσουν η Σύμβαση της Γρανάδας για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά της Ευρώπης το 1985, το Συμπόσιο για την Πολιτιστική Κληρονομιά της Ευρώπης το 1991 (στην Κρακοβία), η Ευρωπαϊκή Διάσκεψη των Υπευθύνων για την Πολιτιστική Κληρονομιά το 1992 (στη Βαλέτα της Μάλτας). Τέλος ένα ουσιαστικό βήμα για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς είναι το άρθρο 128 της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, γνωστής ως συνθήκης του Μάαστριχτ, που ορίζει ότι «η Διατήρηση και Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς είναι Ευρωπαϊκής Σημασίας». Ορίζεται δηλαδή για πρώτη φορά η προστασία των πολιτιστικών αγαθών, στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

---

¹³³ Slatyer R., 1984 σελ. 5.

¹³⁴ Βλέπε στο Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ. 73.

¹³⁵ Βλέπε στο Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ. 74.

¹³⁶ Βλέπε στο Κονσολά Ν. Ν., 1995 σσ. 75 – 78.

3.2. Διάσωση των Πολιτιστικών Αγαθών. Οι εξελίξεις στον Ελλαδικό χώρο.

Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ευρωπαίοι περιηγητές¹³⁷ θα μεταβούν στην Ελλάδα για να μελετήσουν τα μνημεία της, απόρροια της στροφής της εποχής προς την αρχαία Ελλάδα και του κινήματος του διαφωτισμού¹³⁸. Πολλοί από αυτούς, διαρπάζουν ή αγοράζουν αρχαιότητες, που θα μεταφέρουν σε συλλογές στη χώρα τους. Η πρώτη κίνηση για διάσωση των πολιτιστικών αγαθών και πρόταση ίδρυσης Ελληνικού Μουσείου θα επιτευχθεί από τον Αδαμάντιο Κοραή το 1807¹³⁹. Το 1813, θα συσταθεί η «Φιλόμουσος Εταιρία των Αθηνών»¹⁴⁰ και το 1824 θα συστήσει μουσείο στο Ερέχθειο.

Οι πρώτες κινήσεις διάσωσης των πολιτιστικών αγαθών, αρχίζουν στην ευρύτερη περιοχή της Ελλάδος από ανθρώπους της εγγράμματης¹⁴¹ κοινότητας της εποχής. Σε μια περίοδο κατοχής της Κρήτης από τους Τούρκους¹⁴² (1669 – 1890) θα ιδρυθεί ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος το 1878 και την ίδια χρονιά θα φιλοξενήσει δωρεές αρχαιοτήτων του πρώτου έμπορα ερασιτέχνη αρχαιολόγου Μίνωα Καλοκαιρινού¹⁴³. Το 1899 η Κρητική Πολιτεία¹⁴⁴, ψήφισε ειδικό νόμο για την προστασία των αρχαιοτήτων¹⁴⁵ και μετά το 1904 δημιουργήθηκε το πρώτο μουσείο στο Ηράκλειο. Έκτοτε έξαρση

---

¹³⁷ Σιμόπουλος Κ., 1970 - 1975.

¹³⁸ Δημαράς Κ., 1985 και Κονδύλης Π., 1988.

¹³⁹ Κοραής Α., 1964 βλέπε κείμενο του υπομνήματος 919 - 921 , παράγραφος Θ'.

¹⁴⁰ Σύμφωνα με το καταστατικό της εταιρείας, Κόκκου Α., 1977.

¹⁴¹ Για την δράση των εγγράμματων του 19^{ου} αιώνα, την περισυλλογή λαογραφικού υλικού και την διαδικασία συγκρότησης των εγγράμματων κοινοτήτων, βλέπε στο Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλης Θ., στο Εξάρτζογλου Χάρης, Μνήμη και Εθνική ταυτότητα: Το Ζωγράφειο Διαγώνισμα των «Ζωντανών Μνημείων» και η Διαχείριση της Μνήμης, 1999, σσ. 105 – 112.

¹⁴² Για την περίοδο της Τούρκικης κατοχής στην Κρήτη στο Παυλάκης Γ., 1994.

¹⁴³ Σχετικά με την ιδεολογία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου και τη δράση του Καλοκαιρινού Μ. στο Βασιλάκης Α., 2002, σελ. 13.

¹⁴⁴ Σχετικά με την αυτονομία της Κρήτης και την Κρητική Πολιτεία στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1998, σσ. 75 – 96.

¹⁴⁵ Το περιεχόμενο των νόμων, διαταγμάτων, νομοθεσιών περί αρχαιοτήτων, και παροχές αδειών ανασκαφών την περίοδο της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας, υπάρχει αυτούσιο στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1998 σσ. 229 – 234.

ευρημάτων αρχαιολογικής αξίας θα είναι η απαρχή δημιουργίας χώρων φύλαξης¹⁴⁶ σε ολόκληρη την Κρήτη. Τέτοιος χώρος φύλαξης όπως θα δούμε παρακάτω στο κεφάλαιο 4, θα είναι το κτίριο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*.

Το 1826, η προσωρινή διοίκηση της Ελλάδος ψηφίζει διάταγμα για την προστασία των αρχαιοτήτων της Αθήνας¹⁴⁷, ενώ στο σύνταγμα του 1827 (Τροιζήνας) θεσπίζεται η απαγόρευση της πώλησης και εξαγωγής αρχαιοτήτων. Το 1829, ο Καποδίστριας θα ιδρύσει το πρώτο (αρχαιολογικό) «Εθνικό Μουσείο». Το 1834, ψηφίζεται νόμος με αρκετές λεπτομερείς ρυθμίσεις¹⁴⁸ και το 1837, συστήνεται η πρώτη αρχαιολογική εταιρία με δράση στον τομέα των μουσείων. Ακολουθούν το 1863 η δημιουργία του μουσείου ακροπόλεως και του πρώτου νομισματικού Μουσείου (1893).

Το 1878, υπό την ίδρυση στο Ηράκλειο της Κρήτης του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου» που είχε σκοπό την αναβάθμιση της παιδείας και ουσιαστική προσπάθεια προστασίας και διάσωσης της αρχαιολογικής κληρονομιάς της Κρήτης¹⁴⁹, θα ακολουθήσουν ανασκαφές από ξένους αρχαιολόγους σε διάφορα σημεία της Κρήτης μεταξύ αυτών και της Κριτσάς. Οι παραπάνω εξελίξεις, θα αποτελέσουν την απαρχή περί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης και θα βοηθήσουν την ανακάλυψη των πρώτων αρχαιολογικών ευρημάτων στην περιοχή της Κριτσάς από τους ξένους ερευνητές¹⁵⁰.

Στην Ελληνική επαρχία τα πρώτα μουσεία ήρθαν μετά το 1876¹⁵¹ και θα παρατηρηθεί άνθηση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την ίδρυση 16 μουσείων σε διάφορες πόλεις. Σημαντικής αξίας ως προς τον όγκο των ευρημάτων και της ιστορίας τους καθίσταται το μουσείο του

---

¹⁴⁶ Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1998, σελ. 223.

¹⁴⁷ Διάταγμα 22 Φεβρουαρίου 1826 για την «εξασφάλιση και περιποίηση των αρχαιοτήτων» της Αθήνας και της Αττικής, Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αριθμ.41, 27.2.1826.

¹⁴⁸ Για το πρώτο νομικό πλαίσιο και την ίδρυση «Εθνικού μουσείου» βλ. Βουδούρη Δ., 2003 σσ. 18 – 30.

¹⁴⁹ Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1998, σελ. 218.

¹⁵⁰ Από στοιχεία του Αρχαιολογικού Μουσείου του Αγίου Νικολάου Κρήτης και προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (2002).

¹⁵¹ Βουδούρη Δ., 1992 σσ. 49 – 58.

Ηρακλείου και των Χανίων¹⁵². Θα ακολουθήσουν, διάφορα νομοθετήματα τις δεκαετίες αυτές¹⁵³ που θα επεκτείνουν την νομοθεσία στη μέριμνα των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων και την δημιουργία του πρώτου Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου το 1914.

Το 1882, με πρωτεργάτη το Ν. Πολίτη, θα συσταθεί το μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, το πρώτο με Λαογραφικό χαρακτήρα και θα ακολουθήσει το πρώτο δημόσιο μουσείο Ελληνικών Χειροτεχνημάτων το 1918 με το νόμο 1407/1918 ουσιαστικά το πρώτο Εθνικό Μουσείο Λαογραφίας.

Οι νόμοι ΚΝ5351/1932 περί αρχαιοτήτων, Ν.401/1914 και 2674/1921 προκειμένου για αγαθά της περιόδου 1454 - 1830 και νόμος 1469/1950 για κατηγορίες των αγαθών μεταγενέστερων του 1930 θα διατηρηθούν πολλά χρόνια αργότερα και θα αλλάξουν μόλις το 2002 με το νόμο 3028 για τη προστασία της αρχαιολογικής και πολιτιστικής κληρονομιάς με διευρυμένη έννοια.

Στην Ελλάδα, μετά το χάος των ανακατατάξεων του 1922 θα συνεδριάσει το διεθνές γραφείο μουσείων στην Αθήνα (1931) όπου θα αποφασιστεί η πλήρης συντήρηση και αποκατάσταση των μνημείων, και θα επιλυθούν προβλήματα του περιβάλλοντα χώρου. Επίσης σε διεθνές συνέδριο της Αθήνας (CIAM) θα αποφασιστεί η διάσωση της κληρονομιάς των πόλεων, ως σύνολα ή μεμονωμένα κτίσματα.

Μετά την δημιουργία της πρώτης Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας, θα έχουμε το πρώτο βήμα για την προστασία του Λαογραφικού Πολιτισμού στην Ελλάδα και την πυροδότηση ίδρυσης των Λαογραφικών χώρων. Ωστόσο τα μουσεία και οι χώροι φύλαξης θα ιδρυθούν κυρίως στις μεγάλες πόλεις¹⁵⁴. Τα χωριά και οι περιοχές που είναι απομακρυσμένες όπως η Κριτσά, θα βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και θα αισθανθούν την ανάγκη περισυλλογής και διάσωσης της δικής τους κληρονομιάς.

---

¹⁵² Βουδούρη Δ., 1992.

¹⁵³ Βουδούρη Δ., 1992 σσ. 63 – 76.

¹⁵⁴ Κονσολά Ν. Ν., 1995.

Στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, θα πραγματοποιηθεί η αναστηλωτική δραστηριότητα της Ακρόπολης στην Αθήνα¹⁵⁵. Θα σηματοδοτήσει την αρχή για την διατήρηση των φυσικών Ελληνικών μνημείων με την υποστήριξη που θα ακολουθήσει αργότερα από τις διεθνείς εκστρατείες¹⁵⁶ που οργάνωσε η UNESCO για την διάσωση της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Θα ακολουθήσουν και άλλες συντηρήσεις «φυσικών» τόπων στα επόμενα χρόνια, κυρίως από παρεμβάσεις των δήμων και πολλές φορές ιδιωτικές πρωτοβουλίες, δωρεές κλπ.

Οι δεκαετίες που θα ακολουθήσουν μετά το 1950, είναι μια περίοδος που θα μπορούσε να ονομασθεί ως συνέχεια του μεταπολεμικού τραυματισμού του Ελληνικού κράτους, με ότι συνεπάγεται αυτό στην ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών. Ειδικότερα στις ανθρωπιστικές επιστήμες θα διαπιστωθεί η κατασκευή του όρου «Λαογραφία» με τον Κυριακίδη Στ.¹⁵⁷ να επιχειρεί την διάκριση του όρου από την Εθνολογική Επιστήμη, όπου η πρώτη «κατά την άποψή του μπορεί να διεκδικήσει την έρευνα της σύγχρονης ελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας»¹⁵⁸. Οι λαογραφικές αντιλήψεις, σε συνάρτηση με τη διαμόρφωση του νομικού πλαισίου στον Ελλαδικό χώρο για την προστασία των πολιτισμικών αγαθών και την δημιουργία των πρώτων Λαογραφικών χώρων, έδωσαν το ερέθισμα στους κατοίκους της Κριτσάς για την δημιουργία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* για την διάσωση των αγαθών του τόπου τους.

Την εποχή αυτή, παρατηρούμε την γέννηση και ανάπτυξη της Παραδοσιακής Λαογραφικής Σχολής στην Ελλάδα με εκπρόσωπο τον Στ. Κυριακίδη, να διαχωρίζει τους «κατά παράδοση λόγους και πράξεις του λαού» σε λαογραφικά γεγονότα, όταν πρόκειται για τον Ελληνικό

---

¹⁵⁵ Για την αποκατάσταση της Ακρόπολης, Κορρές Μ., Μπούρας Χ., 1983 και Κορρές Μ., 1989.

¹⁵⁶ Για τις διεθνείς εκστρατείες της UNESCO βλέπε Κονσολά Ν. Ν., 1995 σσ. 115 – 168.

¹⁵⁷ Πλήρης αναφορά γίνεται στο Κυριακίδη Στ., 1965.

¹⁵⁸ Αναφέρει ο Δαμιανάκος Σ., 2001 σελ. 29.

χώρο και σε εθνολογικά γεγονότα, όταν πρόκειται για ξένους «βάρβαρους»¹⁵⁹ όπως τους ονομάζει λαούς.

Η ιδεολογία των παραπάνω θεωριών, βασίζεται στην έννοια του πολιτισμού και στην διαβάθμιση των «ανεπτυγμένων» και «υποανάπτυκτων», των «προοδευμένων» και «καθυστερημένων» εθνικών πολιτισμικών συνόλων, ανάγοντας σε κορυφαίο πολιτισμικό μόρφωμα το Ελληνικό¹⁶⁰. Τα μέλη της Κοινότητας Κριτσάς, με παρόμοιο τρόπο πιστεύουν ότι «Η Ελληνική λαϊκή παράδοση – η πιο πλούσια της ζωής – είναι η ανάγλυφη εικόνα του λαϊκού μας πολιτισμού...»¹⁶¹.

Η έλλειψη όρων στην Ελληνική γλώσσα, πολιτισμικός και πολιτιστικός θα αντιδιασταλεί απέναντι στους όρους culture και civilization αντίστοιχα με το πρώτο, να εσωκλείει «ένα πολύπλοκο σύνολο που περιλαμβάνει τις έννοιες, γνώσεις,πίσεις, τέχνες, νόμους, ηθική, τα έθιμα και όποιες άλλες ικανότητες και συνήθειες αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας»¹⁶². Και ενώ, ο Ελλαδικός χώρος υφίσταται έκρηξη των λαογραφικών αντιλήψεων¹⁶³ και των προβαλλομένων πολιτιστικών αγαθών ως πρότυπα για τον υπόλοιπο κόσμο¹⁶⁴, θα ξεπηδήσει η ανάγκη δημιουργίας των πρώτων Λαογραφικών χώρων, ως Μουσεία διατήρησης της παράδοσης και του Ελληνικού ιδεώδους¹⁶⁵. Το πρώτο μουσείο της *Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρίας*, ιδρύθηκε το 1882¹⁶⁶ με πρωτεργάτη το Ν. Πολίτη και λειτούργησε το 1884. Το πρώτο όμως Λαογραφικό μουσείο, ιδρύθηκε το 1918 με πρωτεργάτες ανθρώπους της εγγράμματης κοινότητας¹⁶⁷ της εποχής με το νόμο 1407 . Ο νόμος 1407 θα πυροδοτήσει τη δημιουργία των Λαογραφικών Εταιριών στην Ελλάδα και θα είναι ο νόμος που βάλει τη βάση, μαζί με επόμενες εξελίξεις που θα δούμε

---

¹⁵⁹ Για την ονομασία των βάρβαρων λαών στο Κυριακίδης Σ., 1965.

¹⁶⁰ Η παράθεση ανάμεσα σε ανώτερο πολιτισμό (civilization) και λαϊκή κουλτούρα (culture) είναι προϊόν παλαιότερης άποψης του Tylor B. E., 1871.

¹⁶¹ Βλέπε Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 374.

¹⁶² Δαμιανάκος Σ., 2001 σελ. 30.

¹⁶³ Δαμιανάκος Σ., 2001 σσ. 28 – 29.

¹⁶⁴ Βλέπε Κυριακίδης Σ., 1965.

¹⁶⁵ Βλέπε Κονσολά Ν. Ν., 1995, σσ. 76 - 77.

¹⁶⁶ Βλέπε Δημακοπούλου Χ., 1982 σσ. 156 – 158.

¹⁶⁷ Ήταν ο ποιητής Δροσίνης Γ., ο αρχαιολόγος Κουντουριώτης Κ. και άλλοι, βλέπε Βουδούρη Δ., 2003 σελ. 79.

παρακάτω, για την ίδρυση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας της Κριτσάς*.

Στα αμέσως επόμενα χρόνια, μετά την ίδρυση της UNESCO και τις εξελίξεις στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως προαναφέραμε στο παρόν κεφάλαιο και κυρίως υπό την εξέλιξη των πολιτικών γεγονότων στην χώρα μας, θα προκύψει η ίδρυση των πρώτων εκπολιτιστικών συλλόγων στην Ελλάδα.

Η απαρχή των πολιτιστικών συλλόγων στην Ελλάδα, τοποθετείται μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όπου τίθεται η ανάγκη επανασύστασης του κράτους και του πολιτιστικού του μορφώματος. Σημαντικός παράγοντας εξέλιξης και βασικός τροφοδότης πάντα ήταν τα πολιτικά γεγονότα. Στις επόμενες δεκαετίες, η εξέλιξη της μορφής τους θα επηρεαστεί από την εμφάνιση αρχικά του folklore (φολκλορισμού) και έπειτα του τουρισμού¹⁶⁸.

Στην περίπτωση της Κοινότητας της Κριτσάς και της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου, ο τουρισμός θα ασκήσει καταλυτικό ρόλο, όσον αφορά την πυροδότηση του πλαισίου δημιουργίας της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* και των δραστηριοτήτων της¹⁶⁹.

---

¹⁶⁸ Μια πλήρης μελέτη για την ίδρυση των πρώτων πολιτιστικών συλλόγων στην Ελλάδα, το πλαίσιο δημιουργίας τους και την εμφάνιση του folklore και του τουρισμού στο Μερακλής Γ. Μ., 1989.

¹⁶⁹ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 378 και 396 και στο Μερακλής Γ. Μ., 1998.

4. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ. ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΝΟΗΣΗΣ

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα παραθέσουμε τα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα που οδήγησαν στη σύσταση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* και καθόρισαν την πορεία και τις δραστηριότητες της. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τις δραστηριότητες της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* την πρώτη περίοδο 1970 – 1982, όπως αυτές επαναλαμβάνονται στην δεύτερη περίοδο, από το 1995 μέχρι σήμερα με τον *Εκπολιτιστικό Σύλλογο*. Πολλά από τα δεδομένα που θα παρατεθούν παρακάτω, είναι σύμφωνα : α) με την γνώση του γράφοντος ως συμμετέχων στο δρώμενο του γάμου του έτους 1995 και β) την επιτόπια έρευνα που έγινε σε δυο χρονικές περιόδους, κατά το διάστημα του έτους 2002 και του 2008 και γ) τις απόψεις των πληροφορητών μετά από εμπειριστατωμένη ανάλυση. Για συντομία των όρων, από τώρα και στο εξής, όπου αναγράφεται απλά η λέξη «Εταιρία» ή «Λαογραφική», εννοούμε την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία της Κριτσάς*.

7. Ο κεντρικός δρόμος που οδηγεί στο κτίριο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* στολισμένος με παραδοσιακά χειροτεχνήματα προς πώληση.

Πηγή :

<http://www.neo.gr/website/istam/logkaks.htm>

Ανασύρθηκε στις 1/3/2008.

4.1. Η σύσταση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* *Νομού Λασιθίου* το 1970.

Για να περιγράψουμε, τους λόγους σύστασης της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*, πρέπει πρώτα να κάνουμε μια μικρή αναφορά στις ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, που επικρατούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης πριν το 1970, επικεντρώνοντας την έρευνα στην Κοινότητα της Κριτσάς.

Τις πρώτες μεταπολεμικές¹⁷⁰ δεκαετίες, σε μια προσπάθεια κοινωνικής και πολιτικής ανασυγκρότησης του Ελληνικού κράτους, θα έχουμε σταδιακή αύξηση της οικονομίας, που θα προκύψει κυρίως από τα εμβάσματα των μεταναστών του εξωτερικού, τις εισπράξεις της εμπορικής ναυτιλίας, και την αύξηση του τουριστικού συναλλάγματος¹⁷¹. Στο παραπάνω γεγονός, ώθησε η εξέλιξη της οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στις χώρες του ευρωπαϊκού μεσογειακού νότου¹⁷². Ιδιαίτερα στην περιοχή της Κρήτης, θα έχουμε αρχικά, σε παραθαλάσσιες περιοχές και αργότερα και σε άλλα μέρη, τις πρώτες τουριστικές μονάδες που θα φιλοξενούν κάθε χρόνο αυξανόμενο αριθμό τουριστών.

Το νησί της Κρήτης, ως κέντρο της μεσογείου¹⁷³ θα αποτελέσει έναν από τους πιο δημοφιλείς σταθμούς αναψυχής των Ευρωπαίων

---

¹⁷⁰ Η μεταπολεμική περίοδος στην περιοχή της Κρήτης, είχε διαφορετικές επιπτώσεις από αυτές στον υπόλοιπο Ελλαδικό χώρο. Η Κρήτη, απομονωμένη και ξεκομμένη από την υπόλοιπη Ελλάδα και ταυτόχρονα ένα με αυτήν, είχε ανέκαθεν ταχύτατους μηχανισμούς αυτοσυντήρησης. Αυτό άλλωστε φαίνεται από τα χρόνια της Ενετοκρατίας (1204 - 1669) και της Τουρκοκρατίας (1669 - 1898) στην Κρήτη, όπως και από τα χρόνια της Ελεύθερης Κρητικής πολιτείας (1898 - 1913), (στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1990 και του ίδιου συγγραφέα βλέπε "Η Κρήτη στις Αρχές και τα Τέλη του 20ου Αιώνα, 1998"). Ωστόσο ο πόλεμος όπου κι αν περάσει, αφήνει κατάλοιπα και κατακερματίζει τους κοινωνικούς ιστούς.

¹⁷¹ Σχετικά με την οικονομία της Ελλάδος την μεταπολεμική περίοδο και τους κοινωνικούς αναχρονισμούς που δημιουργούνται στους κοινωνικούς ιστούς βλέπε Μάνεσης, 1986 σσ. 61 - 62.

¹⁷² Για μια μελέτη της οικονομικής κατάστασης των χωρών της Μεσογειακής Ευρώπης βλ. Commission Economigie pour l' Europe, 1987.

¹⁷³ Η Κρήτη απέχει από την Ευρώπη 100 χιλιόμετρα περίπου, από την Ασία 175 και από την Αφρική περίπου 300 ως εκ τούτου θεωρείται το κέντρο της Μεσογείου και αποτελεί το πέμπτο νησί της γης σε έκταση με 8.261 χιλιόμετρα περίπου.

τουριστών στη μεταπολεμική περίοδο. Στον Άγιο Νικόλαο της Κρήτης και μόλις 10 περίπου χιλιόμετρα από την Κοινότητα της Κριτσάς, θα κατασκευαστεί το 1964 το πρώτο Ξενοδοχειακό συγκρότημα¹⁷⁴. Θα ακολουθήσουν τα επόμενα παρόμοια συγκροτήματα και στην πάροδο του χρόνου θα εξελιχθεί η σημερινή τουριστική Κρήτη.

Η οικονομική άνθηση στις δεκαετίες του 1960 – 70 και έπειτα, θα πυροδοτήσει τις προϋποθέσεις δημιουργίας απίστευτων κοινωνικών αναχρονισμών¹⁷⁵. Μέσα από την αναπτυσσόμενη κατανάλωση, θα επέλθει η νέα τάξη πραγμάτων στα κοινωνικά σύνολα. Επιτυγχάνεται γρήγορος πλουτισμός, χωρίς τις προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού.¹⁷⁶ Ο συνεχής και αυξανόμενος επί σειρά ετών πλουτισμός, θα οδηγήσει στην ύπνωση των κοινωνιών έναντι της βαθύτατης ανάγκης εκσυγχρονισμού¹⁷⁷. Η οικονομική τάξη των πραγμάτων, υπό την επίδραση του μανιώδους καταναλωτισμού¹⁷⁸ θα στρέφεται σε ότι είναι καινούργιο και επίκαιρο, ενώ η κοινωνική τάξη θα προσανατολιστεί στην ανάγκη αναπαραγωγής του παλιού παραδοσιακού οικοδομήματος, σαν αντίδραση στην καταστροφή του¹⁷⁹.

Στην απότομη στροφή προς τις παραδοσιακές αξίες, θα συμβάλει χαρακτηριστικά το φαινόμενο της αστυφιλίας και γενικά του αστικού

---

¹⁷⁴ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας και στο ψηφιακό άρθρο του Χρυσοβαλάντη Γαγάνη, Μ. Β. Α. Οικονομολόγου, Μέλος του Εργαστηρίου Συστημάτων Χρηματοοικονομικής Διοίκησης του τμήματος Μ. Π. Δ. του Πολυτεχνείου Κρήτης. Ανασύρθηκε την 26/4/2008 στην ιστοσελίδα της ψηφιακής επιστημονικής αρθρογραφίας της ICAP

http://www.icap.gr/news/index_gr_6853.asp

¹⁷⁵ Σχετικά με την συνδεδεμένη ανάπτυξη και τους κοινωνικούς αναχρονισμούς βλέπε Μάνεσης, 1986 στο Βεργόπουλος, σσ. 62 – 67.

¹⁷⁶ Βλέπε Μάνεσης, 1986 στο Βεργόπουλος, σσ. 65 – 70.

¹⁷⁷ Για τον αναγκαίο εκσυγχρονισμό της Ελληνικής κοινωνίας βλέπε Μάνεσης, 1986 σσ. 79 – 81.

¹⁷⁸ Για την πορεία της οικονομίας και τις καταναλωτικές τάσεις της Ελληνικής κοινωνίας βλέπε Μάνεσης, 1986 στο «Η Ελλάδα σε εξέλιξη» ενώ για την οικονομία και τις επιδράσεις της πολιτισμικής επανάστασης τις δεκαετίες του 1960 και 1970 στο Κονδύλης Π., 1995 σσ. 268 – 279.

¹⁷⁹ Φυσικό επακόλουθο του πλουτισμού, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε και να προσδιορίσουμε την καταστροφή του παλιού παραδοσιακού οικοδομήματος μιας κοινωνίας, επειδή τα μέλη της υπό τις συνθήκες του αναπτυσσόμενου πλουτισμού και του εξελισσόμενου καταναλωτισμού, περιφρονούν την κοινωνική κάστα στην οποία κατάγονται με σκοπό την μετάβαση στην επόμενη ανώτερη κάστα. Ένα πέρασμα δηλαδή από την κουλτούρα της μάζας στην κουλτούρα των ελίτ.

τρόπου ζωής¹⁸⁰. Στην Κρήτη και ειδικότερα στην περιοχή της Κριτσάς, με την έξαρση του τουρισμού και την άνθηση της οικονομίας, θα παρατηρηθεί το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης από τα ορεινά χωριά προς τις πόλεις¹⁸¹, για την εξεύρεση μιας πιο άνετης, εκσυγχρονισμένης¹⁸², και οικονομικά ανεξάρτητης ζωής στην υπηρεσία του τουρισμού. Ο αστικός τρόπος ζωής, θα συνδράμει στην επιδεικτική προβολή της προσωπικής σφαιρας, διαχωρίζοντας τον δημόσιο από τον ιδιωτικό βίο, και την αυτονόμηση του γενετήσιου παράγοντα¹⁸³. Οι θεσμικοί και ηθικοί δεσμοί του ατόμου έναντι της κοινωνίας δεν υπόκεινται πια, ούτε και οι έννοιες της αγάπης, της πίστης του γάμου κλπ. και ανακαλύπτονται νέες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς¹⁸⁴ που επέβαλε ο αστικός τρόπος ζωής. Η ανάγκη για εξεύρεση λύσεων, για την επαναφορά στη φυσική ζωή και τον εξοστρακισμό του αστικού ορθολογισμού¹⁸⁵, οδήγησε στην αναζήτηση νέων προκλήσεων, που θα έδινε την ευκαιρία της ανασύστασης των κοινωνικών μορφωμάτων.

Στην Κριτσά έχει μειωθεί αρκετά ο αριθμός των κατοίκων της Κοινότητας από 3.000 περίπου σε 2.500¹⁸⁶ και έχουν μεταναστεύσει στις πόλεις. Το χωριό αρχίζει να χάνει τη δυναμική του, γιατί αυτοί που μεταναστεύουν είναι κυρίως οι νέοι άνθρωποι της κοινότητας¹⁸⁷, που ανασυγκροτούν την βιοποριστική τους πορεία στις υπηρεσίες του τουριστικού προϊόντος. Σε μια προσπάθεια αλλαγής του κοινωνικού

---

¹⁸⁰ Για το πέρασμα της Ελληνικής Ζωής από την αγροτική στην αστική και τον άνθρωπο της πόλης βλέπε Μερακλής Γ. Μ., 1989.

¹⁸¹ Σχετικά με την περιφερειακή ανάπτυξη σε ολόκληρη την Ελλάδα και τα ποσοστά του αστικού πληθυσμού, έχουμε στοιχεία αύξησης μεταξύ του 1965 και 1975 κατά 2,5 % το χρόνο, ενώ μεταξύ του 1973 και 1983 αυξάνει κατά 2,6 % το χρόνο (Μάνεσης, 1986, «Η Ελλάδα σε εξέλιξη», σελ. 93).

¹⁸² Με την έξαρση του πλουτισμού και του καταναλωτισμού σε μια περίοδο μεταπολεμικής και ουσιαστικής κοινωνικής ανασυγκρότησης, ήταν αναμενόμενη η ανάγκη εκσυγχρονισμού των δομών και επαναπροσδιορισμού ταυτότητας, για καλύτερη συμβίωση των μελών της Κοινότητας.

¹⁸³ Για την πολιτισμική επανάσταση και το ρόλο και τις διαφορετικές προσεγγίσεις του γενετήσιου παράγοντα στην αστική κοινωνία βλέπε Κονδύλης Π., 1995 σσ. 274 – 275.

¹⁸⁴ Σχετικά με τον κατακερματισμό των δεσμών του ατόμου με το πέρασμα στην αστική ζωή και τις γενετήσιες διαστροφές στην αστική κοινωνία, ως τρόπων συμπεριφοράς βλέπε Κονδύλης Π., 1995 σσ. 275 – 279.

¹⁸⁵ Σχετικά με τον δυτικό ορθολογισμό, την επιρροή του στον αστικό τρόπο ζωής φαινόμενο της πολιτισμικής επανάστασης στο Κονδύλης Π., 1995.

¹⁸⁶ Στοιχεία από την Κοινότητα Κριτσάς (2002).

¹⁸⁷ Στοιχεία που προέκυψαν από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

τους προφίλ, απομακρύνονται από την αγροτική ζωή και προτιμούν την ένταξη τους στις υπηρεσίες αναψυχής, που υπόσχεται αρχικά, ξεκούραστη εργασία με αρκετό εισόδημα, αλλαγή κοινωνικής τάξης και γεύση υπεροχής, γνωρίζοντας ότι, στην πραγματικότητα αποστασιοποιούνται από την αγνή και ποιοτική ζωή του χωριού και τις αξίες του.

Η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, μείωσε στην Κρητική επαρχία το ανθρώπινο δυναμικό της «ούλα (όλα) τα χωριά το πάθανε (έπαθαν)... δεν επόμεινε (έμεινε) κανείς... εμείς πάλι (ο πληροφορητής εννοεί την κοινότητα Κριτσάς) καλά εκρατηθήκαμε (κρατήσαμε)...». Οι άνθρωποι που μεταναστεύουν, είναι κυρίως μέσα από τις παραγωγικές ηλικίες, αποζητώντας ένα καλύτερο αύριο στις νέες συνθήκες εργασίας. Η αύξηση του όγκου των πόλεων, θα αποφέρει σημαντικές αλλαγές στην εργασία, στην οικονομία, στην κατανάλωση, στις αξίες, στην οικογένεια, στις ανθρώπινες σχέσεις και στην επικοινωνία¹⁸⁸. Στο ίδιο διάστημα η εγκατάλειψη της πολιτείας ήταν εμφανής και κατά συνέπεια η αναπτυξιακή στασιμότητα¹⁸⁹.

Έχουμε μια περίοδο κοινωνικών αλλαγών και ανακατατάξεων αυτή της δικτατορίας στην Ελλάδα¹⁹⁰ 1967 – 1974, με τις απόψεις που επικρατούσαν περί λαογραφικών ζητημάτων¹⁹¹, κάτω από την ομπρέλα των παρατηρήσεων του Στ. Κυριακίδη¹⁹². Οι κοινωνικοπολιτικές καταστάσεις που έχουν προηγηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο επηρεάζουν την διαχείριση και σωτηρία του πολιτιστικού πλούτου στην Ελλάδα¹⁹³ και ενώ αρχίζουν να δημιουργούνται σε διεθνές επίπεδο τα πρώτα

---

¹⁸⁸ Για το φαινόμενο του μαζικού πολιτισμού, βλέπε Τσακίριδη - Θεοφανίδη Ό., 1996 σσ. 189 – 190.

¹⁸⁹ Σχετικά με τη στασιμότητα του κράτους και την εγκαταλελειμμένη ανάπτυξη, βλέπε Μάνεσης, 1986 στο «Η Ελλάδα σε εξέλιξη» και επίσης μικρή αναφορά στο Τσακίριδη - Θεοφανίδη Ό., 1996 σελ. 189.

¹⁹⁰ Για τις συνθήκες αλλαγής του καθεστώτος στην Ελλάδα, βλέπε Το Χρονικό του 20^{ου} αιώνα, 1992 σελ. 1028.

¹⁹¹ Για την εξέλιξη της Λαογραφίας στην Ελλάδα, ανάγκη που προέκυψε προς αποτροπή των θεωριών του Fallmerayer J. Ph. και την επιρροή αυτής από τις εθνοκεντρικές τάσεις που επικρατούσαν σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, βλέπε Δαμιανάκος Σ., 2001 σσ. 28 – 39.

¹⁹² Βλέπε σχετικά στο Κυριακίδη Στ., 1965.

¹⁹³ Σχετικά με τις προσπάθειες διάσωσης των πολιτισμικών αγαθών στην Ελλάδα, βλέπε Βουδούρη Δ., 2003.

νομικά πλαίσια προστασίας των πολιτιστικών αγαθών¹⁹⁴, οι φιλόλογοι και εγγράμματοι¹⁹⁵ της εποχής, στρέφουν το ενδιαφέρον τους για επάνοδο στις πηγές της κλασσικής Ελλάδας ως ιδεώδους¹⁹⁶ και στην αξιοποίηση της παράδοσης¹⁹⁷ του τόπου ως προϊόν της πολιτιστικής του κληρονομιάς.

Στην Κοινότητα Κριτσάς, οι διανοούμενοι της εποχής που ήταν κυρίως μέλη της εγγράμματης νεολαίας επηρεασμένοι από την ιδεολογία του μαρξισμού¹⁹⁸ σε συνδυασμό με την κατευθυνόμενη εξάρτηση¹⁹⁹ και την ξενόφερτη ανάπτυξη, αποτέλεσα του πολιτιστικού Ιμπεριαλισμού²⁰⁰, τάχθηκαν κατά της αδυσώπητης εξέλιξης και της τεχνικής προόδου που καταστρέφει τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδοσιακές ηθικές αξίες «...η εξελικτική πορεία της ζωής σε συνδυασμό με τις ποικίλες κι αλλεπάλληλες επιδράσεις και τις ανακατατάξεις των νέων καιρών, μετέβαλε ριζικά τα ήθη και τους τρόπους ζωής»²⁰¹.

Η πρώτη ουσιαστική αντίδραση των μελών της Κοινότητας, με καταλυτικό ρόλο στη σύσταση και δημιουργία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*, ήταν κυρίως από ανθρώπους που ανήκαν στο χώρο της εκπαίδευσης γενικότερα.

Ενδεικτικά αναφέρω μερικά ονόματα των ανθρώπων αυτών :

---

¹⁹⁴ Σχετικά, με την αναγνώριση της σημασίας και της οικουμενικότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς και την σταδιακή ενεργοποίηση της διεθνούς κοινότητας για την προστασία της, βλέπε πλήρης αναφορά στο Κονσολά Ν. Ν., 1995.

¹⁹⁵ Για την ιδεολογία των διανοούμενων, στα χρόνια της μαζικής δημοκρατίας στο Κονδύλης Π., 1995, σελ. 271.

¹⁹⁶ Σχετική αναφορά στο Δαμιανάκος Σ., 2001 σελ. 30.

¹⁹⁷ Για την ανάλυση της παράδοσης, ως ηγεμονικού λόγου που αναμόρφωσε τις τοπικές αντιλήψεις, το φιλτράρισμα της ιστορίας και τον καθορισμό κάθε φορά του τι είναι σημαντικό ως την τελική δημιουργία του ιστορικού τόπου, τις πολιτικές της ιστορίας και της παράδοσης στο Δέλτσου Ε., 2004 - 2005 σσ. 107 - 121.

¹⁹⁸ Βλέπε Κονδύλης Π., 1995 σελ. 271. Ας μην ξεχνάμε την επιρροή της ιδεολογίας του μαρξισμού, επακόλουθο των πιέσεων των ολοκληρωτικών καθεστώτων στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Ελλάδα της Χούντας των συνταγματαρχών. Σχετικά με την δράση των συνταγματαρχών, τις κρίσεις εξουσίας και την ρήξη των κοινωνικών δομών, βλέπε Μάνεσης, 1986 σσ. 28 - 30 και «Το Χρονικό του 20^{ου} αιώνα», 1992 σελ. 1028.

¹⁹⁹ Σχετικά με την εξαρτημένη ανάπτυξη, βλέπε Φωτόπουλος Τ., 1985 σσ. 182 έως τέλος.

²⁰⁰ Για τον Ιμπεριαλισμό και την επίδραση του στις πολιτιστικές επικοινωνίες, βλέπε Hamelink J. C., 1988.

²⁰¹ Στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 374.

- Φίλιππος Μηλαθιανάκης Φιλολόγος (πρώτος πρόεδρος της *Ιστορικής Λογογραφικής Εταιρίας*)²⁰².
- Γεώργιος Αφορδακός Επιμελητής του Πανεπιστημίου Αθηνών²⁰³
- Ανδρέας Λογκάκης φιλόλογος και Διευθυντής του Λυκείου της Κριτσάς στο τέλος της δεκαετίας του 1980²⁰⁴ και επόμενος πρόεδρος της *Εταιρίας*, εκδότης και διευθυντής της «Αμάλθειας» περιοδικού (λαογραφικού υλικού) έκδοσης της *Εταιρίας*²⁰⁵.
- Εμμανουήλ Διαλυνάς Δάσκαλος²⁰⁶
- Μαρία Βάρδα Δασκάλα²⁰⁷

Επιθυμία των Ιδρυτών της *Εταιρίας* ήταν, μέσα από τη δημιουργία της, να περισώσουν ότι παραδοσιακό είχε απομείνει στην Κοινότητα τους ως πρότυπο και επειδή οι ίδιοι αντιμετώπιζαν την παράδοση να «απηρεί την πορεία της ζωής μιας φυλής, την ιστορική και αδιάσπαστη συνέχειά της (φυλής), που γαλουχεί, τονώνει και γαλβανίζει την εθνική συνείδηση, που πλάθει στ' ακούραστο κι ασίγαστο εργαστήριο της το ήθος των ατόμων, το χαρακτήρα των λαών»²⁰⁸.

Οι εγγράμματοι της Κριτσάς, υπό το πλαίσιο της υπαγόμενης επιστημονικής δεοντολογίας, σε μια ανάγκη συνένωσης των μελών της Κοινότητας, ίδρυσαν το 1970 την *Ιστορική Λογογραφική Εταιρία Νομού Λασιθίου* με οδηγό :

---

²⁰² Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 381 και διασταυρώθηκε με τους πληροφορητές.

²⁰³ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 381 και διασταυρώθηκε με τους πληροφορητές.

²⁰⁴ Για το χρόνο της προεδρίας του Α. Λογκάκη από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών της Κοινότητας.

²⁰⁵ Υπάρχει σχετική αναφορά με το έργο και τη δραστηριότητα του, όπως και πληροφορίες για την *Εταιρία* στο «Λασιθιώτικο Στίγμα», ιστοσελίδα Κρητικής (Λασιθιώτικης) κατασκευής, που παρέχει συνεντεύξεις γνωστών προσώπων του χώρου της Κρήτης που ασχολούνται με τα κοινά. Διασταυρώθηκε και με τους πληροφορητές. <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>

²⁰⁶ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 383 και διασταυρώθηκε με τους πληροφορητές.

²⁰⁷ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 384 και διασταυρώθηκε με τους πληροφορητές.

²⁰⁸ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 374.

- 1) τις εξελίξεις στην ανάπτυξη της λαογραφίας μέσα από το πατριωτικό ενδιαφέρον²⁰⁹ «... η Ελληνική παράδοση η πιο πλούσια της ζωής ... έκφραση του ασίγαστου πάθους της ... λεβεντιάς και της Ρωμιοσύνης»²¹⁰.
- 2) την ανάγκη της προβολής της δημόσιας εικόνας της κοινότητας²¹¹ και απορροφήσεις κονδυλίων με την βοήθεια των μηχανισμών του κράτους «(...) είχαμε καλές σχέσεις με τσι (τους) τοπικούς παράγοντες (εννοεί τους τοπικούς άρχοντες, πρόεδρο της Κοινότητας, Δήμαρχο Νομάρχη και Βουλευτές) και θελα (θα) κάμομε (κάναμε) ότι επέρνα (περνούσε) απ' τη χέρα μας (αναφέρει ο πληροφορητής της Κοινότητας).
- 3) την επισήμοποίηση της Κοινότητας στα ίδια της τα μέλη ως αυτάρκης περιοχή « Η Κριτσά κωμόπολη του Νομού Λασιθίου μπορεί επάξια να καυχηθεί ...για τα πλούσια αρχοντικά, τα ασύγκριτα έργα χειροτεχνίας, ... την αποθέωση της λεπτής απaráμιλλης Κρητικής λαϊκής τέχνης... έχεις την αίσθηση πως γίνεσαι αθάνατος»²¹².
- 4) την προσέλκυση τουριστών για ανάπτυξη της οικονομίας της Κοινότητας «για να προσφέρει η Εταιρία μας τη δυνατότητα σε Έλληνες και ξένους ... να απολαύσουν τα Αθάνατα Λαϊκά δημιουργήματα...»²¹³.

Τα ιδρυτικά μέλη, συνέταξαν το καταστατικό της *Εταιρίας* ονομάζοντάς την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Νομού Λασιθίου*. Το καταστατικό στην επικείμενη έρευνα του γράφοντος δεν βρέθηκε επειδή έχουν περάσει αρκετά χρόνια από την δημιουργία (1970) και παρακμή

---

²⁰⁹ Ο Κυριακίδης Στ., 1965 στη σελ.12 αναφέρει «για την απόδειξιν της ενότητος του Ελληνικού έθνους από της αρχαιότητος μέχρι σήμερον προς αποτροπήν των θεωριών του J. Ph. Fallmerayer»

²¹⁰ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 374 και διασταύρωση με τους πληροφορητές.

²¹¹ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 396.

²¹² Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378 και διασταύρωση με τους πληροφορητές.

²¹³ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378 και διασταύρωση με τους πληροφορητές.

της το 1982 και όπως περιέγραψαν οι πληροφορητές, πιθανότατα στις μετακομίσεις των αρχείων της, στο διάστημα της παρακμής της, καταστράφηκε μαζί με άλλα έγγραφα και περιοδικές εκδόσεις του περιοδικού «Αμάλθεια» που ενδεχομένως να έδιναν αρκετές πληροφορίες για την δραστηριότητά της.

Ενώ η *Εταιρία* τυπικά ονομάστηκε *Νομού Λασιθίου*, τα μέλη της Κοινότητας την αναφέρουν, *Εταιρία Κριτσάς*. Για το λόγο αυτό, από τώρα και στο εξής, θα την περιγράψουμε στην παρούσα εργασία, με την ονομασία κοινής αποδοχής των μελών της Κοινότητας, δηλαδή, *Ιστορική, Λαογραφική, Εταιρία Κριτσάς*.

4.2. Η χάραξη πορείας και Πολιτισμικής Πολιτικής της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς.*

Κατά τη διαδικασία της λειτουργίας της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς*, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου, διερευνούσαν με ποιο τρόπο θα περιέσωζαν οτιδήποτε Ιστορικό και Λαογραφικό στοιχείο υπήρχε, στην αρχή εντός και έπειτα εκτός της Κοινότητας που να αφορά την ευρύτερη περιοχή της Κρήτης «ήπρεπε να σώσουμε τη (ν)ιστορία μας» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο πληροφορητής. Αιτία της ιδέας της περισυλλογής αυτής, ήταν όπως προαναφέραμε οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στον χώρο και όπως αυτές προαναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η «μετακατοχική γενιά» ήταν γενιά της στέρησης που ξαφνικά βομβαρδίστηκε από την καταναλωτική αφθονία²¹⁴. Με το φαινόμενο της αστυφιλίας, ο άνθρωπος άρχισε να εγκαταλείπει τα χωριά και να συγκεντρώνεται στις πόλεις αλλάζοντας τον τρόπο ζωής του²¹⁵ και ουσιαστικά (κατά τα δεδομένα του πληροφορητή) «δεν εμεταδόθηκε (μεταδόθηκε) ατόφιος ο παραδοσιακός πολιτισμός, και εκάθηκε (χάθηκε) η παράδοση».

Έπρεπε λοιπόν τα μέλη της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρείας* να βρουν τρόπο να περισώσουν ότι απέμεινε από αυτήν την καταστροφή²¹⁶. Στην ουσία έχουμε ένα σημείο αναφοράς και επαναπροσδιορισμού της χαμένης ταυτότητας²¹⁷ της Κοινότητας με την χρήση της πολιτικής της Ιστορίας. Για το λόγο αυτό τα μέλη της *Εταιρίας* προσπάθησαν να δραστηριοποιηθούν και να σώσουν ότι έμεινε.

---

²¹⁴ Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ριγινιώτης Θ., 2002 σελ. 8.

²¹⁵ Βλέπε σχετικά με την εξέλιξη της Ελληνικής κοινωνίας μεταπολεμικά στο Μερακλής Γ. Μ., 1989.

²¹⁶ Κατά την αναφορά πληροφορητών της Κοινότητας.

²¹⁷ Για τη σχέση μνήμης και ταυτότητας, μνήμης και πολιτισμού, ιστορίας και ταυτότητας βλέπε Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ., 1999.

Μερικές από τις δραστηριότητες της *Εταιρίας*, αυτές με την μεγαλύτερη κοινωνική απήχηση και οι πιο αντιπροσωπευτικές, αναφέρονται παρακάτω :

1. Εξασφάλιση στέγης – Δημιουργία Μουσειακού Χώρου
2. Επινόηση της έκδοσης του περιοδικού τύπου «Αμάλθεια»
3. Ο χορός και η μουσική. Παραγωγή και κατανάλωση.
4. Η «γέννηση» της ιδέας της αναβίωσης του Κριτσώτικου παραδοσιακού γάμου.

Η κυριότερη δραστηριότητα της *Εταιρίας*, λόγω καθολικής συμμετοχής των μελλών της Κοινότητας, είναι το δρώμενο²¹⁸ της αναβίωσης του Κρητικού παραδοσιακού γάμου όπως αυτός πραγματώνεται στην Κοινότητα Κριτσάς.

---

²¹⁸ Για τα λαϊκά δρώμενα και για τα δρώμενα ως σύγχρονες μορφές εκδηλώσεων, βλέπε Μερακλής Γ. Μ., 1992 σσ. 137 – 141 και Βαρβούνης Γ. Μ., 1996.

4.3. Εξασφάλιση στέγης - Δημιουργία Μουσειακού Χώρου.

Πρώτη δραστηριότητα της *Εταιρίας* που πραγματοποιήθηκε το έτος 1970 χρονολογία ίδρυσης της, ήταν η εξεύρεση ενός παλαιού κτιρίου για να στεγάσει τις υπηρεσίες της. Το κτίριο, θα έπρεπε να αντιπροσωπεύει και να μαρτυρεί παραδοσιακό και αυθεντικό χαρακτήρα, σύμφωνα με τα δεδομένα της *Εταιρίας*. Ένα τέτοιο κτίριο θα μπορούσε εύκολα να ανευρεθεί, εξ αιτίας του γεγονότος ότι, η Κριτσά, λόγω της διατηρητέας αρχιτεκτονικής²¹⁹ της είχε αρκετά. Το παλιό κτίριο που βρέθηκε, ήταν το πρώην Κοινοτικό γραφείο της εποχής και κατά την αναφορά πληροφορητή «(...) ευτυχώς απου (που) είχαμε καλό δήμαρχο και εβοήθα (βοηθούσε)» που τελικά παραχωρήθηκε στην *Εταιρία* και θα αποτελεί από τότε και μέχρι σήμερα το Λαογραφικό Μουσείο του χωριού και όπως θα δούμε παρακάτω (στο κεφ. 5) το σπίτι της νύφης, όπου θα γίνεται η αναβίωση του παραδοσιακού Κριτσώτικου γάμου.

Το κτίριο της *Εταιρίας* ήταν ένα είδος μουσείου, κατεξοχήν μέσο διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και προβολής της για σκοπούς μελέτης, ψυχαγωγίας, εκπαίδευσης, γέφυρα του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον²²⁰, πηγή της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας²²¹, «χώρος» επένδυσης συμβολικής και οικονομικής, ενδιαφέροντος και προβληματισμού «(...) εκεί (εκεί) θελά (θα) φυλάξωμε (φυλάσαμε – προστατεύαμε) ότι παλιό θελα (θα) βρούμε (βρίσκαμε)». Η ιδεολογική στήριξη της *Εταιρίας* - μουσείου αυτού ως

---

²¹⁹ Πλήρη αναφορά σχετικά με την αρχιτεκτονική και τα διατηρητέα οικοδομήματα της Κριτσάς, έχουμε κάνει στο κεφ. 1 και υπάρχει επίσης στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973.

²²⁰ Για το πώς τα αντικείμενα του παρελθόντος, αποτελούν υλική μνήμη και η κατανάλωσή τους ως προϊόντα του παρελθόντος, οδηγεί στην παραγωγή νοήματος στο παρόν γεφυρώνοντας το με το μέλλον, βλέπε Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ., 1999 στο Μαυραγάνη Μ., σσ. 175 – 189.

²²¹ Για την μνήμη, βλέπε Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ., 1999 σσ. 11 – 48 και για την ταυτότητα βλέπε Κράββα Β., 2007 – 8 στο Τσιμούρης Γ., Τραγούδια μνήμης διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας, σσ. φακέλου 115 – 127.

θεσμού, θα αποτελέσει εφελτήριο έναυσμα για την στρατηγική πολιτιστικής διαχείρισης, με γνώμονα τη διαχείριση του παρελθόντος για τις ανάγκες του παρόντος²²².

Αφού εξασφαλίστηκε η στέγη η οποία αποτελεί το μόνιμο πρόβλημα των νεοσύστατων φορέων πολιτισμού, οργανώθηκε το περιεχόμενο του κτιρίου. Η οργάνωση έπρεπε να γίνει με τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στα δεδομένα της Ιστορικής Λαογραφικής Παράδοσης της Κοινότητας, όπως άλλωστε και ο σκοπός της *Εταιρίας* ήταν κατά τους πληροφορητές, «να διασώσει ότι υπήρχε». Τα αντικείμενα λοιπόν που διακόσμησαν το χώρο, ήταν λαογραφικής αξίας που αντιπροσώπευαν την ίδια την Κοινότητα και τις συνήθειες των μελών της αλλά και γενικότερα αποτελούσαν μέρος του ευρύτερου λαογραφικού πολιτισμού της Κρήτης²²³.

Ήταν, κυρίως αντικείμενα από την καθημερινή ζωή του Κριτσώτη, όπως υφαντά πλεγμένα στον αργαλειό που αποτελούσαν μέρος της ζωής των χωριανών που ακόμα και σήμερα ασχολούνται με την υφαντική, Κρητικές στολές που φορούσαν οι Κριτσώτες και οι Κριτσώτισες, στημένος παλιός αργαλειός με πλήρη εξοπλισμό²²⁴, παλιός χειροκίνητος μύλος αλέσεως σίτου, και διάφορα άλλα αντικείμενα που θα διακοσμούσαν το χώρο καθιστώντας τον ως ένα τύπο μουσείου, όπου θα μπορούσε να τον επισκεφτεί ο καθημερινός επισκέπτης της Κοινότητας²²⁵.

Με αυτόν τον τρόπο και μέσα από την χρήση της ιστορίας της ίδιας της Κοινότητας και των συνηθειών των μελών της, προέβησαν τα ήθη και τα έθιμά τους στους ξένους επισκέπτες της *Εταιρίας* «οντε (όταν) το σάσαμε (φτιάξαμε) ήρχουντανε (ερχόταν) όλοι και χαζεύανε» και ταυτόχρονα τα καθιστούσαν ως δεδομένα, προσδίνοντας τους νόημα

---

²²² Όπως αναφέρει η Τσακιδίδη - Θεοφανίδη Ο., 1996 σελ. 190, ο ρόλος των τοπικών φορέων στην διαχείριση του πολιτισμού είναι πολύ σπουδαίος, κυρίως επειδή η παράδοση είναι προφορική και για τη διάσωση της χρειάζονται επαρκή μέσα.

²²³ Στο Τσακιδίδη Ρ. Ε., 1973 αναφέρονται αρκετά από τα αντικείμενα που διακοσμούσαν το κτίριο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*.

²²⁴ Για την λειτουργία του αργαλειού είναι απαραίτητα μερικά εξαρτήματα όπως το χτένι, το αδράχτι, το στημόνι κα.

²²⁵ Τα αντικείμενα αυτά υπάρχουν ακόμα και σήμερα στον ίδιο χώρο και με την ίδια διαρρύθμιση κατά τις προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών.

λαογραφικού περιεχομένου που θα χαρακτήριζε αλλά και θα καθόριζε την μελλοντική ζωή των μελών της Κοινότητας. «(...) Ότι φαντά (υφασμένα υφάσματα) ήβλεπε (έβλεπε) ο κόσμος και του αρέσανε (άρεσαν) τα αγόραζε από τα μαγαζά (καταστήματα)» αναφέρει ο πληροφορητής. Δημιουργούσαν ένα είδος ντόπιας χειροποίητης παραγωγής, που βοηθούσε στην οικονομική ανάπτυξη της Κοινότητας και συνάμα χάραζαν την μελλοντική πορεία της *Εταιρίας*.

Τα αντικείμενα που επιλέγονταν, χαρακτηρίζονταν κατά βάση από την ιστορική τους διαδρομή και από τους όρους συγκρότησης και εξέλιξής τους στη ζωή της Κοινότητας και σχετιζονταν με την μακρά παράδοσή τους στη τοπική κοινωνία και την ιδιαίτερη σημασία τους για την εθνική συνείδηση και υπερηφάνεια, καθώς και για το εθνικό εισόδημα, σε συνάρτηση και με την παγκόσμια ακτινοβολία τους και όπως αναφέρει ο πληροφορητής «όλα τα πράματα ήτανε αληθινά γιατί τα 'χανε οι αθρώποι στα σπίθια ντος (σπίτια τους) όπως ήτανε στο σπίτι τσι (της) Εταιρίας».

8. Παλιός παραδοσιακός καθρέφτης που υπάρχει στην είσοδο του κτιρίου της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* με κρεμασμένη χειροποίητη κεντημένη πετσέτα της εποχής.

Πηγή : φωτογραφικό αρχείο Χαλκιάδακη Χρήστου (Κριτσά 2002).

4.4. Η επινόηση της έκδοσης του περιοδικού τύπου

Δεύτερη δραστηριότητα της *Εταιρίας* ήταν η έκδοση τριμηνιαίου περιοδικού τύπου με την ονομασία «Αμάλθεια». Κατά την παράδοση η Αμάλθεια ήταν αίγαγρος²²⁶ που τάιζε το Δία γάλα για να μεγαλώσει. Συμβολικά, το περιοδικό Αμάλθεια θα ήταν η τροφή για την παραγωγή της Λαογραφίας της *Εταιρίας*. Η ιδέα για την δημιουργία περιοδικού τύπου, προέκυψε από τα ίδια τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου της *Εταιρίας* με σκοπό την σωτηρία του εναπομείναντος παραδοσιακού λαογραφικού υλικού της Κοινότητας και την γνωστοποίηση του στο ευρύ κοινό «με το περιοδικό εκάναμε (κάναμε) γνωστό στο ευρύ κοινό το πολιτισμό μας»²²⁷.

Ο δε πρόεδρος της *Εταιρίας* ήταν ταυτόχρονα και διευθυντής συντάξεως της Αμάλθειας²²⁸. Αυτό ήταν λογικό, αν σκεφτεί κανείς ότι για να είσαι πρόεδρος στη *Λαογραφική Εταιρία*, έπρεπε να είσαι φιλόλογος ή Ιστορικός στο επάγγελμα ή γενικότερα «άνθρωπος των γραμμάτων». Δεν ήταν απαραίτητο να κατάγεται από την Κριτσά, αλλά έπρεπε τουλάχιστον να ζεις και να δραστηριοποιήσε στην Κοινότητα και βέβαια να είσαι κοινωνικά αποδεκτός από αυτή. Σε άλλη περίπτωση δεν θα μπορούσες να συμμετάσχεις στην διαδικασία εκλογής ως πρόεδρος της *Εταιρίας*.

Ένα πολύ καλό μέσον προώθησης των ιδεών και των δεδομένων ενός κοινωνικού συνόλου, είναι η ιστορία του μέσα από τη γραπτή παράδοση. Η γραπτή παράδοση, είναι ο σίγουρος τρόπος που επισφραγίζει και καθιστά νόμιμο και αναμφισβήτητο το ιστορικό παρελθόν, ενώ ταυτόχρονα διαγράφει πορεία στην ιστορία. Μέσα από τη γραπτή παράδοση το παρελθόν της Κοινότητας της Κριτσάς ανασυντίθεται και ως μνήμη αναπαράγει τα γνωρίσματα των ζώντων

---

²²⁶ Αίγαγρος = άγρια αίγα ή κουραδίσια κατσίκια όπως αναφέρουν οι Κρητικοί. Κουράδι κατά τη Κρητική διάλεκτο είναι το κοπάδι, άρα λοιπόν κατσίκια του άγριου κοπαδιού.

²²⁷ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (2002).

²²⁸ Από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητή αλλά και από την συνέντευξη του Α. Λογκάκη στο διαδίκτυο <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>.

μνημείων της τοπικής κοινωνίας, και με την κατάλληλη ερμηνεία τους, θα αποδίδεται η θέση τους στον εθνικό κορμό²²⁹. «Ότι είναι γραμμένο το βρίσκει ο άνθρωπος και του δίνει και αξία» (αναφέρει ο πληροφορητής) για αυτό και το περιοδικό προέβαλε όλα εκείνα τα στοιχεία της Κοινότητας, για να αποκτήσουν την απαιτούμενη σημασία που μέχρι τότε είχε αρχίσει να σβήνει. Για το λόγο αυτό, η *Εταιρία* άρχισε να συγκεντρώνει λαογραφικό υλικό «μόνο», από ολόκληρη την Κρήτη, να τυπώνει το περιοδικό χωρίς διαφημίσεις κλπ. και να το διανείμει ακόμα και στο εξωτερικό²³⁰.

Το περιεχόμενο του περιοδικού, αφορούσε εκτός από το λαογραφικό στοιχείο, την περιγραφή των καθημερινών ασχολιών, ακόμα και των διατροφικών συνηθειών των ανθρώπων της Κοινότητας, αλλά και των ανθρώπων της ευρύτερης περιοχής της Κρήτης, «ότι κάνει ο Κρητικός δε τα κάνουνε οι υπόλοιποι» (ο πληροφορητής εννοεί την άλλη Ελλάδα). Με την παρουσίαση των παραπάνω, επιβεβαιωνόταν η ομοιότητα και η διαφορά των ανθρώπων της Κοινότητας με άλλες και επιτυγχάνονταν η συνειδητοποίηση της ταυτότητας μέσα από τις καθημερινές συνήθειες²³¹.

Ο περιοδικός τύπος, ήταν ένα μέσον αδιάκοπης παραγωγής πολιτισμού και ταυτόχρονης υπογράμμισης της σπουδαιότητας που αποδίδουν οι άνθρωποι της Κριτσάς, στην πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα και διαφορετικότητα²³². Ήταν ένα μέσο συμμετοχής στην δυναμική της Ελληνικής «Εθνικής Ιδεολογίας» και ταυτόχρονης συμμετοχής στην διαμόρφωση της δημόσιας φυσιογνωμίας των μελλών της εγγράμματης Κοινότητας της Κριτσάς²³³. Η εγγράμματη Κοινότητα,

---

²²⁹ Σχετικά βλέπε Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλης Θ., 1999 σσ. 105 – 112 και Δέλτσου Ε., 2004 - 2005.

²³⁰ Αναφέρεται στη συνέντευξη του Α. Λογκάκη στο διαδίκτυο <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>.

²³¹ Μια αναφορά για τις καθημερινές συνήθειες μιας κοινωνίας ως επαναπροσδιορισμός ταυτότητας βλέπε Κράββα Β., 2007-2008, στο «Διατροφή και ταυτότητα : Η περίπτωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης».

²³² Για την παραγωγή πολιτισμού ως κατανάλωση της ετερότητας βλέπε Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλης Θ., 1999 στο «Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη : Η κατανάλωση μιας ετερότητας», σσ. 175 - 192.

²³³ Για τους εγγράμματους των κοινοτήτων και τις δραστηριότητές τους βλέπε Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλης Θ., 1999 στο «Μνήμη και εθνική ταυτότητα : Το

με τέτοιου και παρόμοιου τύπου διεργασίες προβολής δεδομένων μέσα από το γραπτό τύπο (αρθρογραφίες κλπ.) διαγράφει την δική της πορεία, ενώ σκιαγραφεί και καθορίζει την πορεία των ανθρώπων της Κοινότητας Κριτσάς, επαναπροσδιορίζοντας την ταυτότητά τους.

Ο περιοδικός τύπος θα σταματήσει μερικά χρόνια αργότερα²³⁴ την έκδοσή του για λόγους κυρίως οικονομικούς²³⁵, «λεφτά δεν είχαμε – αναφέρει χαρακτηριστικά ο πληροφορητής – πράμα (τίποτα) άλλο δε μας ένοιαζε, δε μας εκούραζε, μόνο τα λεφτά ελλείπανε (έλειπαν)».

ζωγράφειο Διαγώνισμα των Ζωντανών Μνημείων και η διαχείριση της μνήμης», σσ. 105 – 112.

²³⁴ Δεν αναφέρουμε την ακριβή παύση του περιοδικού τύπου της *Εταιρίας*, επειδή δεν ήταν η κύρια δραστηριότητα που αντιπροσωπεύει την *Εταιρία* και που θα μελετήσουμε στην παρούσα εργασία.

²³⁵ Αναφέρεται και στη συνέντευξη του Α. Λογκάκη στην παρακάτω διεύθυνση : <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>.

4.5. Ο χορός και η μουσική. Παραγωγή και κατανάλωση από την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία της Κριτσάς*.

Επόμενη και τρίτη δραστηριότητα της *Εταιρίας*, ήταν η δημιουργία χορευτικού συγκροτήματος από μέλη της Κοινότητας. Το χορευτικό συγκρότημα α) θα αντιπροσώπευε την Κοινότητα σε κάθε της εκδήλωση εντός και εκτός του χώρου της με παραδοσιακές Κρητικές στολές β) θα διέσωζε τοπικούς χορούς της περιοχής που χάνονταν και θα τους μετέδιδε στους νεότερους και γ) όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο θα συμμετέχει στην αναβίωση του παραδοσιακού γάμου κατά την έναρξη της γλεντικής διαδικασίας²³⁶.

Ο Ελληνικός χορός και η μουσική κατείχε ανέκαθεν εξαιρετική θέση στην κοινωνία. Η θέση του χορού στη κοινωνική ζωή της Κριτσάς, έχει πλατύτερη έννοια από την απλή σημασία της λέξης χορεύω. Οτιδήποτε βιώνει καθημερινά ο άνθρωπος, το αποτυπώνει με διάφορες κινήσεις και το εξωτερικεύει στην χορευτική του δραστηριότητα²³⁷.

Στο χώρο της Κρήτης, άνθισε ο Μινωικός πολιτισμός²³⁸. Στο πολιτισμικό μάρφωμα που εξελίχθηκε στο χρόνο με τις βάσεις του πολιτισμού αυτού, καλλιεργήθηκε η οργανική μουσική, το τραγούδι και ο χορός. Ο χορός είχε μεγάλη σημασία όχι μόνο ως ψυχαγωγία και θέαμα, αλλά και ως αναπόσπαστο κομμάτι της θρησκευτικής ζωής²³⁹. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, όπως και στα υπόλοιπα πολιτισμικά στοιχεία έτσι και στο χορό, η Κρήτη επηρεάστηκε άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο από τους γύρω πολιτισμούς και αυτό το οφείλει στη γεωγραφική της θέση²⁴⁰. Ως κόμβος της Μεσογείου δεχόταν και επηρεαζόταν από τους γύρω πολιτισμούς, κρατώντας και

---

²³⁶ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας Κριτσάς.

²³⁷ Πλήρης αναφορά για τον χορό στην Ελλάδα στο Λυκέσας Χ. Γ., 1993.

²³⁸ Την πρώτη ερασιτεχνική αρχαιολογική έρευνα πραγματοποίησε το 1878 ο Μίνωας Καλοκαιρινός και το 1900 ο Evans J. A. έφερε στο φως το γνωστό Μινωικό Πολιτισμό (βλέπε Βασιλάκης Α., 2002 και στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1998)..

²³⁹ Για το Μινωικό Πολιτισμό και τις επιρροές του μέχρι σήμερα στο χορό βλέπε Λυκέσας Χ. Γ., 1993 σελ. 32.

²⁴⁰ Στο Λυκέσας Χ. Γ., 1993 σελ. 32.

ενσωματώνοντας τα στοιχεία που επιθυμούσε, αναπλάθοντας το δικό της πολιτισμικό μόρφωμα²⁴¹.

Οι Κρητικοί ακόμα σήμερα δεν χάνουν ποτέ την ευκαιρία να «στελιώσουν» (στήσουν – φτιάξουν) ένα χορό σε όλες τις εορταστικές περιστάσεις. Οι χοροί άλλωστε που προϋπήρξαν στη Κρήτη είναι αρκετοί. Εντούτοις παρ' όλο που το χορευτικό ρεπερτόριο των Κρητών είναι πλούσιο, χοροί (που χορεύονταν και στη Κριτσά) όπως ο Απανωμερίτης, το Μικρό Μικράκι, ο Αγκαλιαστός, ο Ζερβόδεξος, ο Πριμνιανός, έχουν παραμεριστεί λόγω της εξέλιξης²⁴². Διατηρούνται όμως και χορεύονται οι παρακάτω χοροί: Σούστα, Συρτός, Πεντοζάλης, Σιγανός και ο Καστρινός ή Μαλεβιζιώτης ή Πηδηχτός²⁴³.

Τα μέλη της *Λαογραφικής Εταιρίας*, με την ιδέα ότι από τα πανάρχαια χρόνια ο χορός έχει μπει βαθιά στη ζωή του Κρητικού, ο οποίος χορεύοντας δείχνει την αντρείοσύνη και την παλικαριά του, προσπάθησαν να περισώσουν ότι απέμεινε και να αναβιώσουν όσους χορούς μπορούσαν από τους προαναφερόμενους «με το χορευτικό συγκρότημα εσώναμε (σώζαμε) και τους τοπικούς χορούς»²⁴⁴.

Η στρατηγική πολιτική που ενεργοποιήθηκε από την *Εταιρία*, όσον αφορά την χορευτική διαδικασία, ήταν μέσο χρήσης των παραστατικών μνημείων,²⁴⁵ φωτογραφιών αρχικά και της προφορικής παράδοσης έπειτα, για να σώσουν ότι χορευτικό δρώμενο είχε απομείνει. Μέσα από τη συλλογικότητα της παραγωγής και της αποδοχής, γενικότερο χαρακτηριστικό της θεατρικής διαδικασίας²⁴⁶, ο χορός, ως ιδιαίτερη διάσταση, με ενεργό συμμετοχή του κοινού θα επηρέαζε και θα ρύθμιζε τις σχέσεις των μελών της Κοινότητας, σε μια αμφίδρομη σχέση με τον έξω κόσμο.

---

²⁴¹ Μια πλήρης αναφορά για το χορό στη Κρήτη και τις συνθήκες κατασκευής και βιωσιμότητας του βλέπε Germaine P., σσ. 157 – 162.

²⁴² Για τους παραπάνω χορούς έχουμε μια μικρή ιστορική αναφορά και μουσική ανάλυση στο ένθετο που υπάρχει στο cd του Σγουρού Δ., 1999 καταγωγής από την Κριτσά Λασιθίου.

²⁴³ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας, (Κριτσά 2002).

²⁴⁴ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας, (Κριτσά 2002).

²⁴⁵ Για τα παραστατικά μνημεία και τη χρήση τους πλήρης αναφορά στο Germaine P., σελ. 47 .

²⁴⁶ Για τη θεατρική διαδικασία και τις συλλογικές επιπτώσεις της βλέπε Πούχνερ Β., 1989.

4.6. Η «γέννηση» της ιδέας αναβίωσης του Κριτωτικού παραδοσιακού γάμου.

Στο παρόν υποκεφάλαιο, θα αναφερθούμε στις συνθήκες «γέννησης» της «ιδέας» της αναβίωσης του δρώμενου του παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς από τα μέλη της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*. Ήταν όπως θα παρατηρήσουμε παρακάτω (στο κεφ. 5) η περισσότερο ηχηρή και ευρείας απήχησης δραστηριότητα της *Εταιρείας*, άρα και η πιο αντιπροσωπευτική, με καθολική συμμετοχή των μελών της Κοινότητας.

Οι δραστηριότητες των εκπολιτιστικών φορέων της εποχής²⁴⁷ παρ' όλη την καλή θέληση των μελών τους για κάτι περισσότερο προχωρημένο, έφτανε τελικά μέχρι τα όρια ενός χορευτικού συγκροτήματος, μιας τυπογραφικής έκδοσης, μιας χοροεσπερίδας (χορευτικής βραδιάς με ζωντανή μουσική), μιας συναυλίας κα. «Εκδηλώσεις περιορισμένης εμβέλειας δηλαδή» (αναφέρει ο πληροφορητής). Στις εκδηλώσεις αυτές, στόχος ήταν πάντα, να διαπαιδαγωγηθούν τα μέλη της Κοινότητας στις παραδοσιακές αξίες «γόνιμα» και «αποδοτικά»²⁴⁸.

Παρά το γεγονός των καταβεβλημένων προσπαθειών για τα παραπάνω, οι φορείς πολιτισμού, ολοένα και αποκτούσαν σασιμότητα στα καθιερωμένα και υπό την πίεση του άγχους «αν θα έχομε κόσμο», «αν θα βγάλουμε λεφτά», «αν θα πουλήσωμε ούισκι» , τελικά οι εκδηλώσεις έχαναν τον παιδαγωγικό τους χαρακτήρα και εισήγαγαν μια διαδικασία ξερής τεχνικής προσέγγισης, με σκοπό την στιγμιαία διασκέδαση ή το οικονομικό κέρδος. Αυτοαποκαλούνταν ως «παραδοσιακές εκδηλώσεις», ενώ πολλά μέλη τους αποσκοπούσαν σε «βουλευτιλίκια» και άλλες μορφές πελατειακών σχέσεων με την εξουσία²⁴⁹.

²⁴⁷ Βλέπε Μερakλής Γ. Μ., 1689 και 1998.

²⁴⁸ Σχετικά αναφέρει ο Ρηγινιώτης Θ., 2002 σελ. 8.

²⁴⁹ Σχετικά αναφέρει ο Ρηγινιώτης Θ., 2002 σελ. 8.

Η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία της Κριτσάς*, σε μια προσπάθεια αποφυγής των καθιερωμένων κοινότυπων εκδηλώσεων και παρουσίασης των δραστηριοτήτων της *Εταιρίας* «με τρόπο μοναδικό» για να τέρψει και να κερδίσει τα μέλη της Κοινότητας, στράφηκε στη χρήση των «παραδοσιακών» δραστηριοτήτων της Κοινότητας, μέσα από την ίδια της την ιστορία «(...) α δέν (αν δεν) εδείχναμε (δείχναμε) τα πράματα (τα ιστορικά τους στοιχεία) όπως ήτανε ήντα (τι) θελα (θα) δείξομε (δείχναμε - προβάλαμε)» αναφέρει ο πληροφορητής .

Με δεδομένη τη θρησκευτική πίστη, ως αναπόσπαστο μέρος της ζωής του Κρητικού²⁵⁰ και λόγω της ιδεολογικής συντήρησης της εποχής, που στήριζε ένα γενικότερο «εθνικό»²⁵¹ πλαίσιο ως ενοποιητικό στοιχείο, τα μέλη της *Εταιρίας* με στροφή στο παρελθόν²⁵², προσπάθησαν να «στήσουν» μια κοινωνική εκδήλωση η οποία θα :

- α) «στήριζε την οικογένεια ως το πιο σημαντικό αγαθό και ιερό κειμήλιο της καθημερινής ζωής του Κρητικού»²⁵³
- β) βασιζόταν στην θρησκευτική επικοινωνία²⁵⁴ του Έλληνα, και της θρησκείας ως σημείο αναφοράς της οικογενειακής ζωής²⁵⁵
- γ) αναδείκνυε τα στοιχεία της εθνικής²⁵⁶ υπόστασης και του πατριωτισμού²⁵⁷,
- δ) υποστήριζε την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στην περιοχή²⁵⁸
- ε) προέβαλε την Κοινότητα Κριτσάς στο ευρύ κοινό²⁵⁹

---

²⁵⁰ Στο Αποστολάκη Ε. Γ., 2003 και Πλουμάκης Γ. Ε., 1964.

²⁵¹ Περί εθνικού πλαισίου σε επίπεδο ενοποιητικού στοιχείου και ενιαίας γλώσσας, βλέπε Πούχνερ Β., 1989 σελ. 16.

²⁵² Η Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 στη σελ. 375 αναφέρει «Η στροφή στο παρελθόν είναι μια ψυχική αναγέννηση, ένα πλάτεμα του στοχασμού...».

²⁵³ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ 377.

²⁵⁴ Σχετικά με τα λαϊκά δρώμενα ως μορφή θρησκευτικής επικοινωνίας βλέπε Τσακηρίδη - Θεοφανίδη Ο., σελ. 183.

²⁵⁵ Για το ρόλο της θρησκείας στην καθημερινή ζωή βλέπε Πλουμάκης Γ. Ε., 1967 σσ. 13 – 23 όπως και η Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 στην αναφορά της για τον Κρητικό γάμο τον περιγράφει στη σελ. 376, ως «...το ιερό της θρησκείας μυστήριο, ο ιερότερος κοινωνικός θεσμός...».

²⁵⁶ Περί εθνοκεντρικών τάσεων στην Ελλάδα Δαμιανάκος Σ., 2001, σσ. 28 – 36, για την περιοχή της Κρήτης βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., σελ. 378.

²⁵⁷ Η Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 αναφέρει στη σελ. 374, «Η Ελληνική λαϊκή παράδοση η πιο πλούσια της ζωής ... η έκφραση της λεβεντιάς, της ρωμιοσύνης».

²⁵⁸ Αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 394 - 396 στο λόγο που εκφωνεί ο πρόεδρος της *Εταιρίας* Μιλαθιανάκης Φ. προς το κοινό την ώρα της γλεντικής διαδικασίας.

στ) αντιπροσώπευε τη κοινωνική ζωή του Κρισώτη και ευρύτερα του Κρητικού.

«Ο γάμος είναι ο πιο σημαντικός κι ευτυχισμένος σταθμός της ανθρώπινης ζωής δεμένος με την πρωταρχή της. Το ιερό της θρησκείας μυστήριο, ο ωραιότερος κοινωνικός θεσμός. Η θεία νόμιμη ένωση ανδρός και γυναικός για τη δημιουργία οικογένειας και την απόκτηση τέκνων»²⁶⁰.

Οι διοργανωτές του δρώμενου, θα έπρεπε «να βρουν στοιχεία και να οργανώσουν με τον καλύτερο τρόπο το γάμο για «να είναι πραγματικός και αληθινός» (όπως αναφέρει ο πληροφορητής), γιατί η ίδια η διαδικασία του γάμου δεν έπρεπε να απέχει από την πραγματικότητα, αλλά αντίθετα να παραθέτει στοιχεία και δεδομένα που να αντιπροσωπεύουν και να φωτογραφίζουν την Κοινότητα, όπως ακριβώς είναι στην καθημερινή ζωή. Η άσκηση της πολιτιστικής τους πολιτικής βασιζόταν στο πραγματικό δρώμενο του μυστηρίου του γάμου, όπως αυτό προϋπήρχε στην Κοινότητα. «Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο στην Κρισά γίνηκε και φέτος, όπως και πέρυσι, γάμος πραγματικός και όχι εικόνα, ομοίωμα, αναπαράστασή του»²⁶¹.

Τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*, κινήθηκαν με τρόπο ώστε να διαφημιστεί²⁶² και να γίνει γνωστό στο ευρύ κοινό της Κρήτης το δρώμενο, χωρίς όμως να υπάρξουν αντιδράσεις από τις τοπικές κοινωνίες, επειδή ο Κρητικός ήταν ανέκαθεν παραδοσιακός στις απόψεις του, με την έννοια ότι δεν δεχόταν εύκολα τα ξενόφερτα στοιχεία που θα αλλοίωναν το παραδοσιακό καθεστώς «Τα περήφανα κι αγνά ήθη, τα πατροπαράδοτα έθιμα, η άσβηστη φλόγα της αγέραστης ψυχής που δεν δέχτηκε ποτέ συμβιβασμό...», « (...) η μεγαλόνησος ... αντιστάθηκε στον ύπουλο παγιδευτή και πολυμήχανο εχθρό με τ' όνομα εξέλιξη...»²⁶³. Ταυτόχρονα, με την δημιουργία μηχανισμών αντίστασης ο Κρητικός,

---

²⁵⁹ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 396.

²⁶⁰ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

²⁶¹ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 380.

²⁶² Για τη συμμετοχή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 382.

²⁶³ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378.

ήταν πάντα ανοιχτός στα νέα πολιτισμικά δεδομένα που ενδεχομένως προέκυπταν στην πορεία της ιστορίας, τα οποία ενσωματωνόταν με τα παλιά, ανάλογα με τις ανάγκες που θα προέκυπταν κάθε φορά²⁶⁴.

Σκοπός ήταν οι επισκέπτες του δρώμενου να είναι όσο γίνεται περισσότεροι για να συμβάλλουν στην αύξηση της τοπικής οικονομίας. Για το λόγο αυτό, ότι προέβαλαν, έπρεπε να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αυθεντικότητα και όχι μυθοπλασία.

Λόγος ιδιαίτερης προσοχής στο τρόπο της αναβίωσης του δρώμενου ήταν το ότι, την ίδια εποχή στην κοινότητα του χωριού Ανώγεια της Κρήτης²⁶⁵ γινόταν παρόμοιο δρώμενο αναβίωσης γάμου από τους Ανωγειανούς, αλλά με εικονικό ζευγάρι²⁶⁶, γεγονός κατακριτέο από την πλειοψηφία των Κρητικών, που το περιέγραφαν, ως ψεύτικο κατασκευάσμα των Ανωγειανών.

Επειδή πάντα ο Κριτώτης, πίστευε ότι ξεχώριζε από τον Ανωγειανό ως πιο «αυθεντικός» και πιο «γνήσιος», πιο Κρητικός και «πατριώτης», «λεβέντης» και «άντρας», το δρώμενο που θα αναπαρίστανε θα ήταν κατ' εξοχήν πραγματικό «γνήσιο» και αληθές, προσαρμοσμένο στα πραγματικά δεδομένα της Κοινότητας και όπως αναφέρει ο πληροφορητής «όχι ψεύτικο και φτιαγμένο όπως τσι (τους) Ανωγειανούς»²⁶⁷.

---

²⁶⁴ Βλέπε Germaine Prudhommeau, στο υποκεφάλαιο, Η Κρήτη, σελ. 157.

²⁶⁵ Ορεινό κεφαλοχώρι του νομού Ρεθύμνης - επαρχίας Μυλοποτάμου που φημίζεται για την παραδοσιακή ζωή των κατοίκων του, την λεβεντιά των παλικάριών, την ετοιμολογία και την εξυπνάδα των ανθρώπων, τη φιλοξενία κ.α. οι ίδιοι οι Ανωγειανοί αναφέρουν ότι είναι και οι μοναδικοί «γνήσιοι» απόγονοι των Κρητικών επειδή τα επώνυμα τους δεν τελειώνουν σε - άκης (όπως η πλειοψηφία των ντόπιων) που όπως αναφέρουν έχουν αποκομίσει το επώνυμο της ρετσινιάς των Τούρκων. Λέγεται ότι, οι Τούρκοι προκειμένου να μειώσουν το σκλαβωμένο Κρητικό τον υποβίβαζαν προσθέτοντας στο τέλος του ονόματος του το - άκης π.χ. Παπαδάτος = Παπαδάκης. Το παραπάνω όμως δεν είναι αληθές επειδή στη Βικελαία βιβλιοθήκη Ηρακλείου βρέθηκαν χειρόγραφα έγγραφα σύναψης γάμων του 11^{ου} αιώνα στη πόλη του Ηρακλείου που αναφέρουν ονόματα με τη κατάληξη - άκης.

²⁶⁶ Όπως έχουμε προαναφέρει το εικονικό ζευγάρι δεν είναι ζευγάρι ούτε πριν αλλά ούτε και μετά το μυστήριο, απλά εξυπηρετεί τις ανάγκες του δρώμενου.

²⁶⁷ Πολλές φορές οι Ανωγειανοί κατασκευάζουν και επινοούν καταστάσεις για την διαφήμιση και εξύψωση της κοινότητας τους. Τις περισσότερες φορές είναι ψεύτικα γεγονότα που είναι απλά εκμεταλλεύσιμα για λόγους κυρίως οικονομικούς. Τέτοιο γεγονός μπορεί να χαρακτηριστεί η επινόηση του Άγιου της αγάπης, Υάκινθου (αντίστοιχος Ιταλός Άγιος είναι ο Άγιος Βαλεντίνος) που για να προσελκύσουν τουρισμό στο βουνό του Ψηλορείτη και ταυτόχρονα στο χωριό τους, όταν έγινε γνωστός (ως καλλιτέχνης) ο Λουδοβίκος των Ανωγείων στο ευρύ κοινό και γνωρίστηκε με την σύζυγο του πολιτικού Κ. Καραμανλή εφεύρε την ονομασία αυτή και την

Σε καμιά περίπτωση δε γινόταν συναγωνισμός των δυο κοινοτήτων (δε μας ένοιαζε εμάς ήντα (τι) κάνανε (έκαναν) οι Ανωγειανοί», απλά για λόγους στρατηγικής επιτυχίας έπρεπε το δρώμενο να είναι αυθεντικό και για να γίνει αυτό, το ζευγάρι έπρεπε να είναι αληθινό – πραγματικό και στην μετέπειτα του μυστηρίου ζωή.

παρουσίασε στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης καλώντας την να παρευρεθεί (ως αυθεντία – εξέχων πρόσωπο) για να διαφημιστεί το μέρος και ο ίδιος (από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας – Κριτσά 2008).

5. Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΓΑΜΟΥ ΤΗΣ ΚΡΙΤΣΑΣ

Στο παρόν κεφάλαιο, θα περιγράψουμε τη προετοιμασία του δρώμενου από τα μέλη της *Εταιρίας* και της Κοινότητας και στη συνέχεια θα κάνουμε χωριστή αναφορά, με λεπτομέρεια, σε κάθε ένα από τα μέρη της αναβίωσης του δρώμενου του παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς. Κατά τη διάρκεια της περιγραφής, θα παρατεθούν στοιχεία που αφορούν

- την προετοιμασία του δρώμενου από τα μέλη της Κοινότητας και της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*, όπως αυτή γίνεται αργότερα από τα μέλη του *Εκπολιτιστικού συλλόγου Κριτσάς*.
- την επιτέλεση του ίδιου του δρώμενου.

Στη ανάλυση της επιτέλεσης, θα γίνει περιγραφή του δρώμενου χωρισμένο σε τρία μέρη, όπως ακριβώς το περιέγραφε το πρόγραμμα γάμου που διαμοίραζε η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* στους επισκέπτες και τους καλεσμένους του γάμου.

Στην περιγραφή της επιτέλεσης, θα κατατεθούν δεδομένα που παρατηρήθηκαν στο δρώμενο της πρώτης χρονιάς - βασισμένα στη σχετική βιβλιογραφία και τα στοιχεία των πληροφορητών - και όπως αυτά παρατηρήθηκαν κατά τις καταγραφές που έγιναν το έτος 1995 και 2002. Στη συνέχεια θα αναλυθούν τα στοιχεία που θα προκύψουν.

5.1. Η προετοιμασία του δρώμενου από τα μέλη της Εταιρίας.

Τα μέλη της *Εταιρίας*, θα εκμεταλλευτούν την ενότητα της πίστης και της οικογένειας, που στα πρόσωπα της Κοινότητας ασκεί καταλυτικό ρόλο.

Θα προσπαθήσουν, στην συνένωση δυο ανθρώπων να στήσουν ολόκληρο το σκηνικό του δρώμενου του γάμου και ταυτόχρονα θα μυήσουν το πλήθος των θεατών στη τελετουργία²⁶⁸. Απαρχή είναι η θρησκευτική μυσταγωγία, βασισμένη στην έννοια της αγάπης, που συνενώνει δυο ανθρώπους και μέσα από το μυστήριο του γάμου επιδρά στα μέλη της Κοινότητας. Για το λόγο αυτό αρχικά, ήταν αναγκαία η ύπαρξη ζευγαριού που θα παντρευόταν πραγματικά (για τους λόγους που προαναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο) και θα δεχόταν ο δικός του γάμος, να γίνει αντικείμενο διαχείρισης πολιτιστικού προϊόντος της *Εταιρίας*. «Τα μέλη της *Εταιρίας* εργάστηκαν σκληρά μαζί με την Κοινότητα για την πιστή, ακριβή, κι ανόθευτη αναβίωση του παλιού Κρητικού γάμου»²⁶⁹.

Επειδή υπήρχαν ζευγάρια που θα παντρευόταν εκείνη την εποχή αλλά δεν ήθελαν να μπουν σε μια διαδικασία δημοσίας έκθεσης χωρίς συγκεκριμένο λόγο «σιγά μη τωσε (τους) κάνω γω (εγώ) το μαϊμούνι (πίθηκο)», (ενοιολογικά : δεν θα τους κάνω το κατίρι να εξευτελιστώ δημόσια – άποψη πληροφορητή) τα μέλη της *Εταιρίας*, επινόησαν την οικονομική υποστήριξη του δρώμενου, ως δελεαστικό μέτρο για την συγκατάθεση των ζευγαριών που θα συμμετείχαν «ανε (αν) μου πληρώνανε και μένα τα έξοδα δε μενοιαζε (δε θα με ένοιαζε) να ξαναπαντρευτώ» αναφέρει χαρακτηριστικά ο πληροφορητής.

Το δρώμενο όμως, θα είχε μεγάλο κόστος και έπρεπε να βρεθούν χορηγοί που θα βοηθούσαν στην οικονομική υποστήριξη. Ο τότε

---

²⁶⁸ Πλήρης αναφορά για τα δρώμενα, την επιτέλεση και (performance) και την επικοινωνιακή διάσταση της σχέσης μεταξύ τελεστών και κοινού, στο Κάβουρας Π., 1999 σσ. 76 – 107.

²⁶⁹ Αναφέρει για το δρώμενο της Κριτσάς η Τσακιδίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 381.

πρόεδρος της *Λαογραφικής Εταιρίας* Φίλιππος Μηλαθιανάκης μετά από επαφές με τον τότε (1970) πρόεδρο της Κοινότητας Εμμανουήλ Ταβλά και τον τότε Νομάρχη Γ. Κυριακάκο πήραν τις πρώτες θετικές απαντήσεις²⁷⁰. «Ο πρόεδρος τσι (της) Εταιρίας ήτανε (ήταν) φίλος με το τότε δήμαρχο και εγνώριζε (γνώριζε) και το Νομάρχη καλά» (άποψη πληροφορητή). Τα μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου, έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην επιρροή των μελών της Κοινότητας και αυτό γιατί ήταν άνθρωποι των γραμμάτων, όπως ο Γ. Αφορδακός (Επιμελητής καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών) και η γυναίκα του γραμματέως της Κοινότητος Μ.Κοκκίνη²⁷¹.

Αφού θα αντλούσαν ένα μέρος των χρημάτων από τη Κοινότητα και τη Νομαρχία, αποφάσισαν να ζητήσουν βοήθεια από ολόκληρη τη Κοινότητα με κάθε τρόπο. Σε συζητήσεις του καφενείου μεταξύ των χωριανών, τέθηκε το ζήτημα της καθολικής βοήθειας των μελών της Κοινότητας, με αντάλλαγμα την διαφήμιση και την οικονομική ανάπτυξη μέσω της τουριστικής δραστηριότητας. Ο πληροφορητής αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «από το καφενείο το διαδώσαμε σε όλους τσι (τους) χωριανούς και δε - ν αρνήθηκενε (αρνήθηκε) κανείς, μόνο εκάνανε (έκαναν) και πλάκα ο ένας με τον άλλο. Ντα ήντα (τι) θελα (θα) χάσουνε (έχαναν) πως θελα δώσουνε από ένα αρνί ο κάθε εις (ο κάθε ένας). Η σοδειά μόνο να πήγαινε ντρέτα (εννοιολογικά : τι θα έχαναν αν έδιναν από ένα αρνί ο κάθε ένας, αρκούσε η παραγωγή τους να ήταν καλή εκείνη τη χρονιά)»

Η επίλυση του οικονομικού προβλήματος, αποτέλεσε ισχυρό κίνητρο στα ζευγάρια για την συμμετοχή τους στο δρώμενο. Τώρα είχαν εξασφαλίσει τα έξοδα του γάμου τους, τουλάχιστον, ότι αφορούσε την διαδικασία του μυστηρίου, όπως επίσης και τη γλεντική, που είναι και η περισσότερο οικονομικά δαπανηρή και χωρίς κέρδος, σε αντίθεση με την παρουσία στο μυστήριο, όπου ο κάθε καλεσμένος του σογιού

---

²⁷⁰ Για την δράση των παραπάνω βλέπε Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 στην σελ. 381.

²⁷¹ Για τα εγγράμματα μέλη της *Εταιρίας* έχει γίνει αναφορά στο προηγούμενο κεφάλαιο.

έπρεπε να φέρει και το κατάλληλο δώρο όπως ορίζει το Κρητικό έθιμο²⁷².

Τα μέλη της *Εταιρίας*, αφού εξασφάλισαν την οικονομική δαπάνη από τη Κοινότητα και έπεισαν τους χωριανούς για την καθολική συμμετοχή στις παροχές με όποιο τρόπο μπορεί ο κάθε ένας,²⁷³ ξεκίνησαν τις διαδικασίες του γάμου κάτω από την «ευγενική διάθεση συμμετοχής και προσφοράς βοήθειας από τους κατοίκους που δημιούργησαν ένα κλίμα ενθουσιασμού και αισιοδοξίας, μian ατμόσφαιρα χαρούμενης, κοινής προετοιμασίας για το μεγάλο πανηγύρι»²⁷⁴. Βρέθηκε το πρώτο ζευγάρι μέλη της Κοινότητας Κριτσάς, που είχε σκοπό να παντρευτεί το καλοκαίρι του 1970. Αφού του έγινε η σχετική πρόταση και τη δέχτηκε, άρχισαν οι προετοιμασίες.

Οριστικοποιήθηκε η ημερομηνία για την πρώτη Κυριακή μετά την δέκατη πέμπτη Αυγούστου του τρέχοντος έτους 1970 πανελλήνια εορτή της Παναγίας²⁷⁵. Στην αρχαία Αθήνα ο ιδανικός μήνας για γάμο ήταν ο «Γαμηλιών» και καθοριζόταν με σημερινή ένδειξη από τις 15 Ιανουαρίου έως τις 15 Φεβρουαρίου. Στον Ελληνικό χώρο ανέκαθεν το μήνα Σεπτέμβρη δεν γινόταν γάμοι, γιατί ήταν μήνας του τρύγους και θα τρυγούσε τη χαρά του ζευγαριού. Το Μάιο, αποτρέπονταν οι γάμοι γιατί η λαϊκή δεισιδαιμονία αναφέρει ότι έχουν κακό τέλος²⁷⁶.. Ανέφεραν μάλιστα σαν στοιχείο πρόληψης ότι το «Μάιο παντρεύονται οι Γαϊδάροι» και καθ' ότι ο άνθρωπος είναι ανώτερο όν από τα ζώα δεν μπορεί να παντρεύεται τον ίδιο μήνα. Κατά συνέπεια απέφευγαν το γάμο στο μήνα αυτό, γιατί υπήρχαν πολλές πιθανότητες να χωρίσει το ζευγάρι. Σήμερα, η αποφυγή των γάμων το μήνα Μάιο παρατηρείται πολύ λιγότερο, κυρίως σε κλειστές Ελληνικές «αγροτικές» κοινωνίες της επαρχίας, σε αντίθεση με την πόλη, όπου γίνονται γάμοι κανονικά, γεγονός που έχει προκύψει από την εξέλιξη της Ελληνικής αστικής

---

²⁷² Μια πλήρης αναφορά για το Κρητικό γάμο και τα έθιμα που τον υποστηρίζουν έχουμε στο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003.

²⁷³ Για την καθολική συμμετοχή βοήθειας από την Κοινότητα βλέπε Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 382.

²⁷⁴ Αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

²⁷⁵ Από πληροφορητές της Κοινότητας Κριτσάς.

²⁷⁶ Στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 379.

κοινωνίας²⁷⁷ υπό την επιρροή των συνηθειών των «ανεπτυγμένων» κοινωνιών της δύσης²⁷⁸. Στην Κρήτη, τα τελευταία 30 χρόνια οι γάμοι γίνονται κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες, εκτός αν προέκυπτε να μείνει έγκυος η νύφη, οπότε θα έπρεπε να επισπεύσουν τις διαδικασίες για λόγους κοινωνικής κατακραυγής, επειδή δεν ήταν σωστό να εγκυμονεί η νύφη πριν το γάμο²⁷⁹.

Οι καλοκαιρινοί μήνες, ήταν πάντα για τον Έλληνα ο καιρός που θα μπορούσε να πάρει άδεια από την εργασία του όπου και αν βρισκόταν εντός και εκτός της Ελλάδας. Θα μπορούσε λοιπόν, να επιστρέψει στα μέρη της πατρίδας του και να συμμετάσχει σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις, γάμους και πανηγύρια του χωριού. Για το λόγο αυτό οι γάμοι επιλεγόταν πάντα το καλοκαίρι, για να υπάρχει καθολική συμμετοχή από τους συγγενείς στο δρώμενο²⁸⁰.

Στο γάμο τις Κριτσάς, υπήρχε ακόμα ένας λόγος για την επιλογή του καλοκαιριού. Θα είχε μεγαλύτερη κοινωνική απήχηση το δρώμενο, λόγω της έξαρσης της ντόπιας τουριστικής δραστηριότητας το μήνα Αύγουστο και ακόμα μεγαλύτερη συμμετοχή όχι μόνο από τους ντόπιους, αλλά και από τους ξένους τουρίστες²⁸¹.

Ο γάμος την πρώτη χρονιά (1970), ορίστηκε να γίνει τη Κυριακή 16 Αυγούστου και καθιερώθηκε με τον ίδιο τρόπο την Κυριακή μετά το δεκαπενταύγουστο για τις επόμενες χρονιές. Από τότε μέχρι και σήμερα, γίνεται πάντα την Κυριακή μετά τις 15 του Αυγούστου. Η Κυριακή, είναι μέρα γιορταστική σε αντίθεση με τις άλλες μέρες της εβδομάδος όπως πχ. την Τρίτη που θεωρείτε «σκοτεινή» μέρα ή την Τετάρτη που δεν είναι τυχερή²⁸². Κάθε τέσσερα χρόνια, όταν έχουμε δίσεκτο έτος στο χώρο της Κρήτης αποφεύγονται οι γάμοι, επειδή πιστεύεται ότι το δίσεκτο έτος είναι γρουσουζικό έτος και το ζευγάρι θα

---

²⁷⁷ Στο Μερακλής Γ. Μ., 1989.

²⁷⁸ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

²⁷⁹ Περί σεμνότητας και παρθενιάς της νύφης Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378.

²⁸⁰ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

²⁸¹ Για την προσδοκία των ξένων τουριστών, από τα μέλη της *Εταιρίας* βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., σσ. 387 και 396.

²⁸² Για δεισιδαιμονίες και δοξασίες της Κρήτης βλέπε Πλουμάκη Γ. Ε., 1964.

χωρίσει γρήγορα²⁸³. Το δρώμενο της Κριτοάς αναβίωσε και στα δίσεκτα έτη και επαναλαμβανόταν επί σειρά ετών.

---

²⁸³ Υπάρχει και μια άλλη λαϊκή εξήγηση ότι τα δίσεκτα έτη, παντρευόταν παλιότερα οι βασιλιάδες και για αυτό απαγόρευαν στο λαό να παντρευτεί έτος που είναι δίσεκτο (από γνώση του γράφοντος από διηγήσεις των γονέων του σε μικρή ηλικία).

5.2. Μέρος Α'

Διαφήμιση του δρώμενου - Καλέσματα των γαμηλιωτών

Μετά τον καθορισμό της ημερομηνίας του γάμου, έγινε η πρώτη επαφή των μελών του διοικητικού συμβουλίου της *Εταιρίας*, με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της τοπικής κοινωνίας, εφημερίδες και ραδιοφωνικούς σταθμούς. Επειδή, το έτος 1970, η Ελληνική νομοθεσία απαγόρευε την ίδρυση Ιδιωτικών Τηλεοπτικών Σταθμών στην Ελλάδα, τηλεοπτικό μέσο ενημέρωσης ήταν μόνο η κρατική τηλεόραση, η οποία με παρέμβαση της *Εταιρίας* διαφήμιζε το δρώμενο²⁸⁴. Με την απελευθέρωση του νόμου μετά το 1989, ιδρύθηκαν τα πρώτα τηλεοπτικά κανάλια στη Κρήτη τα οποία ήταν : το *Κρήτη TV* κανάλι του Ηρακλείου - παγκρήτιας εμβέλειας, το *Ιεράπετρα TV* κανάλι της Ιεράπετρας - τοπικής εμβέλειας, και το *Creta channel* κανάλι του Ηρακλείου - τοπικής εμβέλειας αρχικά, σε ολόκληρη τη Κρήτη αργότερα²⁸⁵. Τα τοπικά μέσα, είχαν καθολική συμμετοχή στην διαφήμιση του δρώμενου²⁸⁶ και μάλιστα χωρίς οικονομική επιβάρυνση, «εβοηθούσανε (βοηθούσαν) όλοι όπως εμπόργιε (μπορούσε) ο καθείς (κάθε ένας)» (αναφέρει ο πληροφορητής).

Κατόπιν άρχισαν να γίνονται τα πρώτα καλέσματα των «γαμηλιωτών» (συγγενείς και φίλοι του ζευγαριού) οι οποίοι πληροφορούμενοι το γεγονός της δημόσιας προβολής του γάμου, με τη σειρά τους το διέδιδαν στο κόσμο που γνώριζαν εντός και εκτός της Κοινότητας²⁸⁷.

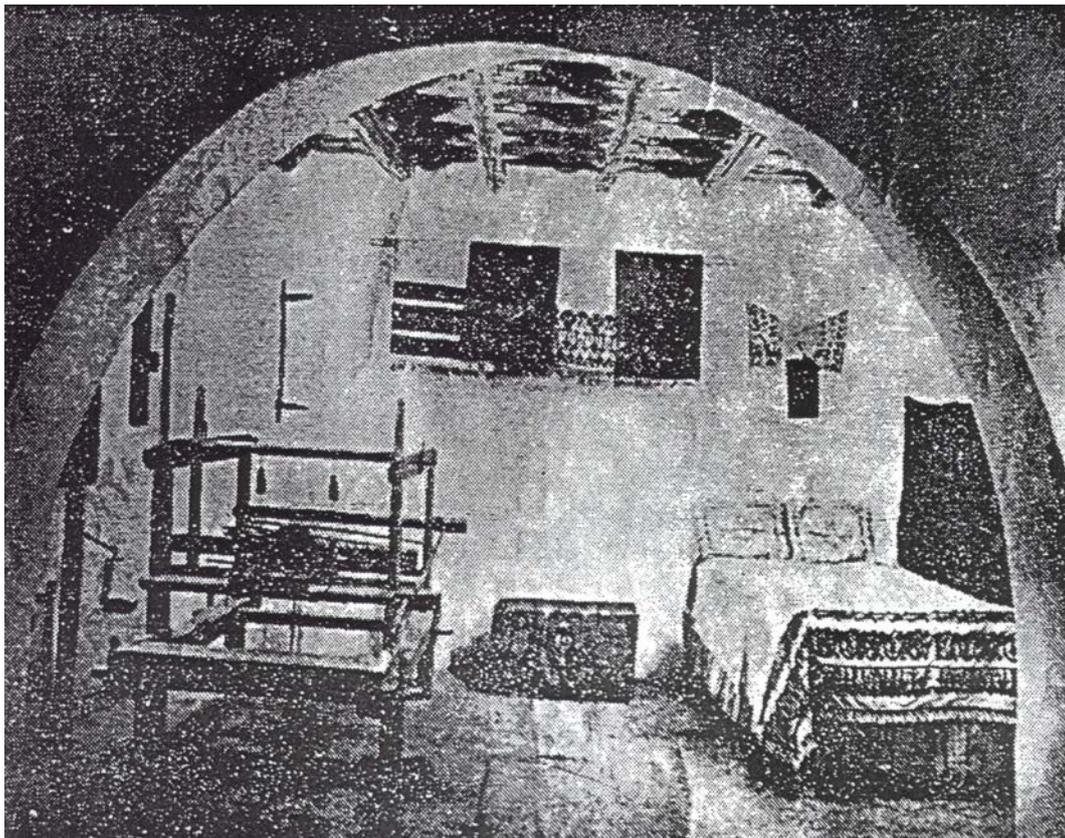
²⁸⁴ Για τη διαφήμιση του δρώμενου υπάρχει αναφορά στο Τσακιρίδου Ρ. Ε. σελ. 382.

²⁸⁵ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

²⁸⁶ Ήταν παρόν στα δρώμενα του έτους 1995 και 2002. Όσο για τα επόμενα και τα προηγούμενα δρώμενα, αναφέρουν οι πληροφορητές ότι διαφήμιζαν μέρες πριν το γεγονός ενώ το κατέγραφαν κατά την επιτέλεση και το παρουσίαζαν σε λαογραφική εκπομπή των καναλιών.

²⁸⁷ Όπως συμβαίνει σε όλες σχεδόν τις οικογένειες, πολλοί από τους συγγενείς και φίλους έμεναν εκτός Κοινότητας και διέδιδαν την αναβίωση του γάμου σε δικούς τους φίλους και γνωστούς. Όταν έρχονταν στην Κοινότητα πολλοί από αυτούς, φιλοξενούσαν στα πατρικά τους δικούς τους φίλους που ερχόταν για να γνωρίσουν τα ήθη και τα έθιμα του τόπου.

Η Εταιρία, εξέτεινε δημόσιο κάλεσμα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης για καθολική συμμετοχή στο δρώμενο, το οποίο παρουσίαζε ως αντίσταση «με πείσμα στον ύπουλο παγιδευτή και πολυμήχανο εχθρό – με τ' όνομα εξέλιξη, μοντερνισμός, ξενομανία, διαφθορά – πούρχονταν μ' επικίνδυνη πειθώ κι ολέθρια ευγλωττία να κηρύξει πως όλα τα φωτεινά, ρομαντικά κι αγνά κατάλοιπα του παρελθόντος δεν ήταν παρά όνειρα χιμαιρικά, πλάνες και ψευδαισθήσεις»²⁸⁸. Στάλθηκαν «καλαισθητες» προσκλήσεις σε δημόσια πολιτικά πρόσωπα στην Αθήνα και στον Πειραιά, στα κέντρα της Κρήτης Ηράκλειο, Αγ. Νικόλαο κλπ. τυπώθηκαν και τοιχοκολλήθηκαν οι πρώτες αφίσες και μοιράστηκαν *feuille Volant* σε όλα τα κοντινά χωριά της Κριτσάς²⁸⁹.

9. Διαφημιστική αφίσα του γάμου της Κριτσάς του 1970. Εικονίζεται το νυφικό δωμάτιο (το κτίριο της Εταιρίας) Πηγή : φωτογραφικό αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά στις 22/8/2002.

²⁸⁸ Στο Τσακιρίδη Ρ. Ε., 1973 σελ. 378.

²⁸⁹ Για την πρόσκληση των επισήμων και την δημόσια διαφήμιση αναφορά υπάρχει στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 382.

Μπορούσε δηλαδή, κάθε επισκέπτης εντός και εκτός της Κοινότητας ανεξαρτήτου ηλικίας, επαγγέλματος, καταγωγής και χρώματος να συμμετάσχει στο δρώμενο «για να προσφέρει η Εταιρία μας τη δυνατότητα σε Έλληνες και ξένους να ζήσουν αυτά ακριβώς τα συναισθήματα και να απολαύσουν τα αθάνατα λαϊκά δημιουργήματα...»²⁹⁰. Το κάλεσμα ανέφερε την έναρξη των διαδικασιών του δρώμενου, μια εβδομάδα πριν το θρησκευτικό μυστήριο, και έκανε έκκληση στον οποιονδήποτε να το παρακολουθήσει²⁹¹.

Η διαδικασία της επιτέλεσης του δρώμενου ονομαζόμενη κατά τα μέλη της *Εταιρίας* και της Κοινότητας ως «προετοιμασίες του γάμου²⁹²» ξεκινά οχτώ μέρες²⁹³ πριν το θρησκευτικό μυστήριο²⁹⁴ και ορίζεται ως εξής : μια εβδομάδα πριν «οι Καλεστάδες κρατούνε τη στραβόβεργα (ιδιόμορφο ραβδί) και αφτόματα λύχνων»²⁹⁵ (μόλις δύσει ο ήλιος) πηγαίνουν στα σπίτια συγγενών και φίλων του μελλοντικού ζευγαριού και τους προσκαλούν στο γάμο με στερεότυπη πρόσκληση «Επαδάσατε (εδώ είσατε) νοικοκυραίοι ; Χαιρετισμούς από το τάδε (πατέρα του γαμπρού) και το τάδε (πατέρα της νύφης). Την ερχόμενη Κυριακή θα στεφανώσομε το αντρούνό ντος (αντρόγυνο τους), κιανέ θέτε (κι αν θέλετε) νάρθετε (να έρθετε) στσι (στις) χαρές τος (στο γάμο τους), να φάμε και να πιούμε και να διασκεδάσομε». Ο κάθε νοικοκύρης τότε ευχαριστεί και εύχεται «να ζήση το αντρόγυνο» και εύχεται «και στω παιδιώ σας (και στα παιδιά σας - αν έχουνε οι καλεστάδες)».

---

²⁹⁰ Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378.

²⁹¹ Αναφορά υπάρχει στο τρίπτυχο πρόγραμμα γάμου της *Εταιρίας*, που μέρος του παρατίθεται στο παρόν κεφάλαιο και το υπόλοιπο υπάρχει στο παράρτημα της παρούσας εργασίας.

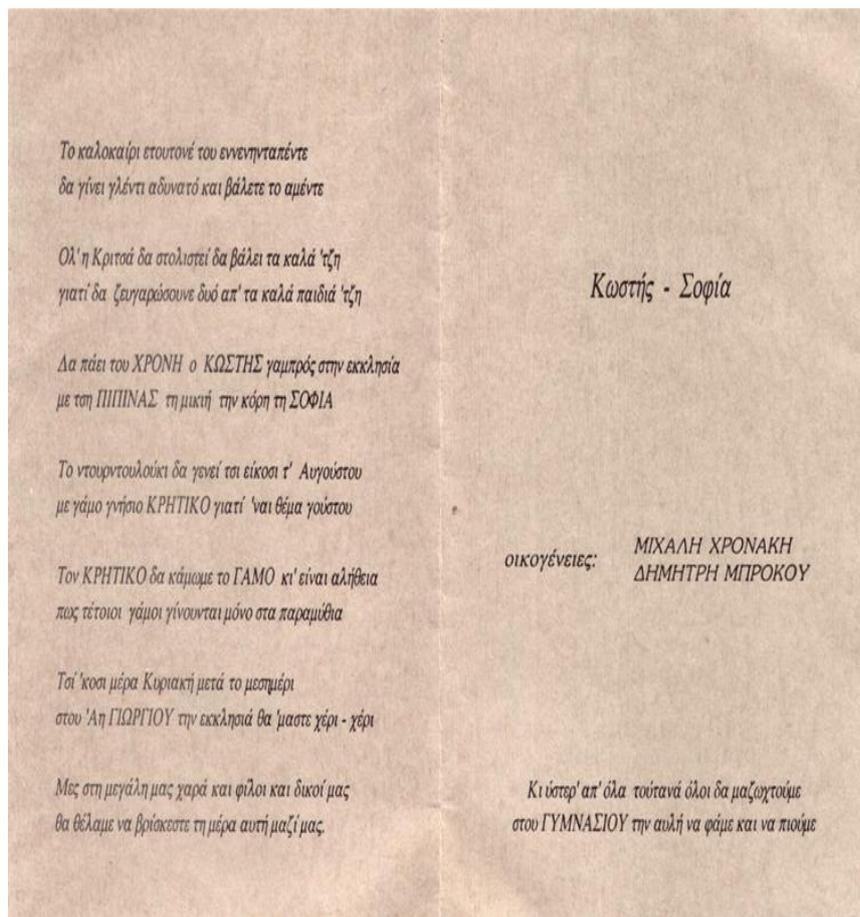
²⁹² Εννοούμε μόνο την επιτέλεση χωρίς τις προετοιμασίες διαφήμισης κάλεσμα των συγγενών κλπ.

²⁹³ Στην αρχαία Ελλάδα οι προετοιμασίες του γάμου ξεκινούσαν οχτώ μέρες πριν την καθορισμένη ημερομηνία τέλεσης του δρώμενου. Ήταν τα λεγόμενα «προαύλια» των Αρχαίων Ελλήνων (Βλέπε σχετικά στο Τσακιρίδου Ρ. Ε. σελ. 379).

²⁹⁴ Σχετικά με το ξεκίνημα (Α' μέρος) των διαδικασιών του γάμου υπάρχει αναφορά στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 379, και στο πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος).

²⁹⁵ Σχετικά με τα καλέσματα μετά την δύση του ήλιου «αφτόματα λύχνων» βλέπε Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 σελ. 72, Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 379 και Αποστολάκη Ε. Γ., 2003 σσ. 206 – 207.

Μαζί με το προφορικό κάλεσμα οι «καλεστές» δίνουν και μια πρόσκληση τυπωμένη σε χαρτί σε κάθε οικογένεια²⁹⁶. Η πρόσκληση έχει χαρακτήρα, που παρουσιάζει έντονα την Κρητική ομορφιά της γλώσσας και της σύνθεσης. Το κείμενο της πρόσκλησης σε κάθε δρώμενο αναφέρει για το γάμο και προσκαλεί τον "καλεστικό", διαμορφωμένο και γραμμένο σε μορφή μαντινάδας. Τέτοια πρόσκληση είναι η παρακάτω και αφορά το δρώμενο του έτους 1995.

10. Πρόσκληση γάμου του δρώμενου του 1995. Πηγή : Προσωπικό Αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 5/7/1995

Πριν το 1960 δεν υπήρχε γρήγορο μέσο επικοινωνίας για να ειδοποιηθούν οι «καλεστικοί» (συγγενείς) του γάμου. Οι άνθρωποι στη

²⁹⁶ Από προσωπική εμπειρία του γράφοντος που ήταν καλεσμένος στο δρώμενο του έτους 1995, στο οποίο συμμετείχε και σαν ενεργός μουσικός στη γλεντική διαδικασία (η πρόσκληση εικονίζεται στην παραπάνω φωτογραφία Νο 10).

Κρήτη καλούσαν τους συγγενείς με τον ίδιο ακριβώς τρόπο²⁹⁷ όπως στο δρώμενο της Κριτσάς. Τα τελευταία χρόνια και λόγω της εξέλιξης των επικοινωνιών απλοποιήθηκε η διαδικασία καλέσματος με μια τυπική πρόσκληση που στέλνεται μέσω ταχυδρομείου. Η απλοποίηση της διαδικασίας καλέσματος και η εξαφάνιση της επικοινωνίας και της τελετουργικότητας αυτής που αποτελούσε μέρος της ζωής του Κρητικού²⁹⁸ επηρέασε τα μέλη της *Εταιρίας* στο να παρουσιάσουν το δρώμενο όπως γινόταν παλαιότερα.

Κατά τη διαδικασία του καλέσματος και για να παρακολουθήσουν όλη την διαδικασία πολλοί από τους επισκέπτες, έρχονταν νωρίτερα και διέμεναν στην Κοινότητα κυρίως σε φιλικά σπίτια αλλά και σε ξενοδοχεία του Αγίου Νικολάου, επειδή το 1970 δεν είχε ακόμα δραστηριοποιηθεί η Κριτσά στα τουριστικά καταλύματα²⁹⁹. Πολλοί από τους Κρητικούς από άλλες κοινότητες έρχονταν την ίδια μέρα του δρώμενου και αποχωρούσαν αργά μετά την ολοκλήρωσή του³⁰⁰. Στόχος των επισκεπτών ήταν να παρακολουθήσουν όλο το δρώμενο και να μάθουν τα πατροπαράδοτα έθιμα που είχαν αρχίσει να σβήνουν.

Κάθε επισκέπτης που ερχόταν στην Κοινότητα, κατευθυνόταν από τα μέλη της *Εταιρίας* και της Κοινότητας προς το Λαογραφικό μουσείο (κτίριο της *Εταιρίας*) που ήταν και το σπίτι του ζεύγους (κατά το δρώμενο και όχι ουσιαστικά). Εκεί προμηθευόταν το πρόγραμμα του γάμου, που ωστόσο ήταν σχετικά γνωστό από τις διαφημίσεις και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Το πρόγραμμα, ήταν ένα τρίπτυχο έμπνευσης του πρώτου προέδρου της *Εταιρίας* Φιλίππου Μιλαθιανάκη με εξώφυλλο του τότε γνωστού ζωγράφου στη Κρήτη Γρηγόρη

---

²⁹⁷ Όπως αναφέρει και ο Πλουμάκης Γ. Ε., 1964, σελ. 72 και Αποστολάκη Ε. Γ., 2003.

²⁹⁸ Στο Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 στη σελ. 71 αναφέρεται : «Πράγματι τούτο έρχεται να επαληθεύσει, εις τα ήθη και έθιμα του λαού της περιοχής την οποίαν απεικονίζομεν».

²⁹⁹ Από απόψεις πληροφορητών και είναι φυσικό να μην υπήρχαν τουριστικά καταλύματα το 1970. Το πρώτο κατασκευάστηκε όπως προαναφέραμε στον Αγ. Νικόλαο το 1964 και εφόσον αναπτύχθηκαν τουριστικά τα παραθαλάσσια μέρη της περιοχής, εξαπλώθηκε η τουριστική ανάπτυξη στα ορεινά.

³⁰⁰ Γνώση του γράφοντος από το δρώμενο του 1995 και 2002 και διασταύρωση πληροφορητών για τα δρώμενα πριν και μετά.

Κουσουλού³⁰¹. Ήταν τυπωμένο κατά παραγγελία από την *Λαογραφική Εταιρία*, με αναφορά στα ιδεώδη περί γάμου και τις απόψεις της Κοινότητας, ενώ συμπεριλάμβανε απλή περιγραφή των διαδικασιών του δρώμενου χωρίζοντας το σε τρία μέρη, ώστε να μπορεί ο αναγνώστης να γνωρίζει τις καθημερινές παραδοσιακές σκηνές που θα μπορούσε να απολαύσει. Ακολουθεί το εξώφυλλο του προγράμματος όπως είναι τυπωμένο σε κάθε δρώμενο γάμου από την αρχή μέχρι σήμερα, διαφοροποιημένο από έτος σε έτος και από δρώμενο σε δρώμενο μόνο στα στοιχεία εκείνα που έχουν να κάνουν με την αναφορά στο χρόνο. Το περιεχόμενό του βρίσκεται στο παράρτημα της παρούσας εργασίας.

11. Πρόγραμμα γάμου του δρώμενου του 1995. Τη ζωγραφιά εμπνεύστηκε ο Ζωγράφος Γρηγόρης Κουσουλός. Πηγή : Προσωπικό αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 20/8/1995.

³⁰¹ Βλέπε Τσακνιρίδη Ρ. Ε., 1973 σελ. 382.

Ψήσιμο των γαμοκούλουρων

Κατά την προετοιμασία του δρώμενου τρεις μέρες πριν το μυστήριο, από τα μέλη της Κοινότητας κόβονται τα φουρνόξυλα για το ψήσιμο των γαμοκούλουρων (κουλούρια που όπως θα δούμε παρακάτω μοιράζονται στους καλεσμένους κατά την τελετουργία). Τα γαμοκούλουρα είναι παλιά παραδοσιακή συνήθεια του γάμου της Κρήτης³⁰². Γίνονται με προζύμι και όλες τις θρησκευτικές προκαταλήψεις που πιστεύουν ότι, αν ο γάμος δεν είναι ευλογημένος, δεν φουσκώνει το προζύμι για να μπορέσει να φτιαχτεί το ψωμί³⁰³. Σε άλλα μέρη της Κρήτης τα γαμοκούλουρα τα έφτιαχναν χωρίς προζύμι, απλά με αλεύρι και νερό για να αντέχουν στο χρόνο³⁰⁴. Έχουν ειδικά διαμορφωμένα όμορφα σχέδια από την καθημερινή ζωή, που φτιάχνονται με ζύμη και κοπιαστική διαδικασία, ενώ είναι τέχνη που δεν την γνωρίζουν όλες οι νοικοκυρές. Οι γυναίκες που τα φτιάχνουν λέγονται «ξομπλιάστρες»³⁰⁵ στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης. Στην Κριτσά τις ονομάζουν «κουλουροκόμησες»³⁰⁶.

12. Γαμοκούλουρο Κριτσάς³⁰⁷. Πηγή: Αποστολάκη Ε.Γ., τόμος β' 2000 σελ. 563, εικόνα 452.

³⁰² Σχετικά με τα γαμοκούλουρα και την κατασκευή τους βλέπε Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 σελ. 72 και Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σελ. 207.

³⁰³ Απόψεις πληροφορητών της Κοινότητας.

³⁰⁴ Βλέπε Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σσ. 207 και 209.

³⁰⁵ Όπως πριν.

³⁰⁶ Βλέπε Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 383.

³⁰⁷ Όλες οι φωτογραφίες που ακολουθούν και ανήκουν στην βιβλιογραφία Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 ακόμα και αν δεν αναφέρονται (μέσα στο ίδιο το βιβλίο) στο

Το πιο όμορφο γαμοκούλουρο, έπρεπε να το πάρει ο κουμπάρος μαζί με ένα σφαγμένο ζώο ως δώρο. Τα γαμοκούλουρα τα έβαζαν σε σακιά ευχόμενοι «καλορίζικα» για το ζευγάρι, τα μετέφεραν στο σπίτι του ζευγαριού³⁰⁸ και μετά το μυστήριο τα μοίραζαν στους καλεσμένους (αναλυτικότερα στη διαδικασία του μυστηρίου). Σε ένα από όλα τα σακιά, έβαζαν και μια πλάκα σαπουνι για μπουγάδα και μπόλικο ρύζι για να ριζώσει το αντρόγυνο, ξηρούς καρπούς και σταφίδα ή φρούτα της εποχής ως σύμβολα γονιμότητας³⁰⁹.

13. Κατασκευή γαμοκούλουρου Κριτσάς. Η «ξομπλιάστρα» ή «κουλουροκόμησα» σχεδιάζει με τη ζύμη τα στολίδια του γαμοκούλουρου. Πηγή: Αποστολάκη Ε. Γ. 2003, σελ. 210, εικόνα 188.

Συγκριτικά, μπορούμε να αναφέρουμε ότι το έθιμο της κατασκευής των γαμοκούλουρων υπήρχε πριν τη δεκαετία του 1960 στην Κρήτη³¹⁰ και συνεχίζει να υπάρχει ακόμα και σήμερα στους γάμους που γίνονται κυρίως στα χωριά της ευρύτερης περιοχής της Κρήτης³¹¹.

δρώμενο της Κριτσάς, έχουν επιλεγεί επειδή αναπαριστούν με ακρίβεια το περιεχόμενο του Κριτσώτικου γάμου.

³⁰⁸ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁰⁹ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 383.

³¹⁰ Βλέπε σχετικά στο Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 σελ. 72.

³¹¹ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2008).

Το στόλισμα του σπιτιού της νύφης.

Στη Κρήτη, όταν στη διαδικασία του γάμου λένε «σπίτι της νύφης», κυρίως, εννοούνε το μελλοντικό σπίτι του ζευγαριού. Αυτό προέκυψε επειδή, βάση των ηθών και των εθίμων της Κρητικής ανδροκρατούμενης κοινωνίας, την προίκα πάντα έπρεπε να έχει η νύφη. Δηλαδή, σε μια οικογένεια αν γεννιόταν θηλυκό παιδί, θα έπρεπε ο πατέρας να φροντίσει το κορίτσι να προικιστεί με το σπίτι, που αργότερα θα στέγαζε την δική του οικογένεια³¹². Το σπίτι που αποτελούσε μέρος της προίκας της κόρης, έπρεπε να είναι εφοδιασμένο με ολόκληρο το σχετικό εξοπλισμό π.χ. έπιπλα, κουβέρτες, κεντήματα, εξοπλισμό κουζίνας κλπ. εκτός από τον εξοπλισμό της κρεβατοκάμαρας, που αναλάμβανε εξ ολοκλήρου ο γαμπρός.

Στο δρώμενο της Κριτσάς, για «σπίτι της νύφης» και κατά συνέπεια σπίτι των μελλοντύμων παραχωρείτε το κτίριο της *Λαογραφικής Εταιρίας* (μόνο για τις ανάγκες του δρώμενου). Στο διάστημα όλης της εβδομάδας, που θεωρείτε εβδομάδα προετοιμασίας, τα ανύπαντρα κορίτσια του σογιού έρχονται στο σπίτι της νύφης (κτίριο της *Εταιρίας*) και βοηθούν στη προετοιμασία, το καθάρισμα και το στόλισμα του χώρου³¹³. Ταυτόχρονα όμως, το ίδιο γίνεται και στο πατρικό σπίτι της νύφης όπου ετοιμάζεται η προίκα, αλλά και στο πραγματικό σπίτι του ζεύγους. Εκεί όμως υπάρχει η συμμετοχή μόνο των συγγενών και φίλων του ζεύγους, ενώ στο κτίριο της *Εταιρίας*, η συμμετοχή, είναι προαιρετικά καθολική από τις κοπέλες της *Κοινότητας*.

---

³¹² Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της κοινότητας που αναφέρουν ότι όταν η νύφη είχε όμορφο σπίτι και μεγάλη προίκα η τοπική κοινωνία την επαινούσε ιδιαίτερος με περίσσια σχόλια.

³¹³ Αναφορά στο πρόγραμμα γάμου και στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973. Σχετικά με τις προετοιμασίες των γάμων όπως αυτές γίνονται από το 1570 και μετά, βλέπε Ζαμπέλιου Σ., 2003.

Το βάρος δίνεται στο *Λαογραφικό Μουσείο* όπου στολίζεται από παρθένες³¹⁴ του χωριού. Οι κοπέλες πρέπει να είναι παρθένες για δυο λόγους α) για να συμβολίζουν την αγνότητα και β) επειδή θεωρείται τυχερό να συμμετάσχει μια κοπέλα σε μια τέτοια διαδικασία. Σαν να παίρνει σειρά για να ακολουθήσει ο δικός της γάμος.

Στολίζουν το χώρο με «υφαντά» που ανήκουν στην προϊκα της νύφης³¹⁵ και αποτελούνται από : βελέντζες, χειράμια (παλιές υφασμένες βαριές κουβέρτες), φαρθανάπλες και μπακάλια (βαριά υφασμένα παπλώματα με Κρητικά σχέδια), προσώμια (ψιλές υφασμένες κουβέρτες που κρέμονται στους τοίχους) σακιά, ντρουβάδες (υφασμένοι σάκοι που κρέμονται στον ώμο) κα.

14. Κουβέρτα «κεναράτη» υφασμένη στον αργαλειό. Κρεμιέται για διακόσμηση στον τοίχο. Πηγή : Αποστολάκη Ε. Γ. 2003, σελ. 166, εικόνα 120.

³¹⁴ Βλέπε πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος) και Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 385 – 386. Μπορεί οι παρθένες που στολίζουν το χώρο, να μην ήταν παρθένες με την ιατρική διάσταση του όρου. Όμως για να τονιστεί η κοινωνική του διάσταση, σίγουρα ήταν μικρής ηλικίας και ο όρος χρησιμοποιείται επειδή, η παρθενιά, συμβολίζει στην προκειμένη περίπτωση την αγνότητα που πρέπει να υφίσταται ακόμα και ο χώρος στον οποίο θα εγκατασταθεί το νεόνυμφο ζευγάρι.

³¹⁵ Βλέπε πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος).

Ο χώρος στολίζεται επίσης και με πλεκτά και κεντημένα υφάσματα στο χέρι που διακοσμούν τους τοίχους ή κρέμονται σε μεγάλες ξύλινες κρεμάστρες κυρίως για επίδειξη στους καλεσμένους.

15. Λεπτομέρεια από κεντημένο στο χέρι με βελόνα πανί για διακόσμηση του επάνω μέρους του τζακιού «τζακόπανο».

Πηγή : Αποστολάκη Ε. Γ 2003 σελ. 175, εικόνα 139.

Το νυφικό δωμάτιο ονομάζεται «παστάς»³¹⁶ και στολίζεται υποχρεωτικά από παρθένες με άνθη και φύλλα, σύμβολα της «θαλερότητας» και της γονιμότητας του ανδρόγυνου και όπως οι αρχαίοι Έλληνες «έστεφαν τας θύρας προ του γάμου με κλάδους ελαιάς και δάφνης»³¹⁷. Το στρώμα του κρεβατιού συμβολικά θα το γεμίσει μια παντρεμένη γυναίκα και μετά κυλούσε πάνω ένα αρσενικό παιδί για να φέρει γούρι στη νύφη να γεννήσει αρσενικό το πρώτο της παιδί³¹⁸. Κατά τις διαδικασίες που περιγράφηκαν παραπάνω, στο νυφικό σπίτι, υπήρχαν «μερακλήνες γυναίκες μαντιναδολόγες»³¹⁹ που ταίριαζαν και τραγουδούσαν μαντινάδες ανάλογα με το γεγονός που ήθελαν να

³¹⁶ Βλέπε πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος), και Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 385.

³¹⁷ Η φράση έχει χρησιμοποιηθεί στο πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος του δρώμενου) και υπάρχει εμφανές στο παράρτημα.

³¹⁸ Σχετικά βλέπε Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 σελ. 72, Αποστολάκη Ε. Γ., 2003 σελ. 209, και Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973, σελ. 380. Το παιδί θα πρέπει να είναι αρσενικό, για να μπορεί να διαιωνίσει το είδος και να κρατήσει το όνομα και το επώνυμο της οικογένειας.

³¹⁹ «Μαντιναδολόγος» στη Κρήτη, είναι αυτός που ξέρει να στήνει εύκολα στικάκια - μαντινάδες σε 15 σύλλαβο. Μια διαδικασία πολλή εύκολη για την πλειοψηφία των Κρητικών αντρών και γυναικών. Σε κάθε χαρά αλλά και σε κάθε λύπη του Κρητικού, ο μαντιναδολόγος έχει το χάρισμα να ταίριαζει μαντινάδες και να περιγράφει τη χαρά ή να απαλύνει το πόνο.

τιμήσουν κάθε φορά³²⁰ π.χ. το γαμπρό ή τη νύφη ή το κουμπάρο τους συμπεθέρους κλπ.

Ο στερεότυπος στοίχος μαντινάδας που λέγεται³²¹ είναι :

«Φέρετε τσι (τους) βασιλικούς κι όμορφους καντιφέδες
(διακοσμητικό φυτό)

και το παστά (νυφικό κρεβάτι) στολίσετε ρόδα και μενεξέδες»

«Σήμερα κάνουν το παστό με ροδαριές και τέχνη

και του καιρού (και του χρόνου) σα σήμερα να 'ρθούνε οι
συντέκνοι³²² (οι κουμπάροι για τις βαπτίσεις των παιδιών που θα
γεννηθούν)

Φωτογραφία του νυφικού κρεβατιού του γάμου της Κριτσάς, υπάρχει στην αρχή του παρόντος υποκεφαλαίου στην ενότητα : «Διαφήμιση του δρώμενου - Καλέσματα των γαμηλιωτών». Επειδή για λόγους τεχνικούς δεν μπορέσαμε να έχουμε ξεκάθαρη εικόνα, παραθέτουμε την παρακάτω φωτογραφία που εικονίζει τον παστό στο βιβλίο του Αποστολάκη Ε. Γ.

16. Νυφικό κρεβάτι και δίπλα παιδική κούνια. Πηγή : Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σελ. 282, εικόνα 265.

³²⁰ Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 386.

³²¹ Βλέπε όπως πριν.

³²² Ο «συντέκνος» είναι σύνθετη λέξη από το συν και το τέκνο. Οι Κρητικοί συντέκνο ονομάζουν τον άνθρωπο που θα τους βαπτίσει το παιδί και τον θεωρούν σαν δεύτερο (συν) πατέρα ή μητέρα (ανάλογα με το φύλλο) στο παιδί (τέκνο) τους.

Με την προετοιμασία του νυφικού σπιτιού, είναι όλα έτοιμα για να αρχίσουν να έρχονται οι επισκέπτες και πολλοί από αυτούς έχουν παρακολουθήσει όλα τα στάδια του δρώμενου. Τα παλαιότερα χρόνια στους γάμους της Κρήτης, οι συγγενείς έφερναν συμβολικά μαζί τους για δώρο ότι είχαν από υλικό περιεχόμενο. Άλλοι κουβαλούσαν σακιά με σιτάρι, άλλοι σφαγμένα κρέατα, άλλοι ζυμωμένο τυρί κλπ.³²³ Για να κάνουν την ίδια διαδικασία αλλά παρασατικά για της ανάγκες του δρώμενου και μάλιστα κατόπιν συμφωνίας όλων των μελών της Κοινότητας, οι συγγενείς των νεόνυμφων αλλά και ολόκληρη η Κοινότητα συνέβαλαν με παρόμοιο τρόπο φέρνοντας δώρα διάφορα αντικείμενα, κρέατα, κρασιά και άλλα³²⁴.

17. Γαμοκούλουρα με διάφορα στολίδια, πάνω σε κουβέρτες υφασμένες στον αργαλειό. Πηγή : Κοινότητα Κριτσάς 2002.

³²³ Σχετικά με τα δώρα και τη βοήθεια των συγγενών στους γάμους από το 1570 και μετά στο Ζαμπέλιου Σ., 2003 σσ. 418 και 435.

³²⁴ Στο Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 386.

Το σφάξιμο των ζώων.

Την παραμονή του γάμου, άρχισαν να καταφθάνουν οι πρώτοι καλεσμένοι από τα γύρω χωριά, φέρνοντας ότι είχε ο καθένας ευχαρίστηση, για βοήθεια στο δρώμενο. Άρχισε η σφαγή των ζώων και η προετοιμασία των φαγητών, ώστε την ημέρα του γάμου να χρειάζεται μόνο το ψήσιμο του φαγητού. Η σφαγή των ζώων του γάμου, αποτελεί χωριστή τελετουργία για τον Κρητικό³²⁵.

Όπως και στο κοινότυπο δρώμενο του γάμου³²⁶ (το γάμο δηλαδή γενικά στη Κρήτη όχι μόνο της αναβίωσης του γάμου της *Εταιρίας*) έτσι και στο δρώμενο της Κριτσάς συγκεντρώθηκαν όλα τα παλικάρια του σογιού αλλά και της Κοινότητας να βοηθήσουν. Στο Κρητικό γάμο γενικά, δεν έχει μόνο δικαίωμα συμμετοχής ο επισκέπτης, αλλά υποχρεούται να συμμετάσχει εφόσον βρίσκεται στην περιοχή και να ευχηθεί για τα «καλά ξετελέματα» (να τελειώσει ένδοξα ο γάμος δηλαδή)³²⁷. Τα παλικάρια ντυμένα με χαρακτηριστικές Κρητικές φορεσιές, με λύρες και λαγούτα ρακί και κρασί, τραγουδούσαν και ταυτόχρονα έσφαζαν τα ζώα που θα γινόταν μεζές για το τραπέζι του γάμου και καλούσαν τους επισκέπτες να συμμετάσχουν κερνώντας τους.

Στη φωτογραφία που ακολουθεί, φαίνεται ξεκάθαρα το «στημένο» ντύσιμο των παλικαριών για τις ανάγκες του δρώμενου, που τραγουδούν την ώρα της σφαγής των ζώων. Η ενδυμασία των νέων είναι παραδοσιακή, όπως ακριβώς ντυνόταν παλιότερα ο Κρητικός, μόνο που εδώ χρησιμοποιείται για τις ανάγκες του δρώμενου.

---

³²⁵ Βλέπε πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος).

³²⁶ Για τη διαδικασία σφαγής των ζώων στο γάμο της Κρήτης γενικά αναφέρει ο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 στη σσ. 212 – 222 και Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 στη σελ. 73.

³²⁷ Είναι χαρακτηριστικό της φιλοξενίας που έχει ο Κρητικός ακόμα και τους ξένους περαστικούς να τους κερνά για να ευχηθούν (αναφέρουν οι πληροφορητές της κοινότητας – Κριτσά 2002).

18. Τελετουργία της σφαγής των ζώων του γάμου. Πηγή : φωτογραφικό αρχείο Χρήστου Χαλκιάδακη, Κριτσά 21/8/2002.

Το τραγούδι και οι μαντινάδες κυριαρχούν στην όλη διαδικασία της σφαγής των ζώων. Υπάρχει άφθονο κρασί και ρακί που πίνουν όλοι και κερνούν κάθε επισκέπτη, ενώ θεωρείται δεδομένη η συμμετοχή του. Από τα πρώτα ζώα που σφάζονται ψήνουν «μεζέ»³²⁸ και μαζί «με άλλα διάφορα»³²⁹ γεμίζουν «την τάβλα τσι παρέας» (το τραπέζι της παρέας). Η διαδικασία της σφαγής των ζώων γίνεται όπως απεικονίζεται στην φωτογραφία που ακολουθεί παρακάτω :

---

³²⁸ Το ψημένο αρνί (κυρίως) στα κάρβουνα ή στο φούρνο.

³²⁹ Συνηθίζεται πατάτες φούρνου, τυρί, σαλάτες της εποχής, ρακί και κρασί.

19. Σφαξίμο των ζώων. Πηγή: Κοινότητα Κριτσάς, 2002.

Κατά τη διαδικασία του σφαξίματος των ζώων, γίνεται και η πρόβλεψη του μέλλοντος των νεόνυμφων. Η πρόβλεψη αυτή, προέκυπτε απ' τα σημάδια που έβλεπαν στα κόκαλα του ζώου άνθρωποι μεγάλης ηλικίας (κυρίως, που ασχολούνταν χρόνια με αυτό) και είχαν μια εμπειρία στο πως ερμηνεύεται το κάθε σημάδι. Από την αρχαία Ελλάδα υπήρχε η συνήθεια της ερμηνείας αυτής και λεγόταν Οιωνοσκοπία³³⁰.

Ολόκληρη η διαδικασία της σφαγής των ζώων, γίνεται όπως στον σύνηθες Κρητικό γάμο. Στην αναβίωση του γάμου της Κριτσάς διαφορά υπάρχει, στην υλική βοήθεια όλων των μελών της κοινότητας που δεν αποτελούν μέλη του σογιού, στο καθολικό ντύσιμο των νέων με παραδοσιακές φορεσιές και στην συμμετοχή πλήθους ξένων που παρακολουθούν το δρώμενο.

---

³³⁰ Αναφορά υπάρχει στο πρόγραμμα γάμου (Α' μέρος).

Η ετοιμασία των χώρων του γλεντιού.

Στο διάστημα της εβδομάδος που μεσολαβεί πριν το μυστήριο, οι κάτοικοι εξασφάλισαν τα απαραίτητα καθίσματα, πάγκους, τραπέζια και άλλα αναγκαία υλικά για το δρώμενο, όπως τα απαραίτητα τρόφιμα και το ανθρώπινο δυναμικό που θα ετοίμαζε τα φαγητά. Η εργασία μοιράζεται και κατανέμεται ανάλογα με τις δυνατότητες και τις γνώσεις του καθ' ενός. Ορίζονται ομάδες για τις πομπές (τα γαμοκούλουρα, το στολισμό του χώρου, την καθοδήγηση των ξένων στο χώρο της κοινότητας, ομάδα φαγητού, ετοιμασίας του σχολείου για το γλέντι κλπ.) και κάθε ομάδα έχει τον υπεύθυνο επικεφαλής. Ο κεντρικός συντονισμός και η γραμμή δίνεται από την *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς*³³¹. Την μέρα του μυστηρίου είναι όλα έτοιμα για την τελετουργία.

Μετά το μεσημέρι της Κυριακής, η γραφική κωμόπολη της Κριτσάς γεμίζει με επισκέπτες Έλληνες και ξένους που φτάνουν σε αυτήν από το πρωί. Στα πρώτα δρώμενα, υπολογίζεται να προσήλθαν στην Κοινότητα περίπου 12.000 άτομα, «Η Κοινότητα παρουσίαζε όψη πανηγυρική, κοσμοπολίτικη, πανανθρώπινη»³³². Τα μέτρα της τροχαίας και του Κοινοτικού μηχανισμού είναι ενταγμένα στην υπηρεσία του δρώμενου, ώστε να λειτουργούν όλα με ευστοχία και να μην παρατηρείται καμιά ανωμαλία. «Κοπελιές» και «νελικανήδες» (παλικάρια) του χωριού ντυμένοι με παραδοσιακές φορεσιές καλοδέχονται τους επισκέπτες.

---

³³¹ Βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 388 όπου αναγράφονται ο αριθμός των επισκεπτών και αναλυτικά τα μέτρα της Κοινότητας.

³³² Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 388.

Η ετοιμασία της νύφης και του γαμπρού.

Την ίδια την ημέρα του γάμου, γίνεται η ετοιμασία της νύφης από παρθένες - όπως παραπάνω, στο στόλισμα του σπιτιού, η παρθενιά εννοείται με την κοινωνική διάσταση, όχι με την ιατρική έννοια του όρου, και συμβολίζει την αγνότητα (βλέπε και επόμενο σχόλιο υποσημείωσης 333) - που με μαντινάδες και διάφορα Κρητικά τραγούδια, εκφράζουν την οδύνη για τον αποχωρισμό της νύφης από την παρέα της, την μάνα της και το πατρικό της, όπως ορίζει το έθιμο³³³. Οι μαντινάδες που ακολουθούν είναι στερεότυπες κάθε δρώμενου και λέγονται τραγουδιστά σε στερεότυπους «σκοπούς»³³⁴, μαζί με άλλες, που μπορεί να συνθέσουν εκείνη τη στιγμή μέλη της επιτέλεσης.

«Σήκω κι αποχαιρέτισέ τηνε (την) τη συγγενολογιά σου (το συγγένειό σου)

και να 'ρχεσαι να τη θωρείς (βλέπεις - επισκέπτεσαι) πάντα με την υγείά σου»

«Οντε (όταν) σε γέννα (γεννούσε) η μάνα σου ο ήλιος εκατέβη (κατέβηκε – χαμήλωσε)

και σου 'δωσε την ομορφιά και πάλι μετ' ενέβει (ανέβηκε ξανά)»³³⁵

Αφού λούσουν και χτενίσουν τη νύφη, την στολίζουν και την ετοιμάζουν για το μυστήριο.

---

³³³ Πάντα πριν τη διαδικασία του μυστηρίου υπήρχε σε ολόκληρη τη Κρήτη το έθιμο του αποχωρισμού του γαμπρού και ιδιαίτερα της νύφης που θεωρείται και το ασθενές φύλλο και μπορεί να μην είχε βγει ποτέ έξω από το πατρικό της περίγυρο. Ιδιαίτερα στα παλιότερα χρόνια αν την νύφη «δεν την είχε δει το φως του ήλιου» (δεν έβγαине συχνά έξω δηλαδή) ήταν προτέρημα για αυτήν και για το γαμπρό που θα την παντρευόταν επειδή θα ήταν παρθένα δείγμα αγνότητας όπως υποστηρίζει και η ορθόδοξη θρησκεία. Μια μικρή αναφορά στον αποχαιρετισμό της νύφης και του γαμπρού υπάρχει στο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σσ. 243 – 247 και στο Πλουμάκης Γ. Ε., 1964 σσ. 74 – 75.

³³⁴ «Σκοπούς» όταν λένε στην Κρήτη εννοούν τις Κρητικές μελωδίες.

³³⁵ Βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973, σσ. 387 και 388.

Παρόμοια διαδικασία γίνεται και στο σπίτι του γαμπρού. Γίνεται το γνωστό «ξύρισμα του γαμπρού»³³⁶ με τους φίλους που τον αποχαιρετούν με μαντινάδες και τραγούδια περιπαιγμάτα και πειράγματα.

«Ὡσάν (σαν) τον τίμιο σταυρό που ἔναι στο περιγιάλι
ετσά (έτσι) ἔναι (εἶναι) κι ο γαμπρός καλός όπου κι ανέ (αν)
προβάλει³³⁷ (εννοιολογικά, όπου και αν βρίσκεται).

Σε αυτό το σημείο τελειώνει το πρώτο μέρος του δρώμενου όπως ερμηνεύεται και στο πρόγραμμα του γάμου. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι μέχρι τώρα διαδικασίες όπως εξελίσσονται είναι σύμφωνα με τα δεδομένα των γάμων όπως γινόταν παλιότερα στη Κρήτη.

---

³³⁶ Για την ετοιμασία του γαμπρού βλέπε Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σσ. 243 και 244.

³³⁷ Οι στοίχοι υπάρχουν στο Τσακιρίδη Ρ. Ε., 1973 σελ. 387.

5.3. Μέρος Β'

Η τελετή του γάμου - Η μεταφορά της προίκας

Ο τίτλος του παρόντος κεφαλαίου, έχει δοθεί σύμφωνα με το πρόγραμμα του γάμου, κατά συνέπεια το πρόγραμμα του δρώμενου όπως επιτελείτε. Για την ετοιμασία του γάμου, έπρεπε να στολιστεί κατάλληλα το σπίτι του ζευγαριού με την προίκα της νύφης³³⁸ που μετέφερε το «προυκολόϊ»³³⁹ (κυρίως γυναίκες μεταφορείς συγγενείς της νύφης). Τα κορίτσια του χωριού, βοηθούσαν κατά τη διάρκεια της εβδομάδος - και ενώ υπήρχε ανοιχτή πρόσκληση προς τους επισκέπτες να παρακολουθήσουν τη διαδικασία – στην ετοιμασία της προίκας³⁴⁰.

Τη μέρα του μυστηρίου στις 4μμ. κοπέλες του σογιού, παίρνουν από το πατρικό σπίτι της νύφης την προίκα της και αποτελούν την πρώτη «συνεπαρσά»³⁴¹ που θα την μεταφέρουν με πανέρια στο νέο σπιτικό της για να το στολίσουν³⁴². Κατά τη διάρκεια της μεταφοράς, ολόκληρη η πομπή, πίνουν, κερνούν όλο τον κόσμο κρασί ή ρακί και γαμοκούλουρο³⁴³ ενώ ρίχνουν³⁴⁴ κατά διαστήματα συμβολικά πυροβολισμούς. Ο παπάς του χωριού, ευλογεί τα προικιά και οι μεταφορείς (κυρίως κορίτσια και γυναίκες του σογιού) τα πηγαίνουν στο νέο σπιτικό του ζευγαριού.

Όπως έχουμε προαναφέρει, το σπίτι που χρησιμοποιούσε για το δρώμενο η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* της Κριτσάς ήταν το ίδιο της το κτίριο, όπου συμβολικά πήγαιναν τα προικιά οι μεταφορείς, για να

---

³³⁸ Όπως έχουμε προαναφέρει στο Α' μέρος του παρόντος κεφαλαίου η προίκα είναι κυρίως απόκτημα της νύφης και είναι κατασκευή πλεκτών, κεντημάτων, και υφασμένων υφασμάτων από την ίδια ή την μητέρα της ή ακόμα και αγορασμένα υφάσματα από τους γονείς της.

³³⁹ «Προυκολόϊ» είναι το σύνολο των γυναικών κυρίως που μετέφεραν την προίκα από το πατρικό σπίτι της νύφης στο νέο της σπιτικό (αναφορά του όρου υπάρχει στο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 στη σελ. 226 .

³⁴⁰ Για την ετοιμασία και μεταφορά της προίκας στη Κρήτη βλέπε στο Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σσ. 226 και 227.

³⁴¹ Για την πρώτη πομπή με το όνομα «συνεπαρσά» βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 Σελ. 388.

³⁴² Βλέπε πρόγραμμα γάμου.

³⁴³ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 384.

³⁴⁴ Για τη μεταφορά της προίκας στο δρώμενο της Κριτσάς βλέπε Τσακιρίδη Ρ. Ε., 1973 σσ. 383 – 384.

διακοσμηθεί ο χώρος. Μπροστά πήγαινε ο πατέρας της νύφης και πίσω ακολουθούσε το «προυκολόϊ» και υπό την ήχο της λύρας τραγουδούσανε μαντινάδες όπως

«Τ' αντρόϋνο (ανδρόγυνο) που θα γενή (γίνει – στεφθεί) είναι δικολογιά μου (δικοί μου άνθρωποι – συγγενείς μου)

Θε μου και να περνά καλά να χαίρει' η καρδιά μου»

20. Μεταφορά της προίκας. Πηγή: Αποστολάκη Ε. Γ., 2003 σελ. 223, εικόνα 207.

Όσο περισσότερα «προικιά» (προίκα) έχει η νύφη, τόσο περισσότερα και καλά λόγια ακούγονται για τη χρυσοχέρα νύφη. Υποτίθεται πάντα, ότι τα «προυκιά» της νύφης ήταν δική της δημιουργία, αν και αυτό συνέβαινε μόνο στα πολύ παλιά χρόνια. Η εξέλιξη της τεχνολογίας, της αστικής κοινωνίας και της οικονομίας από το 1950 και μετά στην Ελλάδα, έδινε την δυνατότητα στις οικογένειες να αγοράζουν την προίκα των παιδιών τους.

21. Μεταφορά της προίκας. Πηγή: Αποστολάκη Ε. Γ., 2003, σελ. 225, εικόνα 211.

Όταν προχωρούσε το «προυκολόϊ» στους δρόμους του χωριού, οι χωριανοί βγαίνουν να χαιρετίσουν και να ευχηθούν. Οι ευχές δίνουν και παίρνουν «Να σας σε ζήσουνε (να σας ζήσουν)... και στο παιδιώ σας (και στα παιδιά σας) κα.». Στην αρχή της πομπής προχωρεί ο πατέρας της νύφης κρατώντας στα χέρια του μια εικόνα (συνηθίζεται της Παναγίας που θεωρείται ότι, θα προστατεύει το ζευγάρι) και πίσω ακολουθούν καβαλάρηδες με γαμοκούλουρα, πλεκτά και κεντητά κρεμασμένα σε ειδικά ξύλα σε σχήμα T και ακολουθεί η πομπή με τα πανέρια γεμάτα προικιά (όπως στην φωτογραφία Νο 20). Η πομπή βαδίζει πάντα δεξιά έσω και αν υπάρχει σύντομος δρόμος, παρατήρημα κατά τη λαϊκή αντίληψη «για να πάνε όλα καλά στο ζευγάρι»³⁴⁵.

---

³⁴⁵ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

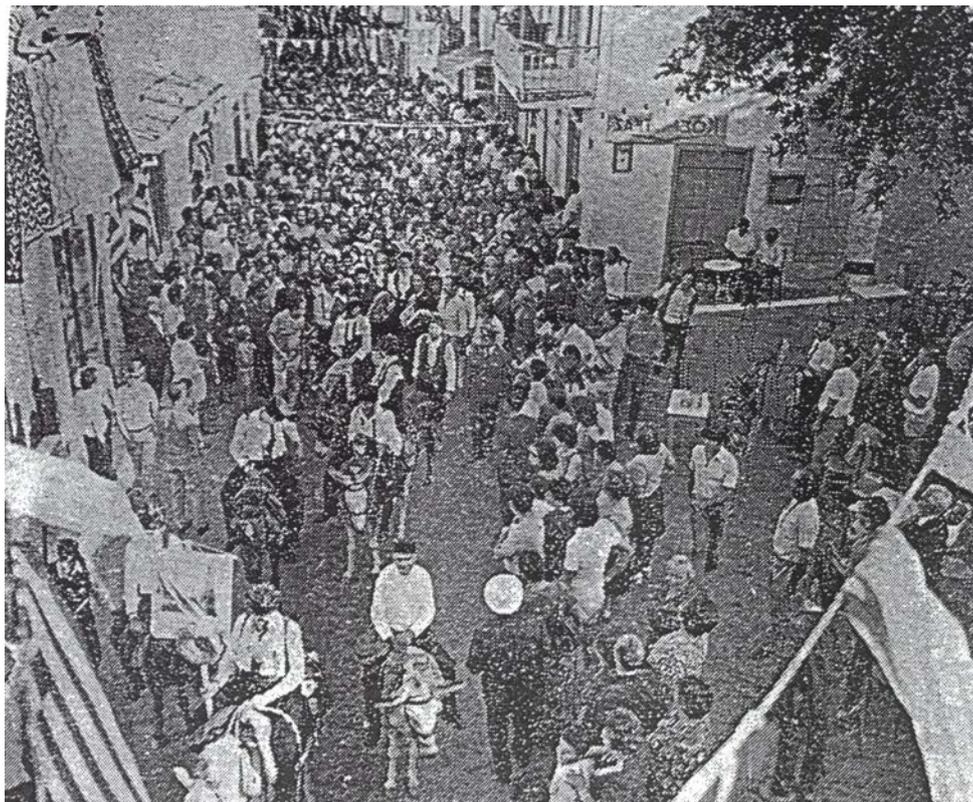

22. Μεταφορά της προίκας. Πηγή: Αποστολάκη Ε. Γ., 2003, σελ. 229, εικόνα 215.

Η πορεία καταλήγει στο κτίριο της *Λαογραφικής Εταιρίας*, όπου οι παρθένες του χωριού απλώνουν τα προικιά στο χώρο, διακοσμώντας τον με ιδιαίτερη καλαισθησία για να προσεγγίζει όσο γίνεται περισσότερο την ομορφιά του «γνήσιου» Κρητικού σπιτιού και να δείξουν στους καλεσμένους την προίκα της νύφης.

Η πορεία της πομπής του γαμπρού προς την Εκκλησία

Στις 4.15 μ.μ.³⁴⁶. ξεκινά η δεύτερη πομπή του γαμπρού - η δεύτερη «συνεπαρσά»³⁴⁷ όπως ονομάζεται - από το σπίτι για την εκκλησία που θα γίνει το μυστήριο.

23. Η πομπή του γαμπρού στο δρώμενο της Κριτσάς το 1970.

Πηγή : Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 390.

Μπροστά πηγαίνουν καβαλάρηδες βρακοφόροι με παραδοσιακές στολές, οπλισμένοι, άλλοι με όπλα³⁴⁸ και άλλοι μόνο με τα περίφημα σκαλιστά Κρητικά μαχαίρια³⁴⁹. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ενώ

---

³⁴⁶ Οι χρόνοι ορίζονται στο πρόγραμμα γάμου και τηρούνται με ακρίβεια.

³⁴⁷ Βλέπε Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 389 και πρόγραμμα γάμου Β' μέρος.

³⁴⁸ Είναι παράδοση στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης στους Γάμους ο οπλισμός των παλικαριών.

³⁴⁹ Τα μαχαίρια αυτά αποτελούν από παλιότερα αντικείμενα διακόσμησης και προστασίας της καθημερινής ζωής του Κρητικού. Υπάρχουν σε παλιές ζωγραφικές απεικονίσεις από το 15ο αιώνα (βλέπε και στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1990).

τα όπλα απαγορεύονται για κοινή χρήση³⁵⁰ στο δρώμενο της Κριτσάς κυκλοφορούσαν και χρησιμοποιούνταν από τους κατόχους τους, υπό την ανεκτικότητα της αστυνομίας χωρίς κανένα απαγορευτικό μέτρο.

Μετά τους οπλισμένους καβαλάρηδες, ακολουθούν τα όργανα με το γαμπρό ντυμένο με την παραδοσιακή Κριτσώτικη φορεσιά και έπειτα οι κοπέλες και οι γερόντισσες και ολόκληρο το σόι του γαμπρού.

24. Η πομπή του γαμπρού στο δρώμενο του έτους 2002.

Μπροστά πηγαίνουν τα όργανα και πίσω είναι ο γαμπρός ντυμένος παραδοσιακά.

Στο πλάι του είναι οι γονείς του και ακολουθεί η υπόλοιπη πομπή. Πηγή :
φωτογραφικό αρχείο Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 22/2/2002.

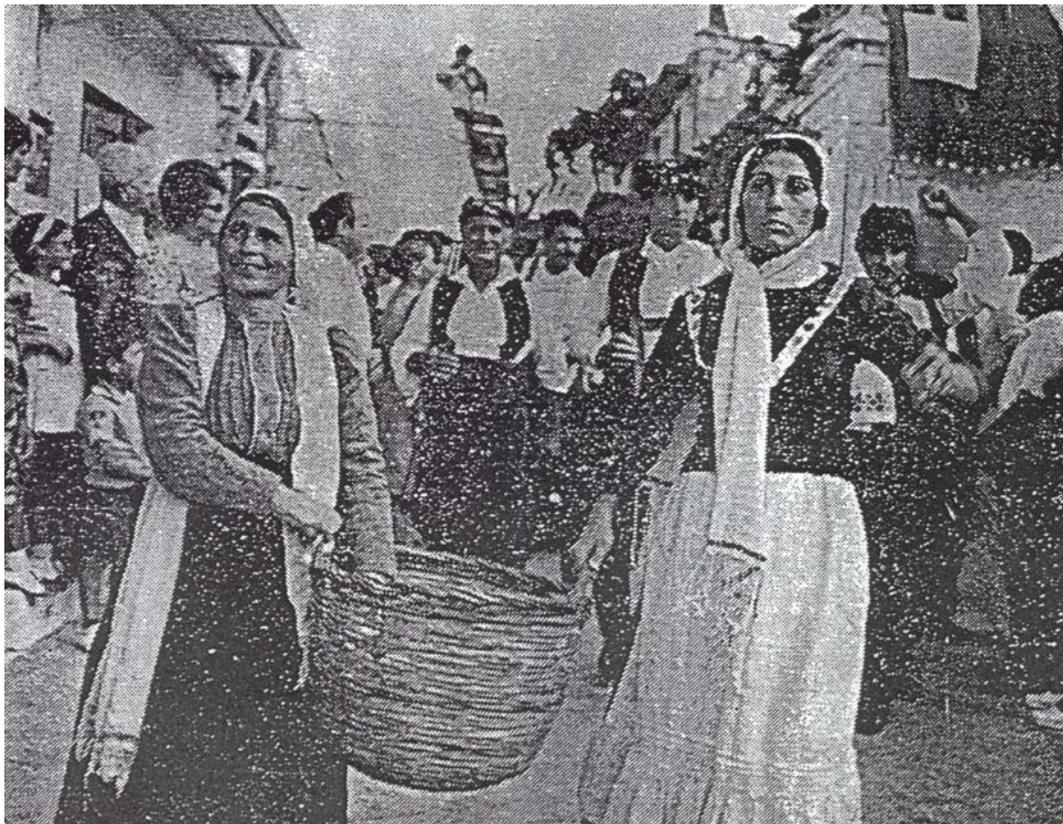
---

³⁵⁰ Υπάρχει νομικό πλαίσιο στη Ελλάδα που υποστηρίζει τη χρήση των κυνηγετικών (μόνο) όπλων ορισμένο διάστημα του χρόνου, μόνο για κυνήγι. Για την χρήση άλλων όπλων όπως αυτά που χρησιμοποιούσαν τα παλικάρια της Κριτσάς χρειάζεται ειδική άδεια χρήσης από τις αρμόδιες αρχές.

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να πούμε ότι οι παραδοσιακές Κρητικές φορεσιές είναι αυτές που όντως υπήρχαν από το δέκατο ένατο αιώνα στην Κρήτη όπως αυτές υπάρχουν σε παλιές φωτογραφίες και ζωγραφικές απεικονίσεις³⁵¹. Δεν ήταν σε καμία περίπτωση κατασκευασμένες για τις ανάγκες του δρώμενου. Στην πορεία της πομπής τα όργανα παίζουν και τραγουδούν μαντινάδες

«Σήμερα λάμπει ο ουρανός σήμερα λάμπει η μέρα
σήμερα στεφανώνεται ο αητός τη περιστέρα»³⁵²

Οι κοπέλες της συνοδείας κόβουν κομμάτια γαμοκούλουρου και πετούνε στο κοινό που ακολουθεί, συμβολισμός παραγωγικότητας και πλούσιων αγαθών στο νέο ζευγάρι. Από τα παράθυρα και τους εξώστες πέφτουν μυρωδικά και ευωδιαστά άνθη και φύλλα, που συμβολίζουν την αγνότητα και την γονιμότητα.

25. Το μοίρασμα του «πεταχτού» γαμοκούλουρου στο γάμο του 1970. Πηγή :
Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 391.

³⁵¹ Σχετική αναφορά για τον τρόπο ντυσίματος των Κρητικών στο Ζαμπέλιου Σ., 2003 επίσης υπάρχουν απεικονίσεις στο Παναγιωτάκης Ι. Γ., 1990.

³⁵² Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 389.

Η πορεία της πομπής της νύφης προς την εκκλησία

Στις 4.30 μ.μ.³⁵³ ξεκινά η τρίτη πομπή της νύφης, από το σπίτι της προς την εκκλησία, για να συναντήσει το γαμπρό που έχει ήδη πάει και την περιμένει. Η νύφη είναι ντυμένη με παραδοσιακή φορεσιά. Φοράει την παραδοσιακή «κούδα»³⁵⁴ (η ονομασία της γυναικείας παραδοσιακής φορεσιάς) το ίδιο και οι γονείς του ζεύγους και οι κουμπάροι. Η πομπή έχει την ίδια σύσταση με την πομπή του γαμπρού, με έφιππους και όργανα που παίζουν και τραγουδούν διάφορες μαντινάδες που αντιστοιχούν στη περίπτωση:

«Νύφη μου κερα (κυρία) νύφη μου στο πρώτο ζυμωτό σου
ζάχαρη ναν (να είναι) τ' αλεύρι σου και κάδιο (γλύκισμα) το νερό
σου»³⁵⁵.

26. Η πομπή της νύφης στο δρόμο της Κριτσάς του έτους 1970. Πηγή : Τσακιρίδου Ρ.Ε., 1973 σελ. 389.

³⁵³ Αναφορά για την ώρα υπάρχει στο πρόγραμμα γάμου.

³⁵⁴ Βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 389.

³⁵⁵ Βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 390.

Η διαδρομή των πομπών γίνεται πάντα από δρόμους που στρίβουν μόνο δεξιά και πάντα δρόμους χωριστούς για να μην συναντηθεί το ζευγάρι γεγονός που συμβολίζει την αγνότητα και το σεβασμό³⁵⁶. Στη Κρήτη υπάρχει η λαϊκή ρύση «σέβομαι και το ζάλο (βήμα) σου»³⁵⁷ που σημαίνει, σε σέβομαι σαν προσωπικότητα.

Πρώτη φτάνει πάντα η πομπή του γαμπρού στην είσοδο της εκκλησίας και λίγο αργότερα φτάνει η πομπή της νύφης.

27. Ο γαμπρός περιμένει τη νύφη έξω από την εκκλησία. Πηγή : Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 391.

³⁵⁶ Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 390.

³⁵⁷ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

Η υποδοχή της νύφης στην εκκλησία και η έναρξη του μυστηρίου

Μόλις φτάσει η τρίτη πομπή στην είσοδο της εκκλησίας στις 5 μ.μ.³⁵⁸ ο γαμπρός υποδέχεται την νύφη με ασπασμούς και ουσιαστικά κατά την λαϊκή αντίληψη την παίρνει από τον πατέρα της και φιλώντας και οι δυο τα χέρια των γονιών τους, παίρνουν την ευχή τους και μπαίνουν στο εσωτερικό της εκκλησίας για το μυστήριο.

Μετά τα κατανυκτικά λόγια του ιερέα, ο κουμπάρος αλλάζει τα στέφανα σταυρωτά στα κεφάλια των νεόνυμφων και ακολουθεί «ο χορός του Ησαΐα» κατά την διάρκεια του οποίου οι παρευρισκόμενοι ραίνουν με διάφορα άνθη, ζαχαρωτά, κουφέτα και ρύζι τους νεόνυμφους «σύμβολο σταθερής γλυκιάς, αρμονικής ζωής, γονιμότητας, και αφθονίας αγαθών»³⁵⁹. Κατά την λαϊκή δοξασία, αν τοποθετήσουν οι άγαμοι τρία κουφέτα από αυτά που πετάνε κατά την ώρα του μυστηρίου, κάτω από το μαξιλάρι τους για τρεις συνεχόμενες νύχτες, θα δουν στο όνειρο τους τον μελλοντικό τους σύντροφο³⁶⁰.

28. Ο χορός του Ησαΐα στο γάμο του 1970. Πηγή : Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 392.

³⁵⁸ Αναφορά γίνεται στο πρόγραμμα γάμου.

³⁵⁹ Αναφορά στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 391.

³⁶⁰ Αναφορά στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 392.

Αφού τελειώσει η θρησκευτική τελετή, πρώτα ο κουμπάρος και κατόπιν οι γονείς και οι υπόλοιποι καλεσμένοι, φιλούν το ζευγάρι και με ευχές του προσφέρουν διάφορα δώρα³⁶¹. Στη παραπάνω διαδικασία, δεν επιτρέπεται να φιλήσουν τα στέφανα άνθρωποι μαυροφορεμένοι, αν δεν σκεπάσουν το κεφάλι τους πρώτα με άσπρο μαντήλι³⁶². Όσοι φορούν μαύρα, πενθούν για το χαμό δικού τους ανθρώπου και αυτό κατά το λαϊκό παρατήρημα θα μεταφερθεί στο ζευγάρι, οπότε ένας από τους δυο ή κάποιο από τα παιδιά τους, θα φύγει από τη ζωή γρήγορα κατά τη διάρκεια της συμβίωσης. Προληπτικά και προς αποφυγήν του χειρότερου φοριέται άσπρο μαντήλι στο κεφάλι σαν στοιχείο αγνότητας, εξαγνισμού και εξοστρακισμού του κακού.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι καιρειτισμούς και ευχές απευθύνουν στο ζευγάρι μόνο οι συγγενείς και οι καλεσμένοι των νεόνυμφων. Ο υπόλοιπος κόσμος, απλά παρακολουθούν τη διαδικασία ως θεατές.

Μετά τις ευχές περίπου στις 6.30 μ.μ³⁶³, προσφέρονται σε όσους από τους καλεσμένους επιθυμούν καρύδια ανακατεμένα στο μέλι, σαν ένδειξη και ευχή για γλυκιά ζωή, γεμάτη χαρά και ευτυχία και το ζευγάρι σε μια έντονα εορταστική ατμόσφαιρα, αποχωρεί με την συνοδεία μουσικής, μαντινάδων και ολόκληρου του πλήθους, για το νέο του σπιτικό που δεν είναι κανένα άλλο από το κτίριο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*.

---

³⁶¹ Αναφορά και στο πρόγραμμα γάμου Β' μέρος.

³⁶² Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁶³ Η ώρα αναφέρεται και στο πρόγραμμα γάμου στο Β' μέρος.

Η πορεία των νεόνυμφων για το νέο τους σπιτικό

Στο δρόμο που προχωράει το ζευγάρι για το νέο του σπιτικό (κτίριο της *Λαογραφικής Εταιρίας*), η νύφη κόβει με τα χέρια της γαμοκούλουρο και το μοιράζει στους επισκέπτες μαζί με κουφέτα πετώντας τα στον αέρα. Το γεγονός της μοιρασιάς των παραπάνω, συμβολίζει την μεγαλοκαρδία του ζευγαριού και την πρόθεσή του να μοιράζεται τα αγαθά του με ολόκληρη την Κοινότητα³⁶⁴. «Ο κόσμος εύχεται καλορίζικα και καλομοιρασμένα»³⁶⁵.

Όταν φτάσει στο κατώφλι της πόρτας, η νύφη με δυο κεριά αναμμένα χαράσσει τρεις φορές το σημείο του σταυρού στο δοκάρι της πόρτας³⁶⁶. Η τριάδα αντιπροσωπεύει την Αγία Τριάδα της χριστιανικής θρησκείας, που κατά τη λαϊκή σοφία θα προστατεύει το ζευγάρι από το κακό και δεν θα το αφήνει να περνάει μέσα στο σπίτι³⁶⁷. Στη συνέχεια μελώνει την πόρτα συμβολικά, για να μπαίνουν μόνο ευχάριστα μέσα στο σπίτι και διασκελίζει την πόρτα με το δεξί πόδι, για πηγαίνουν όλα δεξιά στη ζωή του ζευγαριού.

Η πεθερά, παραδίδει στη νύφη ένα ρόδι ως «σύμβολο γονιμότητας και αφθονίας»³⁶⁸ και η νύφη το πετάει για να σκορπίσει, ενώ την ίδια στιγμή εύχεται χαμηλόφωνα «ετσά (έτσι) να πέφτουν τα καλά στο σπίτι μας»³⁶⁹ και δίνει μέλι στη πεθερά «για να τα πηγαίνουν πάντοτε καλά και να 'ναι αγαπημένες»³⁷⁰. Το ίδιο κάνει και η πεθερά απόδειξη σεβασμού και αγάπης στη νύφη.

Στη συνέχεια, ακολουθούν στερεότυπες κυρίως μαντινάδες που ονομάζονται μαντινάδες του «παστού» π.χ.

«Ως (όπως) τρέχει το κρυγιό (κρύο) νερό στο πέτρινο κουτούπο
(λεκάνη λαξευμένη)

³⁶⁴ Από απόψεις πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτοά 2002).

³⁶⁵ Αναφορά στο πρόγραμμα του γάμου Μέρους Β'.

³⁶⁶ Όπως πριν.

³⁶⁷ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτοά 2002).

³⁶⁸ Αναφορά στο Β' Μέρος του προγράμματος.

³⁶⁹ Όπως πριν.

³⁷⁰ Αναφορά στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 392.

ετσά (έτσι) να τρέχουν τα καλά στ' αντρόγυνο μας τούτο»³⁷¹.

«Κατέβα παναγία μου με το μονογενή σου
στο αντρούνο (ανδρόγυνο) α που εγίνηκε (έγινε – στέφθηκε)
να δώσεις την ευκή σου».

29. Η νύφη δίνει μέλι στην πεθερά στο δρώμενο του 1970.

Πηγή : Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 395.

Η νύφη στολίζει το κεφάλι του κουμπάρου με μια άσπρη πετσέτα, σύμβολο αγνότητας και σύσφιξης σχέσεων. Το ίδιο κάνουν και οι κοντινοί συγγενείς³⁷² που ονομάζονται «γαμηλιώτες» και η πετσέτα αποτελεί το σύμβολο της συμμετοχής τους ως συγγενείς α' βαθμού, ή φίλοι που έχουν αδελφικές σχέσεις με το ζευγάρι³⁷³. Στη Κρήτη ισχύει ότι ο καλός φίλος είναι ισάξιος, πολλές φορές και ανώτερος και από τον πιο κοντινό συγγενή³⁷⁴.

³⁷¹ Αναφέρεται στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 στη σελ. 393.

³⁷² Αναφέρεται σχετικά στο Β' μέρος του προγράμματος γάμου.

³⁷³ Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτοά 2008).

³⁷⁴ Όπως πριν.

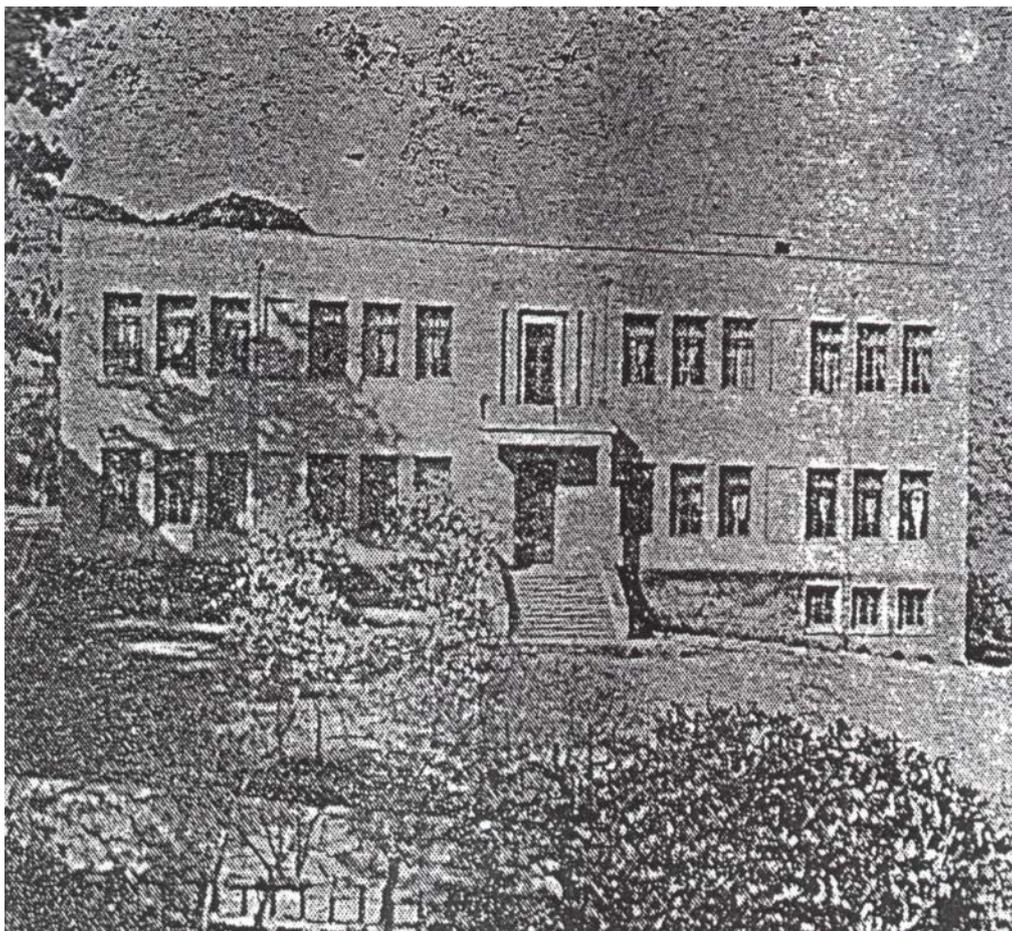
30. Μετά τη στέψη, οι μουσικοί που παίζουν και τραγουδούν έξω από το σπίτι των νεόνυμφων μαντινάδες του «παστού». Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 22/8/2002.

Σε αυτό το σημείο, τελειώνει το δεύτερο μέρος του δρώμενου και είναι όλοι έτοιμοι για τη μετάβαση στο χώρο του σχολείου όπου θα ακολουθήσει η γλεντική διαδικασία.

5.4. Μέρος Γ'

Η πορεία των νεόνυμφων στο χώρο του γλεντιού

Από την *Λαογραφική Εταιρία*, έχει καθοριστεί ως Γ' μέρος στο πρόγραμμα του γάμου της Κριτσάς, ότι αφορά τη γλεντική διαδικασία του γάμου όπως θα περιγραφεί παρακάτω. Εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τη γλεντική διαδικασία, περιμένουν με ανυπομονησία όλοι οι συμμετέχοντες στο δρώμενο συγγενείς και ξένοι επισκέπτες, για να γνωρίσουν τον τρόπο με τον οποίο διασκεδάζει ο Κρητικός. Να ακούσουν δηλαδή Κρητική λύρα, να απολαύσουν τις Κρητικές μαντινάδες και τους Κρητικούς χορούς από τους ντόπιους.

31. Το σχολείο της Κριτσάς στην αυλή του οποίου γίνεται το γλέντι του γάμου κάθε χρόνο. Πηγή : Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 398.

Στις 7.30 μ.μ. περίπου, το ζευγάρι με την υπόλοιπη πομπή ξεκινάει για το χώρο του σχολείου της Κριτσάς που γίνεται το γαμήλιο γλέντι³⁷⁵. Στη πορεία εξακολουθεί να μοιράζεται γαμοκούλουρο από τις κοπέλες και οι ευχές λέγονται βροντόφωνα, για να υπάρχει η αίσθηση της έντασης και να μην καλύπτονται από τους ήχους των οργάνων που συνεχίζουν το έργο τους. Η πορεία του ζευγαριού, γίνεται τώρα από τον κεντρικό δρόμο του χωριού που οδηγεί στο σχολείο και είναι ο πιο φαρδύς δρόμος, για να μπορεί να χωρέσει την πομπή που αποτελείτε από όλους του παρευρισκόμενους στο δρώμενο³⁷⁶. Η διαδρομή από το Κτίριο της *Λαογραφικής Εταιρίας*, μέχρι το σχολείο περπατώντας σε κανονικές συνθήκες είναι περίπου δέκα λεπτά της ώρας. Η πορεία όμως του ζευγαριού, μαζί με διάφορες στάσεις σε σταυροδρόμια όπου οι μουσικοί παίζουν και τραγουδούν μαντινάδες, με το πλήθος του κόσμου που ακολουθεί, με κάποιους από τους επισκέπτες να φωτογραφίζουν και αποθανατίζουν διάφορες στιγμές καθυστερώντας την πομπή, τελικά ο ίδιος δρόμος γίνεται σε περίπου τριάντα λεπτά της ώρας.

Στις 8.00 μ.μ. το ζευγάρι φτάνει στο χώρο του σχολείου που είναι στρωμένο το γαμήλιο τραπέζι . Οι καλεσμένοι για να μπουν στο χώρο του σχολείου πληρώνουν ένα μικρό αντίτιμο που δικαιολογεί την μερίδα του φαγητού. Αφού πληρώσουν και περάσουν τη είσοδο του σχολείου που κόβονται τα εισιτήρια, υπάρχει στημένο ένα τραπέζι που είναι γεμάτο με διαφημιστικά κεραμικά μικρά κανάτια³⁷⁷ που αναφέρουν το δρώμενο και την ημερομηνία επιτέλεσης. Κάθε καλεσμένος εφόσον επιθυμεί αγοράζει πληρώνοντας το ανάλογο αντίτιμο.

Όταν καθίσουν οι καλεσμένοι στα τραπέζια σερβίρετε «ζορμπάς» ένα είδος σούπας, σύσταση και ονομασία (προϋπήρχε) της Κριτσώτικης

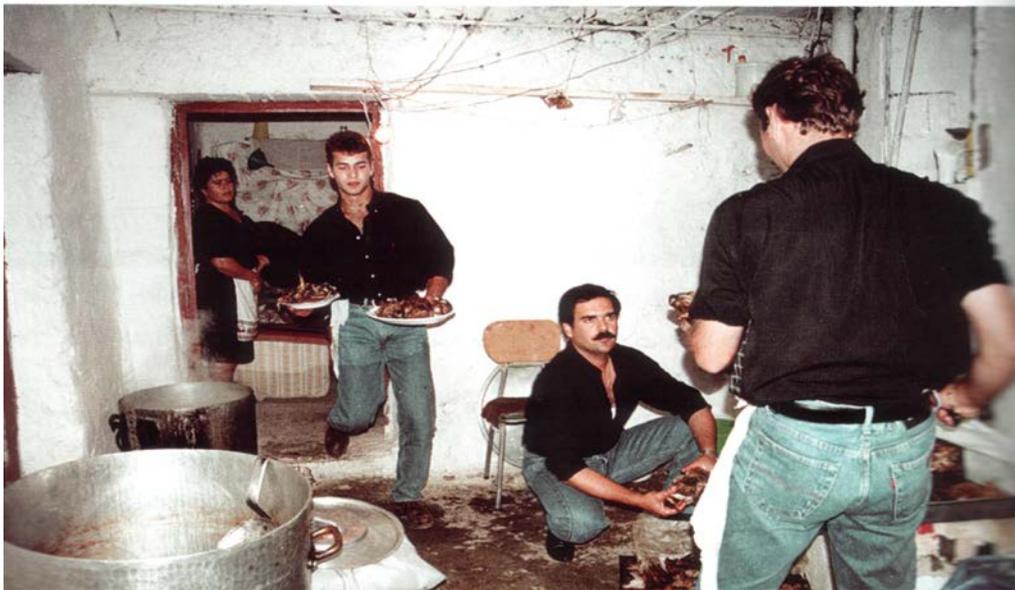
---

³⁷⁵ Ο χρόνος υπάρχει στο πρόγραμμα γάμου Γ' μέρος.

³⁷⁶ Για την πορεία στο χώρο του γλεντιού υπάρχει αναφορά στο πρόγραμμα γάμου Γ' μέρος.

³⁷⁷ Βλέπε παράρτημα.

κουζίνας, με βραστό κρέας και πατάτες φούρνου και συμπληρώνουν με γαμοκούλουρο και το ντόπιο κρασί³⁷⁸.

32. Το σερβίρισμα των κρεάτων από ομάδα νέων που έχουν αναλάβει αυτή τη διαδικασία. Πηγή: Αποστολάκη Ε. Γ., 2003 σελ. 232, εικόνα 218.

33. Το διαμέλισμα (ξεμεδούλιασμα) των κρεάτων για σερβίρισμα. Πηγή: Αποστολάκη Ε.Γ., 2003 σελ. 232, εικόνα 217.

Η διαδικασία του σερβιρίσματος ξεκινά μόλις αρχίσει ο κόσμος να συγκεντρώνεται και μαζί με αυτόν η μουσική.

---

³⁷⁸ Αναφορά υπάρχει και στο πρόγραμμα γάμου Γ' μέρος.

Η γλεντική διαδικασία

Το ζευγάρι, σερβίρετε στο γαμήλιο τραπέζι που κάθεται μαζί με το κουμπάρο και ο δεύτερος σηκώνοντας το ποτήρι εύχεται με μαντινάδες

«Τα' αντρόγυνο που γίνηκε (έγινε) απόψε στο χωριό μας
όλοι να το τιμήσετε να μπειτε (συμμετέχετε) στο χορό μας»³⁷⁹

Μετά τις 9 μ.μ³⁸⁰. αφού φάνε και πιούνε το ζευγάρι και οι κουμπάροι, χορεύουν τον πρώτο χορό και «ανοίγει»³⁸¹ το γλέντι.

34. Καλλιτέχνες σε δράση στη γλεντική διαδικασία του δρώμενου του 1997. Πηγή :
αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά, Αύγουστος 1997.

³⁷⁹ Στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 394.

³⁸⁰ Η ώρα αναφέρεται στο πρόγραμμα γάμου αλλά είναι ενδεικτική δεν είναι ακριβής.

³⁸¹ Πρέπει να αναφέρουμε ότι στην Κρήτη αν δεν χορέψει πρώτα το ζευγάρι το πρώτο χορό και το χορό της νύφης δεν ξεκινάει «ανοίγει» όπως λένε οι Κρητικοί το γλέντι.

Θεωρείται προσβλητικό και «γρουσουζικό» να ξεκινήσει το γλέντι χωρίς να χορέψει τον πρώτο χορό το ζευγάρι, επειδή αυτοί είναι τα τιμώμενα πρόσωπα της βραδιάς. Ο χορός αυτός είναι ο παγιωμένος χορός του ζευγαριού (κυρίως χορεύεται χανιώτικος συρτός) και ακολουθεί ο «χορός της νύφης». Ο «χορός της νύφης» είναι χορός που η νύφη χορεύει μπροστά στο κύκλο και οι συγγενείς χορεύουν δίπλα της για μια περιστροφή του κύκλου ο κάθε ένας, μέχρι να χορέψουν όλοι. Η διαδικασία αυτή αποτελεί αποχαιρετιστήρια τελετή της νύφης από τους γονείς της και κατ' επέκταση των συγγενών και φίλων της επειδή ανοίγει δικό της σπιτικό³⁸². Ο χορός αυτός στην περιοχή της Κριτσάς είναι ο Σιγανός ενώ σε άλλες περιοχές όπως του Ρεθύμνου είναι ο Χανιώτης³⁸³.

Στη συνέχεια, θα ακολουθήσουν τα τοπικά χορευτικά συγκροτήματα μαζί και αυτό της *Λαογραφικής Εταιρίας* που θα παρουσιάσουν την τοπική νεολαία του χωριού σε ένα οργανωμένο χορό ντυμένοι με παραδοσιακές Κριτσώτικες στολές.

35. Χορός από χορευτικό συγκρότημα. Πηγή: Αποστολάκη Ε.Γ. 2003, σελ. 234, εικόνα 219.

³⁸² Από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁸³ Όπως πριν.

Όταν χορέψουν τα τοπικά συγκροτήματα, μιλάνε ο Νομάρχης και ο Πρόεδρος της Κοινότητας απευθύνοντας καλωσόρισμα στους επισκέπτες και ευχαριστήριες ευχές, σε όλους τους παράγοντες που βοήθησαν για την επιτυχία του δρώμενου. Έπειτα, ξεκινάει το γλέντι στο οποίο συμμετέχουν συγγενείς και ξένοι ταυτόχρονα. Όλοι μαζί γίνονται μια ομάδα στο χορό μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες.

«Ο Κρητικός γάμος στα παλιά χρόνια γινόταν, όπως περίπου προσπαθήσαμε να τον αναπαραστήσουμε εδώ σήμερα, με μεγαλοπρέπεια, χαρές και ξεφαντώματα. Πάντοτε όμως μέσα στα πλαίσια του αλληλοσεβασμού και της τηρήσεως των εθίμων, μια και για το Κρητικό, ο γάμος ήταν και θα είναι το ιερότερο μυστήριο της ζωής.... Η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* και η Κοινότητα της Κριτσάς, εκφράζουν τις θερμές, ειλικρινείς κι ολόψυχες ευχαριστίες τους γενικά – μια και είν' αδύνατο να γίνει τούτο ονομαστικά – σ όλους όσοι με κάθε τρόπο εβοήθησαν. Και πάλι σας ευχαριστούμε και σας ευχόμαστε από καρδιάς καλή διασκέδαση»³⁸⁴.

---

³⁸⁴ Απόσπασμα από το λόγο του προέδρου της *Εταιρίας* στο δρώμενο του 1973 (αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 396.

6. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΡΩΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΚΡΙΤΣΑΣ ΣΤΗ ΠΑΡΟΔΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο, θα περιγράψουμε την εξέλιξη του δρώμενου στην πάροδο του χρόνου με τις ομοιότητες και πιθανές διαφορές από χρονιά σε χρονιά επιτέλεσης του, στην Α' περίοδο (1970 – 1982) και κατόπιν και στην Β' περίοδο (1995 μέχρι σήμερα). Αρχικά, η *Εταιρία* ξεκινά να τελεί το δρώμενο για πρώτη φορά, το έτος 1970 (βλέπε κεφ. 4) και συνεχίζει τη δραστηριότητα κάθε χρόνο μέχρι και το 1982, «(...) ο πρώτος γάμος απου (που) εγίνηκε (έγινε) το 1970³⁸⁵, εκάλασε (χάλασε) ο κόσμος (ο πληροφορητής εννοεί ότι υπήρχε μεγάλη προσέλευση - συμμετοχή επισκεπτών)».

Την πρώτη χρονιά αναβίωσης του δρώμενου (1970), οι επισκέπτες αριθμούσαν περί τις 12.000 ανθρωπίνου δυναμικού³⁸⁶ και μεταφέρθηκαν στην κοινότητα, με 1.200 περίπου αυτοκίνητα (μικρά και μεγάλα). «(...) ο κόσμος (επισκέπτες) ήτανε μιλιούνια (χιλιάδες). Δετσι (τους) βανε (έβαζε – χωρούσε) το χωριό, είχε στουμπώσει (γεμίσει ασφυκτικά)». Από ότι αναφέρει η Ελένη Τσακνίδου³⁸⁷ το ίδιο νούμερο περίπου επισκεπτών επαναλαμβάνεται και στα επόμενα δρώμενα μέχρι και το έτος 1973.

Δυστυχώς, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό επισκεπτών για τα επόμενα χρόνια μετά το δρώμενο του 1973, επειδή δεν υπάρχει καμία έγγραφη μαρτυρία ή αδιάσειστο στοιχείο στην Κοινότητα ή το αστυνομικό τμήμα της περιοχής, που να προσδιορίζει αριθμό επισκεπτών ή αυτοκινήτων που φιλοξενούσε η περιοχή σε κάθε δρώμενο. Γνωρίζουμε όμως από πληροφορητές ότι, τις επόμενες χρονιές της πρώτης περιόδου (επί *Λαογραφικής Εταιρίας*), το δρώμενο επιτελούνταν κανονικά από χρονιά σε χρονιά, «(...) Κάθε χρόνο το ίδιο

---

³⁸⁵ Βλέπε σχετικά με τις πρώτες χρονιές επιτέλεσης του δρώμενου και στο Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 375 – 376.

³⁸⁶ Ο αριθμός των επισκεπτών αναφέρεται και από τους πληροφορητές και στο Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 388.

³⁸⁷ Στο Τσακνίδου Ρ. Ε., 1973 σελίδα 388.

βιολί... τος (τους) άρεσε κιόλα να παντρεύονται με τσι (τις) παραδοσιακές φορεσές (φορεσιές)» και ο αριθμός των επισκεπτών θα διατηρηθεί στα ίδια περίπου πλαίσια από χρονιά σε χρονιά, με μια ανεπαίσθητα μικρή μείωση στα δρώμενα που επιτελέστηκαν προς το τέλος της πρώτης περιόδου (1982). «(...) Τα πρώτα χρόνια εγίνοντανε (γινότανε) κοσμοσυρροή. Μόνο τελευταία (ο πληροφορητής, εννοεί προς το τέλος της περιόδου 1970) έκοψε (μειώθηκε) λιγάκι ο κόσμος μα και πάλι επλησίαζε καμιά δεκαριά χιλιάδες ανθρώπους (επισκέπτες)». Σε κάθε περίπτωση όμως όπως αναφέρουν οι πληροφορητές, ο αριθμός των επισκεπτών δεν μειώθηκε κάτω από τους 8.000 περίπου. «(...) Δεν επέφτανε κάτω από τσι (τους) οκτώ με δέκα χιλιάδες ανθρώπους κάθε χρονιά» (ο πληροφορητής αναφέρεται στη Α' περίοδο 1970 - '82).

Τον αριθμό των επισκεπτών από χρονιά σε χρονιά, δεν μπορούμε να τον προσδιορίσουμε με ακρίβεια, γνωρίζουμε όμως τον τρόπο με τον οποίο επαναλαμβανόταν η διαδικασία. Κάθε χρόνο, η διαδικασία περιγράφεται από τους πληροφορητές ως στερεότυπο γεγονός, που επαναλαμβάνεται, σύμφωνα πάντα με τις παγιωμένες θρησκευτικές αντιλήψεις της Κοινότητας και όπως αυτό έχει περιγραφεί ακριβώς στο κεφάλαιο 5 της παρούσας. Όσον αφορά την προετοιμασία, τη διαφήμιση, το πρόγραμμα, το θρησκευτικό μυστήριο, την γλεντική διαδικασία και ότι άλλο περιείχε κάθε επιτέλεση από χρονιά σε χρονιά, όλα προγραμματιζόταν και γινόταν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως την πρώτη χρονιά και όπως περιγράφεται στην παρούσα. «(...) Οι άνθρωποι μόνο αλλάζανε μα οι δουλειές ήτανε οι ίδιες. Ήντα (τι) θελα (θα) αλλάξομε; το μυστήριο γι (ή) το γλέντι; και εννοείται πως δεν αγγίζομε τη παράδοση». Από τα λεγόμενα του πληροφορητή, εντοπίζουμε ότι θεωρείται δεδομένη η προστασία της παράδοσης και ότι σε καμία περίπτωση, δεν θα αλλοίωναν τα στοιχεία εκείνα που θεωρούνται παραδοσιακά και όπως αυτά περιγράφονται στο κεφάλαιο 5 της παρούσας.

Αν και η διαδικασία της επιτέλεσης του δρώμενου, επιτυγχάνονταν με παρόμοιο τρόπο από χρονιά σε χρονιά χωρίς να

αλλάζει η βασική του δομή, αυτό που σίγουρα άλλαζε, ήταν το ανθρώπινο δυναμικό της Κοινότητας που τελούσε το έργο της προετοιμασίας και της διαδικασίας της επιτέλεσης. Αυτό ήταν φυσιολογικό γιατί, αφ ενός μεν κάθε χρόνο υπήρχε νέο ζευγάρι, οπότε άλλαζαν τα συγγενικά πρόσωπα που αναλάμβαναν μεγάλο μέρος της διαδικασίας του γάμου (ο πληροφορητής αναφέρει ότι) «(...) εφόσον άλλαζε η νύφη κι ο γαμπρός, αλλάζανε και οι συγγενείς απου (που) εσυντράμανε (βοηθούσαν) τσι (στις) ετοιμασίες» αφ ετέρου δε, άλλαζαν κάποια από τα μη συγγενικά πρόσωπα που βοηθούσαν στη διαδικασία, εποπτευόμενα από τους οργανωτές της *Εταιρίας* «(...) πολλές φορές ο κόσμος (εννοεί τα πρόσωπα που βοηθούσαν στο δρώμενο) ήτανε απασχολημένος με τα δικά ντου (του) (εννοεί τις ασχολίες του – δουλειές του, που δεν του επέτρεπαν να ασχοληθεί με το δρώμενο). Οι οργανωτές τσι (της) *Εταιρίας* παρ όλα τα εμπόδια εκαταφέρνανε (κατάφερναν) να βάλουνε τάξη και ετσά (έτσι) εσυνεχιζούντανε (συνεχιζόταν) οι γάμοι».

Όπως έχουμε προαναφέρει αναλυτικά στο 4^ο κεφάλαιο, οι δραστηριότητες της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* ξεκινάνε το έτος 1970, χρονολογία έναρξης της πρώτης περιόδου και παύουν τη συνεχή ροή επιτέλεσης το έτος 1982, χρονολογία αδρανοποίησης της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*.

«(...) το 1982 εσταμάτησε η *Εταιρία* και επόμεινε (έμεινε) μόνο το κτίριο. Το κτίριο ήτανε (παρέμενε) ανοικτό και όποιος ήθελε επήγενε και το καμάρωνε. Και παραμένει ανοικτό ακόμη και σήμερα» αναφέρει ο πληροφορητής της Κοινότητας Πάγκαλος Ε. (Κριτσά 2002).

Με τη λέξη «εσταμάτησε», ο πληροφορητής εννοεί την αδρανοποίηση των μελών της *Εταιρίας* και κατά συνέπεια την παύση των δραστηριοτήτων της. Και ενώ τα μέλη της *Εταιρίας* έπαυσαν τις δραστηριότητες της, ο παραδοσιακός υλικός βίος παρέμενε ζωντανός να εκτίθεται στους επισκέπτες της Κριτσάς, στο παραδοσιακά διακοσμημένο κτίριο της *Εταιρίας*. Τη συντήρηση του κτιρίου ανέλαβε

η ίδια η Κοινότητα. «(...) η Κοινότητα εκανόνιζε (κανόνιζε) για το άνοιγμα και το καθάρισμα του χτιρίου (κτιρίου - μουσείου)»³⁸⁸.

Λόγος παύσης της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου, αρχικά, φαίνεται η πολύχρονη κούραση και ο κορεσμός των συντελεστών από την επαναλαμβανόμενη διαδικασία. Ο πληροφορητής αναφέρει πως «(...) εκουραστήκαμε (κουραστήκαμε) τόσανά (τόσα) χρόνια τα ίδια και τα ίδια και ύστερα ήντα (τι) θαρρείς (νομίζεις) είχαμε και μείς τσι (τις) δουλειές μας. Είχαμε να ασχοληθούμε με τα ζωντανά (ζώα) μας, με τα χωράφια μας, και τσι δουλειές μας»³⁸⁹.

Η παύση της αναβίωσης του δρώμενου όμως, αποδίδεται κυρίως στην ραγδαία τουριστική ανάπτυξη της περιοχής,

«(...) εκείονα (εκείνο) το διάστημα κάθε χωριανός ήφτιαχνε (έφτιαχνε) κι από ένα κατάλυμα για να το νοικιάζει σσι (στους) τουρίστες και δεν τον ένοιαζε για γάμους και γλεντοκόπια... σιγά μην ασχοληθούνε με το γάμο»... «στα καλά καθούμενα εβρεθήκανε (βρέθηκαν) ούλοι (όλοι) να ναι ξενοδόχοι»³⁹⁰

«(...) τσι (τους) τουρίστες που τσι (τους) βάνεις (βάζεις); θαρρείς πως είναι εύκολο να ασχολείσαι με ούλα (όλα) ;»³⁹¹.

Η αύξηση των τουριστών στη περιοχή στο διάστημα των ετών 1970 έως 1982 άλλαξε τα δεδομένα παροχής υπηρεσιών στο ξένο επισκέπτη.

«(...) Μετά το '70' εφτιάξανε (έφτιαξαν - έχτισαν, οικοδόμησαν) πολλά και μεγάλα ξενοδοχεία στον Άγιο (ο πληροφορητής εννοεί τον Άγιο Νικόλαο) και στην Ελούντα. Οι τουρίστες που επισκεπτότανε το χωριό ήτανε όλο και πιο πολλοί και εμείς κυρίως μετά το '80' όπου είχαμε γη, εφτιάσαμε (φτιάσαμε, χτίσαμε - οικοδομήσαμε) ενοικιαζόμενα δωμάτια για να τα νοικιάζομε»³⁹².

Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της Κοινότητας, έχτιζε κάθε σπιθαμή γης που είχε στη δικαιοδοσία του, για να τη

---

³⁸⁸ Προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁸⁹ Αναφέρει ο πληροφορητής της Κοινότητας και πρόεδρος του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου Κριτσάς* κατά το έτος 2002 Βάρδας Γ. (Κριτσά 2002).

³⁹⁰ Αναφέρει ο πληροφορητής της Κοινότητας Χρονάκης Κ. (Κριτσά 2008).

³⁹¹ Κριτσά, Αύγουστος του 2008.

³⁹² Από προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας Κριτσάς, (Κριτσά 2002).

χρησιμοποιήσει προς φιλοξενία του τουρίστα αντί αμοιβής. Οι βασικές ασχολίες των κατοίκων, γύρω από τη αγροτική ζωή άλλαζαν μορφή, με την πρόσθεση και καθιέρωση της βασικής ενασχόλησης με το τουρισμό.

Η *Εταιρία*, όπως προαναφέραμε είχε στην ουσία διαμελίστει και κανένας δεν ξεκινούσε την διαδικασία επανασύστασης της. «(...) ακόμη και τα έντυπα απ' την Αμάλθεια (περιοδικός τύπος της *Εταιρίας* – έχουμε αναφέρει σχετικά στο κεφ. 4.4) εβρεθήκανε (βρέθηκαν – σώθηκαν) στο δημοτικό σχολειό και εκεί (εκεί) θαρρώ πως είναι ακόμη σήμερα (σήμερα)»³⁹³.

Για ένα δρώμενο όμως, όπως αυτό του παραδοσιακού γάμου χρειαζόταν καθολική συμμετοχή των μελών της Κοινότητας και πλήρη οργάνωση από κάποιο φορέα γεγονός που κανείς δεν αναλάμβανε για τους λόγους που προαναφέραμε παραπάνω. «(...) ούτε η Κοινότητα δεν ήθελε να ανακατευτεί...» (ο πληροφορητής εννοεί ότι η Κοινότητα δεν αναλάμβανε την οργάνωση του δρώμενου). Τα ζευγάρια που επρόκειτο να παντρευτούν επέλεξαν την απλή διαδικασία του γάμου και όχι το δρώμενο του παραδοσιακού Κριτσώτικου γάμου.

«(...) ποιος (εννοεί φορέας) θελα (θα) ξανίξει (κοίταζε - ασχολούνταν) την *Εταιρία* και τσι (τους) γάμους. Ο γάμος θέλει φασαρίες και όλοι εξανίγανε (κοιτάζανε) να πλουτίσουνε μόνο» αναφέρει ο πληροφορητής Κώστας Χρονάκης.

Στο φόβο μιας πιθανής αποτυχίας (αφού δεν θα υπήρχε υποστήριξη από κανένα φορέα), τα ζευγάρια που επρόκειτο να παντρευτούν επέλεξαν τελικά την οδό του απλού θρησκευτικού γάμου όπως τελούνταν στην Κοινότητα και απέφευγαν το δρώμενο του παραδοσιακού γάμου με την μορφή που τελούνταν πριν μέσω της *Εταιρίας*.

«(...) δεν επαντρευότανε παραδοσιακά γιατί ήπρεπε (έπρεπε) να αναλάβουνε και τσι (τις) ετοιμασίες όλες οι ίδιοι (ο πληροφορητής εννοεί τους συγγενείς του ζευγαριού) και εφοβούντονε (φοβότανε) πως α

---

³⁹³ Προφορική μαρτυρία του πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

(αν) δεν επετύχαινε ο γάμος θελα (θα) γενούνε (γινόταν) ρεζίλι στο κόσμο και ποιος θελα (θα) τσι (τους) ξεπλύνει ύστερα³⁹⁴.

Ο χρόνος που σταμάτησε να τελείει ο παραδοσιακός γάμος υπό την οργάνωση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* ολοένα και μεγάλωνε καλύπτοντας τελικά ένα αρκετά μεγάλο διάστημα από το έτος 1983 έως και το έτος 1994 (δώδεκα χρόνια). «(...) γάμοι δεν εγίνονταν (γινότανε – επιτελούνταν, εννοεί παραδοσιακοί με την υποστήριξη της εταιρίας) από το '82 μέχρι το '95 απου (που) επαναφέραμε το γεγονός και εξαναρχίσαμε (ξαναρχίσαμε) με το δικό μου γάμο»³⁹⁵.

Στο διάστημα 1983 έως 1994, τα μελλονύμφα ζευγάρια που παντρεύονταν στο χωριό, έκαναν το γάμο τους με την τυπική διαδικασία όπως επιτελούνταν στη Κοινότητα τα προηγούμενα χρόνια, πριν την ίδρυση της *Εταιρίας*. «(...) επαντρεύονταν (παντρεύονταν) κανονικά (εννοεί χωρίς την υποστήριξη της *Εταιρίας*) χωρίς πολλά πολλά και φασαρίες (εννοεί χωρίς τις διαδικασίες του παραδοσιακού δρώμενου όπως αυτές επιτελούνταν με την οργάνωση της *Εταιρίας*)»³⁹⁶.

Η τουριστική κίνηση της Κοινότητας στα χρόνια παύσης του δρώμενου, αρχικά, εξελίσσεται σε πολύ καλά επίπεδα ώστε η οικονομία να ανθοφορεί. Όλοι οι χωριανοί ιδιοκτήτες τουριστικών καταλυμάτων και μη, μένουν ικανοποιημένοι από τα αποτελέσματα στον οικονομικό τομέα. «(...) τα πρώτα χρόνια επνιγήκαμε (πνιγήκαμε) στο τουρισμό μα δεν είναι πάντα το ίδιο. Απ' το '87 - '88 και μετά αρχίζανε (άρχισαν) τα δύσκολα. Ο τουρισμός έπεσε (μειώθηκε) και ήρχονταν (ερχότανε) φτηνοί τουρίστες»³⁹⁷.

Στα χρόνια μετά το έτος 1988, ο τουρισμός αρχίζει σταδιακά να μειώνεται στην περιοχή της Κριτσάς και να επισκέπτονται την Κοινότητα τουρίστες φτωχότερης οικονομικής κατάστασης. Για την Κοινότητα Κριτσάς, δεν βρέθηκε κάποιο επίσημο έγγραφο, που να

---

³⁹⁴ Από προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁹⁵ Είναι ο πληροφορητής της Κοινότητας Κώστας Χρονάκης και εννοεί το δρώμενο του 1995 (Κριτσά 2002).

³⁹⁶ Από προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁹⁷ Από προφορική μαρτυρία του πληροφορητή της Κοινότητας Μαυρή Ε. (Κριτσά 2002).

δηλώνει στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των επισκεπτών της Κοινότητας σε διαφορετικές χρονολογίες.

Από τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (Πολιτιστικές Στατιστικές) βλέπουμε τον αριθμό των διατιθέμενων εισιτηρίων σε επισκέπτες μουσείων της χώρας, όπως αυτά περιγράφονται παρακάτω :

Εισιτήρια που διατέθηκαν σε επισκέπτες μουσείων το διάστημα

1980 – 1995

<u>Έτος</u>	<u>αριθμός εισιτηρίων στο σύνολο μουσείων της χώρας</u>
1980	3.856.028
1981	3.399.450
1982	3.200.590
1983	2.735.084
1984	3.174.320
1985	3.541.751
1986	3.219.441
1987	3.342.304
1988	3.258.599
1989	3.227.502
1990	3.189.679
1991	1.684.520
1992	2.108.834
1993	2.359.033
1994	2.329.982
1995	2.024.846

Από τα παραπάνω στοιχεία συμπεραίνουμε ότι, οι επισκέψεις των τουριστών στα Ελληνικά μουσεία χρόνο με το χρόνο φθίνουν. Επειδή οι επισκέψεις του 1995 (2.024.846) είναι περίπου οι μισές από τις επισκέψεις της χρονιάς του 1980 (3.856.028), θα μπορούσαμε ίσως να

συμφωνήσουμε με την άποψη των πληροφορητών για τη σταδιακή μείωση των τουριστών της Κοινότητας Κριτσάς στα έτη 1982 έως 1995.

Η μείωση των επισκεπτών της Κοινότητας, ξύπνησε το ενδιαφέρον των ντόπιων, για επανέναρξη του δρώμενου του παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς. «(...) οι τουρίστες ελιγοστέψανε (μειώθηκαν) εμείς εσά (έτσι) θα μέναμε με σταυρωμένα χέρια;»³⁹⁸.

Στους κύκλους των φορέων της Κοινότητας, άρχισε να ξανασυζητιέται η επανέναρξη του παραδοσιακού γάμου. Οι επιτυχείς επιτελέσεις που έγιναν στο διάστημα της πρώτης περιόδου 1970 – 1982 και η συνεχή ύπαρξη του κτιριακού χώρου, που διατηρούσε όλα αυτά τα χρόνια τον υλικό παραδοσιακό πολιτισμό της Κοινότητας ζωντανό και ακέραιο, θα δώσουν τη ώθηση για την επανέναρξη του δρώμενου το 1995.

Το έτος 1995 παντρευόταν ο κος Χρονάκης Κώστας την κα Μπρόκου Σοφία. Ο πρώτος, κατάγεται από το Νικιθιανό, χωριό του Νομού Λασιθίου 15 χιλιόμετρα βορειοδυτικά του Αγίου Νικολάου και η δεύτερη κατάγεται από την Κριτσά Λασιθίου. Όπως και στην υπόλοιπη Κρήτη, είναι έθιμο και στο Νομό Λασιθίου οι γάμοι να γίνονται στο χωριό της νύφης³⁹⁹. Έτσι και στο γάμο του παραπάνω ζεύγους, η επιλογή για το που θα τελεστεί το μυστήριο, έγινε για το χωριό της νύφης. Ο κος Χρονάκης Κ. ασκεί το επάγγελμα του μουσικού (λυράρης) και είναι από τους πιο φημισμένους μουσικούς του Νομού Λασιθίου και από τους περισσότερο αγαπητούς, όχι μόνο σαν καλλιτέχνης αλλά και σαν άνθρωπος. Τον κο Χρονάκη Κ. γνώρισα το 1993 (δύο χρόνια πριν το γάμο του - δρώμενο του έτους 1995) και επειδή στο διάστημα της γνωριμίας μας μέχρι το γάμο, αλλά και αργότερα συνεργαστήκαμε μουσικά πάρα πολλές φορές, γνώρισα από κοντά την άμεση αποδοχή του από το Κρητικό κοινό και την αντιμετώπισή του από τους ντόπιους που τον ονόμαζαν «η Firm (φίρμα) της περιοχής»⁴⁰⁰. Ο κος Χρονάκης Κ. λόγω του επαγγέλματος του και

---

³⁹⁸ Από προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

³⁹⁹ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴⁰⁰ Η διαφοροποίηση από τους άλλους μουσικούς μου έγινε αισθητή επειδή στο ίδιο διάστημα που συνεργάστηκα με τον Χρονάκη Κ. συνεργαζόμουν ταυτόχρονα και με

του ιδιαίτερου επικοινωνιακού χαρακτήρα του, είχε γνωριμίες και πολύ καλές σχέσεις με τους τοπικούς φορείς της Κοινότητας Κριτσάς και όπως προανέφερα, επρόκειτο εκείνο το διάστημα να παντρευτεί (1995).

Η δυσκολία που αντιμετώπιζαν οι φορείς για την οργάνωση του νέου δρώμενου το 1995 ήταν, να βρουν ζευγάρι που να παντρεύεται εκείνη τη χρονιά και να συμφωνεί να παντρευτεί με τη διαδικασία του παραδοσιακού γάμου. «(...) δεν ήταν και εύκολο να βρεις ζευγάρι που να παντρεύεται το διάστημα που έπρεπε και να θέλει να παντρευτεί (εννοεί με τη διαδικασία της επιτέλεσης)»⁴⁰¹. Μέλη του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου* της Κοινότητας Κριτσάς που γνώριζαν την οικογένεια Μπρόκου (η οικογένεια της νύφης που κατοικούσαν στο χωριό) και τον κο Χρονάκη Κ. τους πρότειναν να παντρευτούν αναλαμβάνοντας την οργάνωση του δρώμενου. «(...) εγνωρίζανέ με (με γνώριζαν) και το πατέρα μου και τσι (τους) συμπεθέρους και μας εκάμανε (έκαναν) τη πρόταση» αναφέρει ο ίδιος ο κος Χρονάκης Κώστας.

Η επιλογή του παραπάνω ζεύγους από τα μέλη του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου* ήταν τυχαία. «(...) έτυχε και εκείνο το διάστημα επαντρευόταν ο Χρονάκης, και εισά (έτσι) του κάμαμε (κάναμε) τη πρόταση. Θα μπορούσε να ναι κάποιος άλλος»⁴⁰². Όμως, το επάγγελμα του γαμπρού είχε άμεση σχέση με την παράδοση και πιθανόν η ευρεία αποδοχή του κος Χρονάκη Κ. όχι μόνο από τα μέλη της Κοινότητας, αλλά από ολόκληρη την περιοχή, να συνέβαλλε στην επιτυχία του δρώμενου, επειδή είναι φυσικό ένα πρόσωπο που ασχολείται με την τέχνη και την παράδοση και είναι κοινά αποδεκτό και αγαπητό από τους ανθρώπους της περιοχής, να προσελκύσει περισσότερους επισκέπτες σε ένα τέτοιο δρώμενο.

Εφόσον συμφώνησαν ζευγάρι και *Εκπολιτιστικός Σύλλογος*, ξεκίνησαν οι ετοιμασίες με την υποστήριξη της Κοινότητας και το δρώμενο ξεκίνησε να επαναλαμβάνεται για πρώτη φορά μετά από 12 χρόνια το έτος 1995 και θα αποτελέσει την αρχή της Β' περιόδου

άλλους μουσικούς στην περιοχή του Νομού Λασιθίου, οπότε βίωσα από κοντά την αποδοχή και την ιδιαίτερη αγάπη που του έδειχνε το κοινό.

⁴⁰¹ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴⁰² Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

(1995 έως σήμερα). Οι ετοιμασίες ξεκίνησαν όπως παλιά και η Κοινότητα είχε καθολική συμμετοχή στις προετοιμασίες του δρώμενου.

«(...) λες και δε το χανε ξανακαωμένο (κάνει ξανά) και ήτανε πιο ορεξάτοι από πριν να βοηθήσουνε όλοι (ο πληροφορητής εννοεί ότι παρά τα δρώμενα της Α' περιόδου η όρεξη για βοήθεια, ήταν όπως την πρώτη φορά)».

Οι προετοιμασίες, έγιναν ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως στην πρώτη περίοδο. «(...) το χωριό ήτανε το ίδιο δεν άλλαξε καθόλου. Τα μέρη τσι (της) σφαγής, του ψησίματος, του γλεντιού, του μυστηρίου ήτανε τα ίδια, άρα ήντα (τι) θελα – ν - αλλάξει; (θα αλλάξει;). Μόνο το ζευγάρι άλλαξε αλλά εδά (τώρα) αν και επεράσανε χρόνια (εννοεί από τις πρώτες οργανώσεις) είχαμε και προϋπηρεσία. Δεν εκάμαμε (κάναμε) κάτι το διαφορετικό από τσι (τις) άλλες χρονιές και τώρα ξέραμε πώς να το κάνομε. Η *Εταιρία* δεν υπήρχε αλλά ήτανε ο *Σύλλογος* και η Κοινότητα που εστήριζε (στήριζε την οργάνωση την δρώμενου)»⁴⁰³.

Και ενώ δεν υπήρχε η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* κυρίως ως φορέας υποστήριξης, υπήρχε το ίδιο κτίριο της, όπως ακριβώς είχε συντηρηθεί από το έτος 1970 μέχρι ακόμα και σήμερα. Οι φωτογραφίες που υπάρχουν στην παρούσα (κεφ. 5) και είναι από διάφορες χρονικές περιόδους, παρουσιάζουν το κτίριο στην ίδια ακριβώς μορφή όπως στήθηκε αρχικά. Επίσης, από την προσωπική εμπειρία του γράφοντος την παρούσα, στις επισκέψεις του στο δρώμενο του έτους 1995 και στο δρώμενο του έτους 2002, το κτίριο παρουσίαζε ακριβώς την ίδια εικόνα εσωτερικά και εξωτερικά. Στο ίδιο κτίριο της *Εταιρίας*, επιτελέστηκε το δρώμενο του 1995 στο οποίο ο γράφων ήταν καλεσμένος ως προσωπικός φίλος και συνεργάτης του γαμπρού.

Το δρώμενο, ξεκίνησε να τελείτο το έτος 1995 για πρώτη φορά μετά από 12 χρόνια και έγινε η κατάλληλη οργάνωση και διαφήμιση με τον ίδιο τρόπο, όπως παλιά στα δρώμενα της πρώτης περιόδου (κεφ. 5.2). Η διαφήμιση των δρωμένων της Α' περιόδου είχε γίνει στα κρατικά κανάλια της Ελληνικής Τηλεόρασης στα τοπικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (τοπικές εφημερίδες, ραδιοσταθμούς) και είχαν

---

⁴⁰³ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

αφισκολληθεί αφίσες και μοιραστεί feuille Volant (βλέπε κεφ. 5.2). Στη διαφήμιση του δρώμενου του έτους 1995 προστέθηκαν τα νεοσύστατα⁴⁰⁴ (μετά το 1989) ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης τοπικής εμβέλειας της Κρήτης. «(...) Όλος ο κόσμος εξεσηκώθηκε (ξεσηκώθηκε) σύσσωμος να βοηθήσει. Εβουήζανε (βόησαν – έγινε σαματάς) τα κανάλια τα ραδιόφωνα και οι εφημερίδες τσι (της) Κρήτης...»⁴⁰⁵.

Όμως, παρά τη διαφήμιση και την καθολική προσπάθεια από τα μέλη της Κοινότητας, η συμμετοχή των επισκεπτών της, μειώθηκε στο μισό, δηλαδή περίπου στους 6.000 επισκέπτες, συγκριτικά με το δρώμενο του 1970 που απαριθμούσε όπως έχουμε προαναφέρει στο παρόν κεφάλαιο περίπου 12.000 επισκέπτες.

«(...) παρ ότι εκάναμε πολύ καλή διαφήμιση και μάλιστα με πιο σύγχρονα μέσα, οί (όχι) σα γκεινά (σαν εκείνη) που γινε (έγινε) τη πρώτη χρονιά, δεν είχε την ίδια επιτυχία της πρώτης χρονιάς, αλλά για μας ήταν επιτυχία και μόνο που εγίνοντανε (γινόταν) γιατί επαντρεύοντανε (παντρευόταν) ο κόσμος και επερνούσαμε όλοι καλά»⁴⁰⁶.

Από τα παραπάνω λόγια του πληροφορητή μπορεί κανείς να υποθέσει ότι, για τα μέλη της Κοινότητας το δρώμενο δεν ήταν μια διαδικασία απλά οικονομικής συναλλαγής, αλλά ένα γεγονός, που κάθε μέλλος της Κοινότητας συμμετείχε ενεργά με την ψυχή του, βιώνοντας την κάθε στιγμή.

Οι κάτοικοι της Κοινότητας από το έτος 1970 μέχρι το έτος 1995, σταδιακά μειώθηκαν στους 1.500 περίπου από 2.500 που ήταν το έτος 1970⁴⁰⁷. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθούν τα νεόνυμφα ζευγάρια και να καθίσταται δυσκολότερη – συγκριτικά με την χρονιά του 1970 - η εύρεση τους για το δρώμενο του παραδοσιακού γάμου, εφόσον όπως

---

⁴⁰⁴ Για την απελευθέρωση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 5.2 της παρούσας.

⁴⁰⁵ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2008).

⁴⁰⁶ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2008).

⁴⁰⁷ Τα στοιχεία είναι από την Κοινότητα Κριτσάς (Κριτσά 2002).

προαναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια, οι άνθρωποι που αποχωρούσαν από την Κοινότητα ήταν κυρίως, νέοι σε ηλικία.

Παρά τις προσπάθειες των μελών του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου* η εύρεση ζευγαριών για ετήσια επιτέλεση του δρώμενου στάθηκε αδύνατη.

«(...) Εμείς εθέλαμε κάθε χρόνο να το κάνομε (την επιτέλεση) μα δεν ευρίσκαμε ζευγάρια που να βολεύουντε να παντρευτούνε το καλοκαίρι που έπρεπε να το κάνομε για να χει πιο πολύ κόσμο... και στσι (στους) παλιούς γάμους υπήρχε το πρόβλημα τσι (της) βολής (βολικής) τσι (της) ημερομηνίας αλλά ετότεσας (τότε) είχε περισσότερους γάμους το χωριό και ευρίσκαμε (εννοεί ζευγάρι) για να γίνεται η επιτέλεση του δρώμενου κάθε χρόνο»⁴⁰⁸.

Στα επόμενα δρώμενα του έτους 1995, υπό τις προσπάθειες του *Εκπολιτιστικού Συλλόγου* και με την στήριξη πάντα της Κοινότητας, το δρώμενο συνεχίζεται να επαναλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο ανά δυο έτη μέχρι και σήμερα. Το μόνο που έχει αλλάξει, είναι η διαφήμιση που δεν γίνεται πια στα Αθηναϊκά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης όπως παλιά, παρά μόνο στα τοπικά Κρητικά.

«(...) αφού εκαλύβαμε (καλύπταμε) ολόκληρη τη Κρήτη είμαστε εντάξει... γιατί τα Αθηναϊκά κανάλια εθέλανε (ήθελαν) τη μάνα ντος (τους) και το πατέρα ντος (τους) για να κάμουνε τη διαφήμιση (εννοιολογικά, έπαιρναν πολλά χρήματα)...»⁴⁰⁹.

Το δρώμενο, θα συνεχίζεται από το 1995 μέχρι σήμερα σε διετή βάση, με μικρή μείωση του αριθμού των επισκεπτών της Κοινότητας. «(...) τη πρώτη χρονιά (εννοεί το 1995) επήγε (πήγε) λιγάκι καλά, γύρω (περίπου) στσι (στους) 6.000 ανθρώπους, αλλά σήμερα έχει πέσει από χρονιά σε χρονιά ο αριθμός στσι (στους) 3.000 με (στους) 4.000 περίπου»⁴¹⁰.

Οι διαφορές που εντοπίζονται από τη νέα έναρξη (1995) του δρώμενου και έπειτα είναι οι εξής:

---

⁴⁰⁸ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴⁰⁹ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴¹⁰ Από προφορική μαρτυρία των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2008).

1. Από το έτος 1995 και έπειτα η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία* δεν υπάρχει πια. Διατηρείται μόνο το κτίριο της όπως ακριβώς υπήρχε στα προηγούμενα έτη και σε αυτό θα συνεχίσει να αναβιώνεται το δρώμενο ξανά.
2. Από το έτος 1995 και έπειτα την αναβίωση του δρώμενου θα αναλάβει ο *Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κριτσάς* ως κύριος φορέας οργάνωσής του⁴¹¹ έχοντας την υποστήριξη της Κοινότητας.
3. Το δρώμενο, παρά την καλή θέληση των μελών της Κοινότητας για συνεχή αναβίωση κάθε χρόνο, τελικά θα αναβιώνεται κάθε δυο χρόνια επειδή δεν θα βρίσκεται μελλοννυμφο ζευγάρι για κάθε χρονιά, λόγω της μείωσης των κατοίκων της Κοινότητας.
4. Παρατηρείται από χρονιά σε χρονιά, πτωτικός αριθμός επισκεπτών στη Κοινότητα και στις δυο περιόδους. Την πρώτη περίοδο αναβίωσης του δρώμενου (1970 - 1982), οι επισκέπτες αριθμούσαν περί τις 12.000 ανθρωπίνου δυναμικού και σταδιακά μέχρι το τέλος της περιόδου μειώθηκαν περίπου στους 8.000. Το έτος 1995 (επί *Εκπολιτιστικού Συλλόγου*) οι επισκέπτες της Κοινότητας, θα αριθμούν περί τους 6.000 περίπου και μέχρι σήμερα πτωτικά φτάνουν τους 3.000 έως 4.000 από χρονιά σε χρονιά επιτέλεσης του δρώμενου.

Το γεγονός της μείωσης των επισκεπτών από χρονιά σε χρονιά, και της ατόνησης της προσέλευσης συμμετεχόντων με ότι αυτό συνεπάγεται, θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας σε μια πιθανή μελλοντική επέκταση της παρούσας και δεν μελετάται σε αυτήν α) λόγω της μεγιστοποίησης του όγκου της και β) επειδή δεν είναι ο κύριος σκοπός της παρούσας εργασίας.

---

⁴¹¹ Από στοιχεία των μελών του Εκπολιτιστικού Συλλόγου και όπως έχει προαναφερθεί στις απόψεις των πληροφορητών παραπάνω.

7. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ – ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΡΙΤΣΑΣ

Ο Γάλλος ιστορικός Fernand Braudel αναφέρει ότι : «πολιτισμός είναι ένας χώρος, που σ' αυτόν τον χώρο, κατοικεί μια ομάδα ανθρώπων που ζουν με συγκεκριμένους τρόπους ζωής και επικοινωνούν με τα ίδια σύμβολα. Όταν αυτός ο τρόπος ζωής αποκτήσει διάρκεια, λέμε ότι αποκτά ιστορία και μιλάμε για ένα συγκεκριμένο πολιτισμό⁴¹² (culture/civilisation)». Διευρύνοντας την παραπάνω οροθέτηση, η λέξη πολιτισμός δηλώνει μια συγκεκριμένη κατάσταση που παρουσιάζεται σε μια συγκεκριμένη στιγμή. Σύμφωνα με τα όσα έχουν προηγηθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσης, η διοργάνωση και επιτέλεση του λαϊκού δρώμενου της Κριτσάς σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αποτελεί κοινωνική πρακτική της πολιτισμικής επιβίωσης της Κοινότητας, άρα τίθεται ζήτημα παραγωγής και κατανάλωσης του πολιτισμού⁴¹³.

Κατά τον Certeau de M., μια ομάδα – κοινότητα ανθρώπων υπάρχει, όταν αναλαμβάνει την ευθύνη να υπάρχει και στόχος της είναι να συνεχίσει να υπάρχει ως τέτοια⁴¹⁴. Η Κοινότητα της Κριτσάς, εμφανίζεται αρχικά σαν ενότητα με συγκεκριμένη πολιτισμική μορφή, που προβάλλεται ως ιδιαίτερη ταυτότητα, για να αντιδράσει στην περιθωριοποίηση της περιοχής ή της ομάδας. Ενυπάρχει, με μια βούληση διαφοροποίησης μέσα από μια ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα και ενισχύεται από ειδική πολιτισμική πολιτική δραστηριότητα, που συνδέεται άμεσα με την αναβίωση επινοημένης τελετής, που διευθετεί ιδεολογικά και χειραγωγεί πολιτικά την συμπεριφορά του λαϊκού στρώματος της αγροτιάς της Κοινότητας⁴¹⁵.

---

⁴¹² Αναφέρεται στο Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., 1995 σσ. 139 - 140.

⁴¹³ Για τα δρώμενα ως παραγωγή και κατανάλωση πολιτισμού βλέπε σχετικά στο Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., 1995 σσ. 141 – 142.

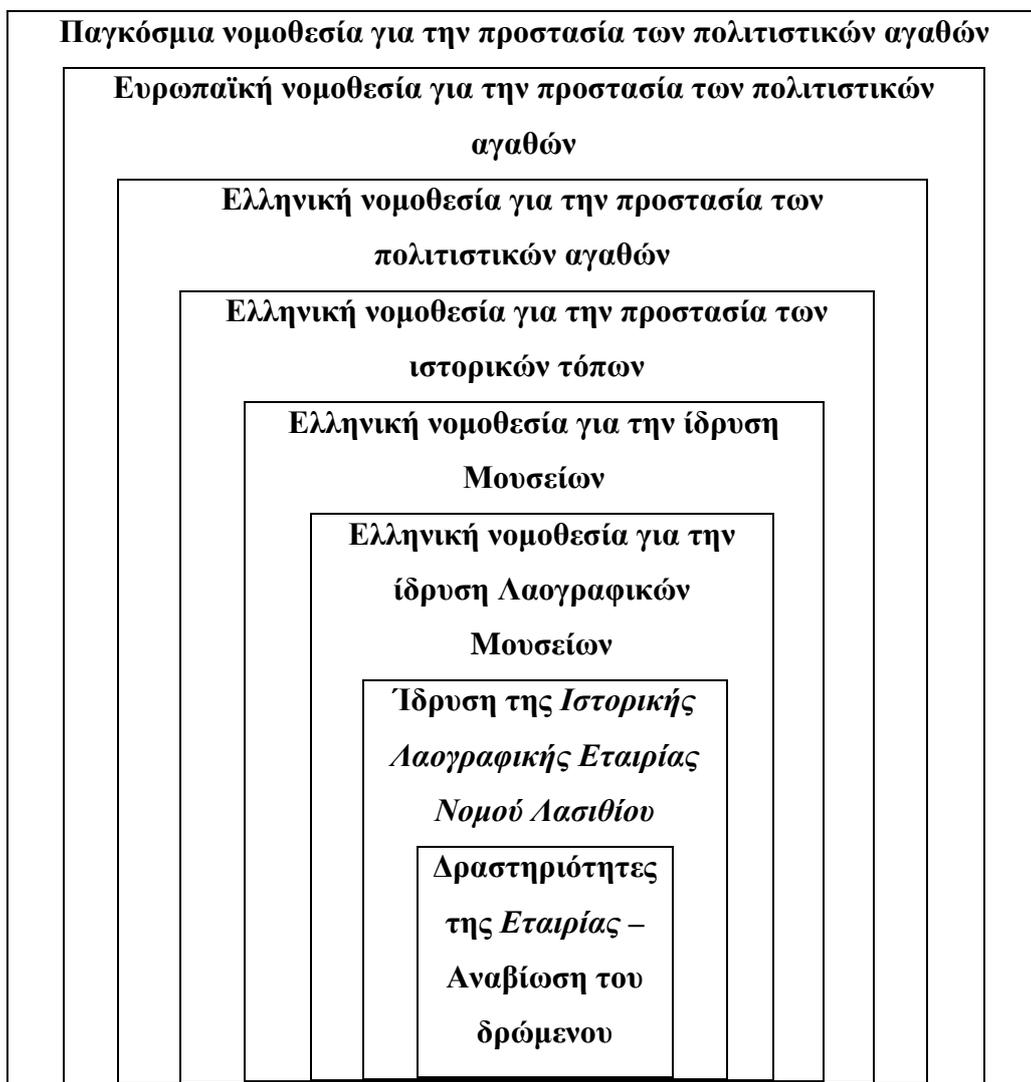
⁴¹⁴ Για τις αναλύσεις των κοινωνικών ιστών βλέπε σχετικά Certeau de M., 1974.

⁴¹⁵ Όσον αφορά την ιδεολογική και πολιτική χειραγώγηση των λαϊκών στρωμάτων μέσα από τις πολιτισμικές δραστηριότητες βλέπε σχετικά Certeau de M., 1974.

Για να υφίσταται πολιτισμική συνέχεια, πρέπει να υπάρχει καθεστώς προστασίας των πολιτισμικών προϊόντων.

Για την δημιουργία της ίδιας της *Εταιρίας*, προηγήθηκε κάποια πορεία για την προστασία των πολιτισμικών αγαθών, και αυτή οριοθετείται παρακάτω⁴¹⁶:

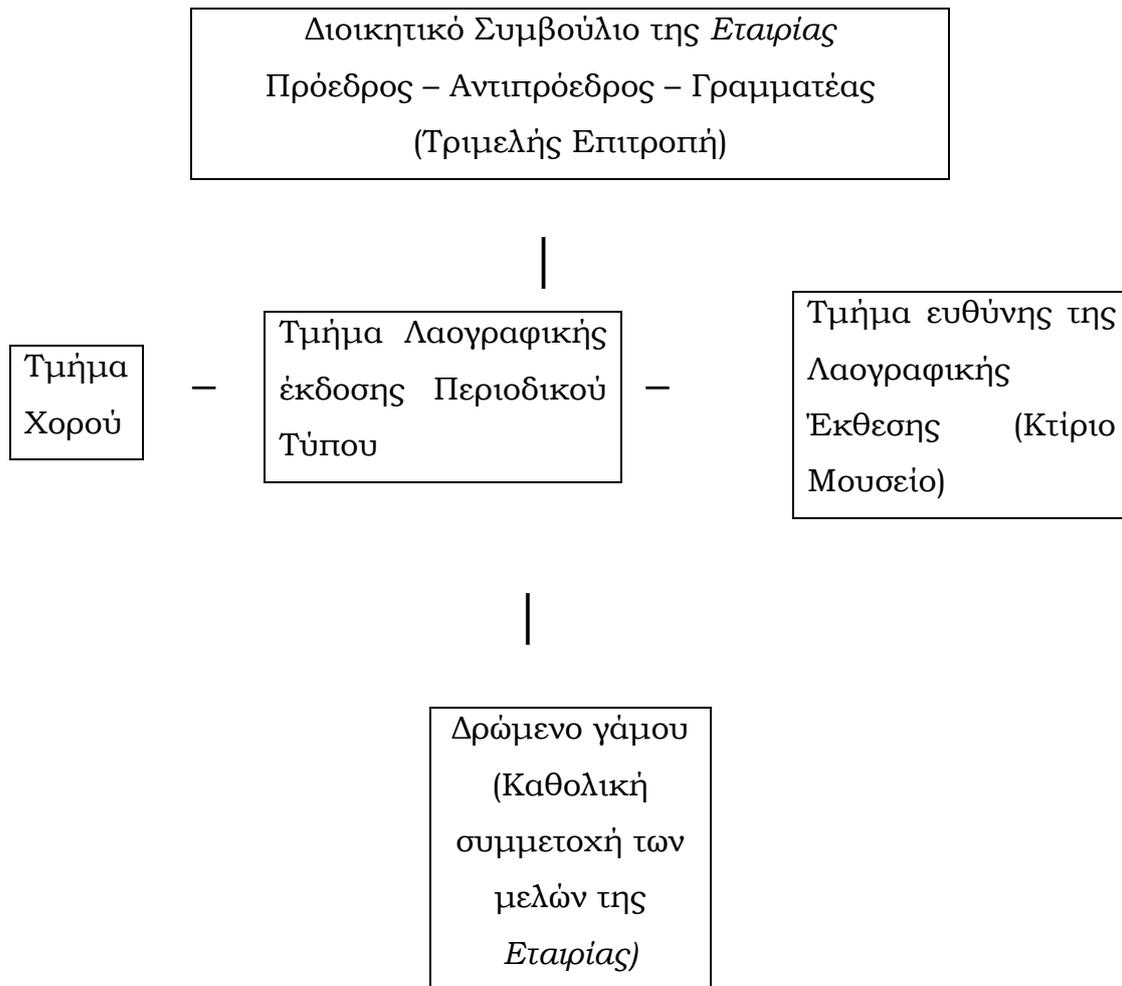
Η έννοια των συνόρων του συστήματος

⁴¹⁶ Η βασική ιδέα για τον τρόπο δημιουργίας των πινάκων – σχεδιαγραμμάτων που ακολουθούν μέχρι τέλους είναι από το Μπουραντάς Δ., 1992.

Για την λειτουργία της ίδιας της *Εταιρίας* απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η λειτουργική τμηματοποίηση του φορέα που ήταν ως εξής :

Λειτουργική τμηματοποίηση - Διοικητική δομή

Η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Κριτσάς*, προδιαγράφει την άσκηση πολιτισμικής πολιτικής υπό τις συνθήκες συγκεκριμένου προγραμματισμού και οργάνωσης. Θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την άσκηση της αναπτυξιακής πολιτικής είναι :

- η πολιτιστική κληρονομιά του τόπου που αποτελεί το ερέθισμα της ιδεολογικής ανάπτυξης
- η παράδοση του τόπου, που δίνει το εθνικό υλικό διαχείρισης

- ο φυσικός χώρος, που πρέπει να επιτρέπει την διοργάνωση ενός τέτοιου δρώμενου και να το υποστηρίζει ιστορικά.
- το ανθρώπινο δυναμικό, ως αποδέκτη και συμμετέχοντα στη διαδικασία της πολιτισμικής παραγωγής.

Για την επίτευξη των στόχων της *Εταιρίας*, έπρεπε να υπάρχει οργάνωση στη λειτουργική δομή του φορέα. Οι δραστηριότητες της διοίκησης κινήθηκαν σύμφωνα με το παρακάτω οργανόγραμμα :

Επίπεδο διοίκησης	<u>ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ - ΕΤΑΙΡΙΑΣ</u> (Managerial functions)				Χαρακτηριστικά της Διοικήσεως
	Σχεδιασμός δρώμενου	Οργάνωση δραστηριοτήτων	Διεύθυνση τομέων	Έλεγχος λειτουργικότητας	
Ανώτατα στελέχη φορέα (Μέλη συμβουλίου)	Ναι	Ναι	Όχι	Ναι	Γενική και δημιουργική
Ανώτερα στελέχη (μέλη της <i>Εταιρίας</i>)	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι	Λεπτομερής και καθημερινή
Κατώτερα στελέχη (εθελοντές μέλη της Κοινότητας)	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι	Λεπτομερής και καθημερινή
Λοιπά μέλη – καθολική συμμετοχή της Κοινότητας					Ικανοποιητικά γενική και σχετικά δημιουργική και καθημερινή

Η αναβίωση του δρώμενου της Κριτσάς, έχει λαογραφικό χαρακτήρα που στηρίζεται στο παρελθόν και επιχειρεί να διευθετήσει το παρόν. Βασίζεται στη φολκλωρική ιδέα και τον τουριστικό εξωτισμό, και αποτελεί πρακτική αναπαράστασης του «λαϊκού πολιτισμού» ή στοιχείων που αντλούνται από αυτόν. Τα στοιχεία αυτά υπάρχουν, ώστε να επιτελούν τις λειτουργίες, που δημιουργούν τις πρακτικές που προσδιορίζουν το ανθρώπινο πρόσωπο της πολιτισμικής επιβίωσης της ομάδας. Δεν μένουν στο επίπεδο της μαζικής κατανάλωσης πολιτισμού⁴¹⁷ αλλά επιτυγχάνουν να μετασχηματιστούν σε πολιτισμική παραγωγή.

Η επινόηση του δρώμενου της Κριτσάς, αποτελεί ενίσχυση των τοπικών τελετουργιών και εθίμων που έχουν επιβιώσει, στην παραδομένη από γενιά σε γενιά λαϊκή μνήμη. Μέσο του δρώμενου επέρχεται η σύνδεση της τοπικής κοινωνίας με τις γύρω τοπικές και περιφερειακές ομάδες και τον έξω κόσμο (επισκέπτες, επιστροφή στην πατρίδα, τουρίστες κλπ.). Η επανάκληση των ηθών και εθίμων που παρουσιάζονται στο δρώμενο, σημαίνει ότι έχουν πάψει από καιρό να υπάρχουν, άρα καθιστά την ανάγκη διατήρησης των πολιτισμικών μορφών που επίσης έχουν πάψει να υφίσταται και να λειτουργούν, και αναθέτοντας τις σε επαναλειτουργία τις μεταλλάσει σε νέες.

---

⁴¹⁷ Για τις διαφορές μαζικής κατανάλωσης πολιτισμού έναντι της πολιτισμικής παραγωγής βλέπε Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., 1995 σελ. 148.

Για τη σωστή επίτευξη του στόχου έπρεπε να ακολουθηθεί η σωστή διαδικασία όπως περιγράφεται παρακάτω:

Μηχανισμός ανατροφοδότησης συστήματος:

Παλιά μορφή «παράδοσης»
(έθιμα του γάμου όπως διαδραματιζόταν)

Επεξεργασία- Επινόηση
(με τρόπο που να έλκει
τους συμμετέχοντες)

Νέα επινοημένη μορφή παράδοσης
(το δρώμενο όπως επιτελέστηκε
τελικά)

Μέσα από τη διαδικασία της παράστασης, η οποία είναι προγραμματισμένη και οργανωμένη χρονικά και χωρικά, παίζεται το παιχνίδι της εξουσιαστικής σχέσης, μεταξύ αυτών που το διευθετούν και αυτών στους οποίους απευθύνεται. Η προσοχή των οργανωτών της αναβίωσης, εστιάστηκε στην ατόφια και αυθεντική παρουσίαση των γεγονότων, για να μην προσθέσουν ή αφαιρέσουν ή παραλλάξουν στοιχεία του δρώμενου και τα απομακρύνουν από την παράδοση.

Για την εύστοχη ανάπτυξη και πρόοδο της επιχείρησης, επιζητείται οργανωσιακή συμπεριφορά (organizational behavior), που επιτυγχάνεται με την διαμόρφωση των στοιχείων και των τυπολογιών στην συμπεριφορά των μελών της *Εταιρίας* και κατ' επέκταση της Κοινότητας, εφ' όσον υπήρχε καθολική συμμετοχή στο δρώμενο.

ΠΟΡΕΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΔΡΩΜΕΝΟΥ

Η <i>Εταιρία</i> στα πρώτα στάδια ανάπτυξης	
Τα μέλη έρχονται σε επαφή με το όραμα, τις αξίες του Ιδρυτή – δρώμενου	Η προτεραιότητα δίνεται στις επιλογές του ιδρυτή που επινοεί και όχι στην αυτοβουλία των μελών – συμμετεχόντων.

Η <i>Εταιρία</i> αναπτύσσεται	
Όλο και περισσότερα στελέχη επαυξάνουν ιεραρχίες και δομές	Ο ιδρυτής (διοικητικό συμβούλιο) φέρει τη σφραγίδα του σε όλες τις δραστηριότητες εξέλιξης και άμεσα αναφέρονται σε αυτόν τα ανώτερα κλιμάκια
Η κουλτούρα και η πολιτική της εταιρίας σχηματίζεται	

Η <i>Εταιρία</i> και το δρώμενο εδραιώνονται	
Οι λειτουργικές δομές ενισχύονται, σε ένα παιχνίδι όπου οι παίκτες (μετέχοντες σε ένα σύνθετο ιεραρχικό σχήμα) υποστηρίζουν τις κινήσεις τους	Αυτόνομες δυναμικές καθορίζουν την μοίρα της <i>Εταιρίας</i> και τα ανώτατα κλιμάκια επιδρούν καθοριστικά στη στρατηγική πολιτική της
Επίτευξη στόχου μετά από συντονισμένη δράση	

Επιτυχία της παραγωγής πολιτισμικού προϊόντος

Επανάληψη του δρώμενου και επιτυχή διάρκεια

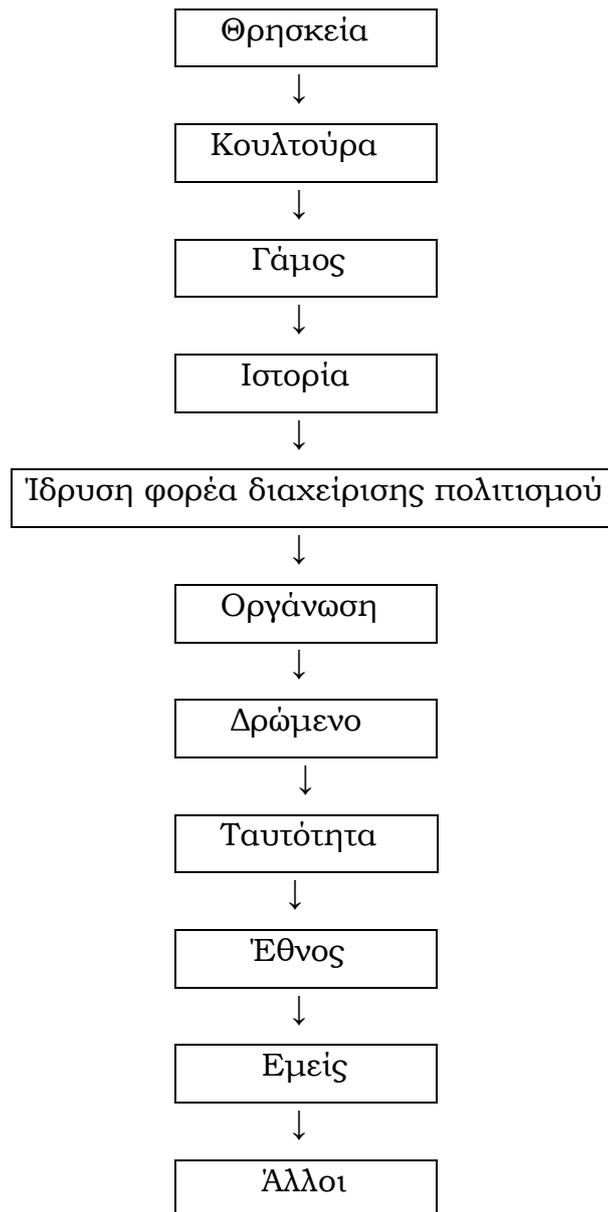
Ωστόσο η αναβιωμένη τελετή της Κριτσάς, προκύπτει μετά από προγραμματισμένη κινητοποίηση των μελών της, που βασίζεται στις βασικές δομές της Κοινότητας και άρα ομαδικές και κοινωνικές πρακτικές και συμπεριφορές. Οι τοπικοί παράγοντες σχεδιάζουν την αναζωογόνηση της τελετουργίας του γάμου και τη βελτίωση της επιτέλεσης, για να ενδυναμώσουν ή και να δημιουργήσουν Κοινοτικό πνεύμα, αλληλεγγύη, και συνεργασία ανάμεσα στους κατοίκους της περιοχής.

Ο σχεδιασμός υποστηρίζεται από τους εγγράμματους της Κοινότητας, οι οποίοι προγραμματίζουν και διαμορφώνουν την τελετουργία σύμφωνα με την «επιστημονικά αποδεκτή μορφή τελετουργίας⁴¹⁸». Για το λόγο αυτό επιλέγουν και το μυστήριο του γάμου ως την πιο φυσική διαδικασία, καθολικής αποδοχής. Η ιστορία, μαζί με τη θρησκεία, θα κληθούν να ενισχύσουν και να ενδυναμώσουν τη σημασία του εθίμου και θα αποτελέσουν συνδυαστικό κρίκος στο εμείς «ως κληρονόμοι του εθίμου», με τους προγόνους των μελών της Κοινότητας και ταυτόχρονα του έθνους, και τελικής διάκρισης από τους «άλλους».

Στο σχήμα που ακολουθεί περιγράφεται η κατά σειρά οργανωμένη χρήση των όρων :

---

⁴¹⁸ Η Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., αναφέρει στο Όρια και αντιστάσεις της Λαϊκής Μνήμης, 1995 ότι για να είναι επιτυχημένη μια μορφή δρώμενου, πρέπει αυτό να είναι σχεδιασμένο, σύμφωνα με την επιστημονικά δεκτή μορφή τελετουργίας, ώστε να χρήζει καθολικής αποδοχής.

Στην αναβίωση του γάμου της Κριτσάς, οι συμμετέχοντες μετείχαν κυρίως στην κοινωνική ζωή της Κοινότητας και στη διασκέδαση. Η ιδεολογική αναπαραγωγή της ιστορίας, τους άφηνε αδιάφορους και αυτό επειδή τους ενδιέφερε περισσότερο η στιγμιαία διασκεδαστική πλευρά του δρώμενου, μέσα από μια τουριστική επίσκεψη στην Κοινότητα και μόνο μια φευγαλέα ματιά στην ιστορία της πολύφημης Κρήτης.

Το δρώμενο, ξεκίνησε με μια βασική ιδέα στηριγμένη στη θρησκεία και την συνένωση δυο ανθρώπων, υπό την ιδεολογική υποστήριξη της επανασύστασης εθνικής ομογενούς ταυτότητας. Όταν η πολιτική και εθνική πλευρά του δρώμενου καταστήθηκε αδιάφορη,

επειδή δόθηκε περισσότερο ενδιαφέρον από τους συμμετέχοντες του δρώμενου στη διασκεδαστική διαδικασία, το δρώμενο μετατράπηκε σε τουριστική φιάστα που ήταν φυσικό μετά από κάποια χρόνια δράσης και επανάληψης, να ατονήσει μερικώς και σταδιακά στην πάροδο του χρόνου.

Με αυτήν τη τροπή των γεγονότων, αποδεικνύεται ότι η λεγόμενη παραδοσιακή εθμική διαδικασία στο δρώμενο της Κριτσάς, τα παραδοσιακά έθιμα, είναι κοινωνικό γεγονός, ανθρώπινης κατασκευής, δημιούργημα συγκεκριμένων συνθηκών και συγκυριών μιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής. Μέσα από την χρήση του παραστατικού τελετουργικού στοιχείου, ομιλίες ειδικών, επιτροπές επισήμων, συμμετοχή χορευτικών συγκροτημάτων κλπ. το δρώμενο εξειδικεύεται, επαγγελματοποιείται και τελικά τίθεται σε απόσταση και κατά συνέπεια ατονεί.

Λόγος όμως που ακόμα και σήμερα δημιουργεί την επανάληψη, ώστε το δρώμενο να υφίσταται μετά από 38 χρόνια επαναληπτικής διαδικασίας και να μην εξαφανιστεί εντελώς, είναι :

- η πίστη του ντόπιου στη παράδοση του γάμου ως σύσφιξη των ανθρώπινων σχέσεων,
- η θρησκευτική συνείδηση του Κρητικού που συντελεί στη διατήρηση της εθμικής παράδοσης,
- η στρατηγική προσέλκυσης τουριστών, μοχλός ανάπτυξης της οικονομίας της Κοινότητας,
- η αίσθηση φιλοξενίας στον επισκέπτη, που διακρίνει τον Κρητικό,
- η αίσθηση της διαφοροποίησης του «εμείς» από τους «άλλους» γεγονός που προκύπτει από το δρώμενο.

Η χάραξη της πολιτισμικής πολιτικής, όσο και η μετουσίωση της σε δρώμενο, δεν είναι υπόθεση που επιτυγχάνεται εύκολα. Δεν είναι διαδικασία που μπορεί να στηριχτεί απλά στο μεράκι των οργανωτών. Είναι απαραίτητη επίπονη και συντονισμένη προσπάθεια όλων των εμπλεκόμενων φορέων, ατόμων και εφαρμογή σωστής πορείας των εργασιών για την επίτευξη ορθού αποτελέσματος.

8. ΣΥΝΟΨΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΣΤΟΧΑΣΜΩΝ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την παρουσίαση και ανάλυση της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου της Κριτσάς, που προέκυψε από συγκριτική μελέτη του δρώμενου σε διαφορετικές χρονολογίες από την αρχή (1970) μέχρι σήμερα και μετά από την ανάλυση του ως συνολικό φαινόμενο και την παρουσίαση των επί μέρους ζητημάτων που σχετίζονται με την θεματική μας ενότητα, παραθέτουμε τα συμπεράσματά μας.

Η γεωγραφική απομόνωση του χωριού της Κριτσάς⁴¹⁹, ήταν ο κυριότερος λόγος, που οι επισκέπτες και γενικά η τουριστική δραστηριότητα στο τόπο, ήταν περιορισμένη συγκριτικά με άλλες περιοχές της Κρήτης⁴²⁰. Όμως, η ιδιαίτερη ιστορία του τόπου συγκριτικά με άλλες περιοχές⁴²¹, σε συνδυασμό με την προσέλκυση τουριστικού ενδιαφέροντος για την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας⁴²², έδωσε το ερέθισμα στους ανθρώπους της Κοινότητας, να δώσουν αξία στον «παλιό» παραδοσιακό γάμο και να μετατρέψουν το μυστήριο του γάμου⁴²³ σε ιστορικό δεδομένο – γεγονός, ώστε να καταστήσουν την ίδια την Κοινότητα σε «ιστορικό τόπο», μετατρέποντας κάθε στοιχείο που συμβάλει στο γάμο ακόμα και τα ίδια τα σπίτια σε

---

⁴¹⁹ Για την Κοινότητα Κριτσάς και την γεωγραφική της απομόνωση, έχουμε αναλυτικά αναφερθεί στο κεφάλαιο 1 της παρούσας εργασίας.

⁴²⁰ Για την περιορισμένη τουριστική δραστηριότητα της Κριτσάς, συγκριτικά με άλλες περιοχές της Κρήτης υπάρχει σχετική αναφορά στο κεφάλαιο 1. Επίσης αναφέρεται στο Τσακiriδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 – 380, και από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴²¹ Την ιστορία της Κοινότητας Κριτσάς έχουμε αναλύσει στο υποκεφάλαιο 1.1 έως και το 1.3 και υπάρχουν όπως έχουμε προαναφέρει στα παραπάνω υποκεφάλαια, αρκετά αρχαιολογικά και βυζαντινά ευρήματα στα αρχαιολογικά μουσεία της περιοχής της Κρήτης, που μαρτυρούν την έντονη πολιτισμική παραγωγή της Κοινότητας στην πάροδο του χρόνου.

⁴²² Για την συμβολή και αύξηση της τοπικής οικονομίας της Κοινότητας με την χρήση του τουρισμού, έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.6 όπου αναλύουμε την γέννηση της ιδέας της αναβίωσης του δρώμενου.

⁴²³ Για το ρόλο της θρησκείας στην καθημερινή ζωή του Κρητικού έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.6. Βλέπε και Πλουμάκης Γ. Ε., 1967 σσ. 13 – 23 όπως και η Τσακiriδου Ρ. Ε., 1973 στη σελ. 376 στην αναφορά της για τον Κρητικό γάμο, τον περιγράφει ως «το ιερό της θρησκείας μυστήριο, ο ιερότερος κοινωνικός θεσμός».

σύμβολα, που ανήκουν στην ίδια την Κοινότητα και στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης⁴²⁴.

Η απαρχή του ερεθίσματος δημιουργίας του δρώμενου αυτού είναι η ίδια η ιστορία του χωριού, που έχοντας προγονικές καταβολές και ρίζες στην αρχαιοελληνική Κρήτη από τον 4^ο π.χ. αιώνα ακόμα και η ονομασία του που προέρχεται από την αρχαία θεά Λατώ⁴²⁵, θα δημιουργήσουν το καύχημα του ντόπιου για την ιερή του ιστορία και τις ρίζες του στην πάροδο του χρόνου⁴²⁶. «(...) επαέ (εδώ) είναι ιερός τόπος» αναφέρουν οι πληροφορητές της Κοινότητας. Οι απελευθερωτικοί αγώνες⁴²⁷ σε όλες τις χρονικές περιόδους, είναι βαθιά ριζωμένοι στη μνήμη του Κριτσώτη και είναι χαραγμένες στη μνήμη του στιγμές παλληκαριάς και ζωντανίας στα δύσκολα χρόνια της πολιορκίας από τους Άραβες, τους Ρωμαίους, και αργότερα Ενετούς και Τούρκους. «(...) ντα δε τόδες; (δεν το είδες) δε ντο κατέχεις; (δεν το ξέρεις) μόλις μπεις στο χωριό είναι το άγαλμά τσι (της) (εννοούσε της Ροδάνθης Κριτσωτοπούλας αντάρτισσας επί Τουρκοκρατίας). Εμείς επαέ (εδώ) μπρε (βρε) και τσι (τις) γυναίκες απου (που) βγάνομε είναι παλληκάρια οη (όχι) ψόματα (ψέματα)⁴²⁸».

Από την ιστορία του τόπου, γεννιέται η ιδέα του ντόπιου ότι κατάγεται από τόπο «μοναδικό». Το καύχημα του ντόπιου⁴²⁹ για την καταγωγή του και την ιερή ιστορία του τόπου του, θα προσδιορίσει τη «μοναδικότητα» της Κοινότητας. Η ύπαρξη του οθωμανικού σχολείου

---

⁴²⁴ Για την επισημοποίηση της αξίας του παλιού από τα μέλη μιας Κοινότητας και τους κρατικούς φορείς και τελικά την επίσημη αναγνώριση ενός ιστορικού τόπου βλέπε στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 112. Για την ιδεολογία και τελική επισημοποίηση του δρώμενου από τους φορείς της Κοινότητας, βλέπε αναλυτικά στο 4.6 και 5. Κεφάλαιο της παρούσας.

⁴²⁵ Για την ιστορία και την ονομασία της Κοινότητας έχουμε αναφερθεί αναλυτικά στο κεφ. 1.

⁴²⁶ Για την ιστορία της Κοινότητας υπάρχει πλήρης αναφορά στο κεφ. 1 της παρούσας και στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 375 – 376 και 378 – 379.

⁴²⁷ Για τους αγώνες των Κριτσωτών και την παλικαριά που χαρακτήριζε τόσο τα παλληκάρια της Κριτσάς, και άλλο τόσο το γυναικείο πληθυσμό, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Ροδάνθη της Κριτσάς έχουμε αναφερθεί στο κεφ. 1 με παραπομπές στην σχετική βιβλιογραφία.

⁴²⁸ Αναφορά πληροφορητών της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴²⁹ Σχετικές αναφορές από πληροφορητές που καυχούνται για τον τόπο τους, υπάρχουν κυρίως στα κεφάλαια 1, 4 και 5.

και των τουρκικών κρηνών⁴³⁰ στην είσοδο του χωριού, διατηρούν ζωντανή την μνήμη του Κριτσώτη και συντηρούν την ιστορική του συνείδηση, επιβάλλοντας την αίσθηση της «διαφορετικότητας» από τους «άλλους» και κατά συνέπεια της «μοναδικότητας⁴³¹» που θα σηματοδοτήσει την τεχνητή επισήμοποίηση του «παλιού» και την αναγνώριση του ως «ιστορικού», μέσα από τις διαδικασίες του γάμου. Η γνώση των ιστορικών δεδομένων και το καύχημα του ντόπιου για ότι τα συνθέτει, ενώνει τα μέλη της Κοινότητας σε μια κοινή ιδεολογία και εμπειρία⁴³², που συνδέεται με την «κοινή καταγωγή» και ιστορία και θα έχει σαν αποτέλεσμα την ιδέα για προβολή της ίδιας της Κοινότητας⁴³³. Τα ντόπια υφαντά και πλεκτά δημιουργήματα μαζί με τα βενετικά αρχοντικά, το κτίριο της *Εταιρίας* τα όπλα και οι παραδοσιακές φορεσιές των τελεστών και ότι ακόμα χρησιμοποιείται στο δρώμενο⁴³⁴ εκφράζουν την «ψυχή» των ανθρώπων και τις αξίες του πολιτισμού που αυτοί ενσαρκώνουν⁴³⁵. Αποτελούν την «υλική έκφραση της ομάδας» και την «έκφραση των αξιών του παραδοσιακού της πολιτισμού» και εκφράζει την ψυχή των ανθρώπων υποδηλώνοντας την «συλλογική» τους ταυτότητα⁴³⁶.

Η σύνδεση με την καταγωγή και την ιστορία, είναι αποτέλεσμα της ανάγκης του ντόπιου στην πάροδο του χρόνου να αναδείξει την Κοινότητα⁴³⁷ στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης και γιατί όχι της

---

⁴³⁰ Σχετική αναφορά για τα ιστορικά μνημεία που σώζονται στην Κοινότητα υπάρχει στο κεφ. 1.2.

⁴³¹ Όπως αναφέρεται στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 116, με τη χρήση των εννοιών «αυθεντικότητας» και «μοναδικότητας» αποδεικνύεται ότι αυτό που προέρχεται μέσα από την ομάδα είναι μοναδικό «και κατά συνέπεια μπορεί να αποδείξει και τη μοναδικότητα της ομάδας, την εθνική ομοιογένεια και την εθνική κυριαρχία».

⁴³² Για την ένωση των μελών μιας κοινότητας μέσα από τις ίδιες της κοινωνικές διαδικασίες βλέπε σχετικά στο Δέλτσου Ε., 1995 σσ. 115 – 116.

⁴³³ Για την ιδέα της προβολής της ίδιας της Κοινότητας μέσα από την διαδικασία του δρώμενου έχουμε αναφερθεί στο 4.6 υποκεφάλαιο.

⁴³⁴ Για τη χρήση των κοινωνικών πρακτικών και ιδιαίτερα της τροφής βλέπε Κράββα Β., 2007 – 2008 σσ. 128 – 134.

⁴³⁵ Σχετικά με την οριοθέτηση και τοποθέτηση των υλικών εκφράσεων του πολιτισμού σε ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο βλέπε Handler R., 1985, σελ. 195.

⁴³⁶ Για τη παραγωγή ταυτότητας μέσω της διαχείρισης της μνήμης βλέπε σχετικά στο Κράββα Β., 2007 – 2008 σσ. 128 – 129.

⁴³⁷ Για την ανάγκη ανάδειξης της Κοινότητας από τους ντόπιους φορείς βλέπε αναλυτικά στο κεφάλαιο 4.

Ελλάδας⁴³⁸. Όπως προαναφέραμε στο 1 και 4 κεφάλαιο, η Κοινότητα από μεγαλύτερο χωριό της Κρήτης που ήταν επί Ρωμαϊκής εποχής και καθ' όλο το Μεσαίωνα και έδρα του δήμου Αγίου Νικολάου το 1867⁴³⁹, ξαφνικά χάνει τα ηνία του δήμου με την μεταφορά της έδρας στον Άγιο Νικόλαο. Ο τουρισμός μετά το 1970, ανθίζει στις γύρω περιοχές και έλκει τον ντόπιο στη ξεκούραστη αγορά εργασίας⁴⁴⁰ με αποτέλεσμα την προσέλκυση των κατοίκων της Κοινότητας στην περιοχή του Αγίου Νικολάου και την απαρχή του φαινομένου της αστικοποίησης⁴⁴¹. Η τουριστική προσέλευση στη Κοινότητα είναι υποδεέστερη, σε σχέση με αυτή του Αγίου Νικολάου και των γύρω περιοχών⁴⁴². Τα ήθη και τα έθιμα, επηρεάζονται από τον ξενόφερτο τρόπο ζωής στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης, με άμεσα αποτελέσματα στην Κοινότητα Κριτσάς⁴⁴³.

Ο ντόπιος αρχίζει να απομακρύνεται από τα «παλιά» και να επηρεάζεται και απομονώνεται με τα «σύγχρονα»⁴⁴⁴, και έτσι γεννιέται η ανάγκη διατήρησής τους και επανασύνδεσης του παλιού στη κοινωνική ζωή της Κοινότητας⁴⁴⁵. Δίνεται το έναυσμα για την σωτηρία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κοινότητας⁴⁴⁶ ως «μοναδικής» και «αυθεντικής» και θα προστεθεί σε αυτά, η θρησκευτική ιστορία του

---

⁴³⁸ Σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου ως μέρος της ιδιοκτησίας του συνόλου που κατά συνέπεια αποτελεί εθνική ιδιοκτησία, βλέπε Handler R., 1985 σελ. 194.

⁴³⁹ Από στοιχεία της Κοινότητας Κριτσάς (2002).

⁴⁴⁰ Για την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Κρήτης έχει γίνει σχετική αναφορά στο υποκεφάλαιο 4.1.

⁴⁴¹ Για το πέρασμα της Ελληνικής Ζωής από την αγροτική στην αστική και τον άνθρωπο της πόλης βλέπε Μερακλής Γ. Μ., 1989. Σχετικά με την περιφερειακή ανάπτυξη σε ολόκληρη την Ελλάδα και τα ποσοστά του αστικού πληθυσμού έχουμε στοιχεία αύξησης μεταξύ του 1965 και 1975 κατά 2,5 % το χρόνο, ενώ μεταξύ του 1973 και 1983 αυξάνει κατά 2,6 % το χρόνο (Μάνεσης, 1986 σελ. 93). Για τα αριθμητικά νούμερα – ποσοστά μείωσης των κατοίκων της Κοινότητας έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.1.

⁴⁴² Σχετική αναφορά στο κεφάλαιο 4.

⁴⁴³ Βλέπε σχετικά Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 – 375 και στις αναφορές που έγιναν στο 4 κεφάλαιο.

⁴⁴⁴ Όπως πριν.

⁴⁴⁵ Για την ανάγκη διατήρησης και επανασύνδεσης του παλιού με το σύγχρονο στη κοινωνική ζωή της Κοινότητας έχουμε αναλυτικά αναφερθεί στο 4.6 υποκεφάλαιο.

⁴⁴⁶ Η αποδεδειγμένη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν αποτελεί την ουσία ενός έθνους - κράτους. Άλλωστε όπως αναφέρει ο Παπαταξιάρχης Ε., 1993 σελ. 55 «αυτό που συγκροτεί το έθνος είναι το παρελθόν» -

τόπου⁴⁴⁷, άλλωστε ο άνθρωπος πάντα επηρεάζεται και χρησιμοποιεί το θρησκευτικό στοιχείο στην καθημερινή ζωή.

Η οικονομική ανάκαμψη που θα προκύψει στην περιοχή του Αγίου Νικολάου, μετά την δημιουργία των πρώτων τουριστικών μονάδων το 1967⁴⁴⁸, επηρεάζει την απομονωμένη Κοινότητα της Κριτσάς⁴⁴⁹. Οι Κριτσώτες για να προσελκύσουν τουρισμό, αναζητούν νέους τρόπους προσέγγισης τουριστικού ενδιαφέροντος και η διαδικασία της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου, αποτελεί εργαλείο για την προσέλκυση αυτή. «(...) δώδεκα χιλιάδες μας έφερε, στην αρχή και εσουνέχισε και μετά (εννοεί να φέρνει κόσμο η τελετουργία) ήντα (τι άλλο εθέλαμε» αναφέρει ο πληροφορητής Πάγκαλος Ε.. Ταυτόχρονα, ο αναπτυσσόμενος καταναλωτισμός και ο γρήγορος πλουτισμός που επέρχεται στην ευρύτερη περιοχή της Κοινότητας⁴⁵⁰, είναι που στρέφει την κοινωνική τάξη στην ιδέα της αναπαραγωγής του παλιού παραδοσιακού οικοδομήματος⁴⁵¹

- σαν αντίδραση απέναντι στο σύγχρονο τρόπο ζωής «(...) ο σύγχρονος τρόπος ζωής ... αποτελεί σκαιό αδυσώπητο αντίπαλο των παραδόσεων και του παρελθόντος» (Τσακνρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 374) και στην καταστροφή του παλιού παραδοσιακού οικοδομήματος
«(...) η εξελικτική πορεία της ζωής σε συνδυασμό με τις αλληπάλληλες ανακατατάξεις των νέων καιρών μετέβαλε ριζικά τα

---

⁴⁴⁷ Ο Karferer Β., 1988 στη σελίδα 97 αναφέρει, «...αυτά τα σύμβολα – τα έθιμα, οι τελετουργίες, η γλώσσα, γίνονται σύμβολα μιας ενοποιημένης εθνικής ταυτότητας».

⁴⁴⁸ Οι πληροφορητές, αναφέρουν, ότι τα πρώτα τουριστικά οικοδομήματα που κτίστηκαν στην περιοχή του Αγίου Νικολάου ήταν της Κρητικής καταγωγής, οικογένειας Μαιμίδακη το έτος 1967, με δανειακή χρηματοδότηση από την τότε κυβέρνηση των συνταγματάρχων και θεωρούν ότι, ένα από τα θετικά επιτεύγματα της παραπάνω κυβέρνησης ήταν, ο βόρειος οδικός άξονας της Κρήτης, που θα εξυπηρετήσει στην εξέλιξη της τουριστικής δραστηριότητας στη περιοχή.

⁴⁴⁹ Για την δημιουργία των πρώτων ξενοδοχειακών μονάδων του Αγίου Νικολάου, την άνθηση του τουρισμού στην περιοχή και την οικονομική ανάπτυξη έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 4 αναλυτικά.

⁴⁵⁰ Σχετικά με την αναπτυσσόμενη κατανάλωση και την επερχόμενη νέα τάξη πραγμάτων στα κοινωνικά σύνολα και το γρήγορο πλουτισμό χωρίς τις προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού έχουμε αναφερθεί στο 4.1 υποκεφάλαιο και αναλυτικότερα για την συνδεδεμένη ανάπτυξη και τους κοινωνικούς αναχρονισμούς βλέπε Μάνεσης, 1986 σσ. 62 – 67.

⁴⁵¹ Για τον αναγκαίο εκσυγχρονισμό της Ελληνικής κοινωνίας βλέπε Μάνεσης, 1986 σσ. 79 – 81.

ήθη και τα έθιμα και τους τρόπους ζωής. Είναι φανερό όμως πως η Ελληνική κοινωνία είναι στην ουσία άπλαστη ακόμα και ρευστή ... ευεργετική για τούτο θα σταθεί η επενέργεια της παραδόσεως και του λαϊκού πολιτισμού. Το παρελθόν θα 'ναι τηλαυγής φάρος και οδηγός⁴⁵²».

- για να διαφοροποιηθεί η Κοινότητα από τους «άλλους», «εμείς δεν είχαμε καμιά σχέση με τσι Ανωγειανούς ούτε μοιάζουμε και ούτε θέλομε και να μοιάσομε, είμαστε το χωριό με τη δική ντου (του) ιστορία» αναφέρει ο πληροφορητής.

Το φαινόμενο των ανακατατάξεων από το «παλιό» στο «σύγχρονο» και το πέρασμα στο νέο τρόπο ζωής⁴⁵³, επέβαλε την καταπάτηση των ηθικών συνόρων και φραγμών της φυσικής ζωής⁴⁵⁴ των ανθρώπων της Κοινότητας και μετέβαλε την στάση του ατόμου έναντι της κοινωνίας. Έτσι δημιούργησε την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του κοινωνικού μορφώματος. Μια ανάγκη που μέσα από την χρήση της ίδιας της παράδοσης⁴⁵⁵ του τόπου, θα επαναπροσδιοριστεί και θα καθιερωθεί η νέα κοινωνική ζωή⁴⁵⁶.

Η μικρή μείωση του αριθμού των κατοίκων της Κοινότητας, προέκυψε από την υπόσχεση εύκολης εργασίας στις υπηρεσίες του τουρισμού και της αναψυχής⁴⁵⁷, με την νοητή υπόσχεση της υπεροχής από την μεταβολή της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης σε μια νέα «ανώτερη» τάξη⁴⁵⁸.

---

⁴⁵² Αναφέρει η Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σσ. 374 – 375.

⁴⁵³ Σχετικά με τους κοινωνικούς αναχρονισμούς βλέπε Μάνεσης, 1986 σσ. 62 – 67.

⁴⁵⁴ Για το πέρασμα της Ελληνικής Ζωής από την αγροτική στην αστική και τον άνθρωπο της πόλης βλέπε Μερακλής Γ. Μ., 1989.

⁴⁵⁵ Η έννοιες «παράδοση» και «μοντέρνο» όπως αναφέρει η Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 108 «κατασκευάζουν ταυτότητες μέσα στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας».

⁴⁵⁶ Στο Δέλτσου Ε., 1995, σσ. 108 – 109 αναφέρεται ότι η παράδοση αποτελεί μια εκδοχή του παρελθόντος που εξαρτώμενο από τη γνώση του παρόντος χρησιμοποιείται για να καθορίσει την νέα τάξη πραγμάτων.

⁴⁵⁷ Αναλυτικά για την μείωση των κατοίκων της Κοινότητας και την μετακίνηση τους σε πόλεις του νησιού έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.1. Ο αριθμός της μείωσης από 3.000 κατοίκους σε 2.500 περίπου όπως έχει αναφερθεί στη παρούσα, προκύπτει από στοιχεία της Κοινότητας.

⁴⁵⁸ Για την κουλτούρα της ομάδας, τον τρόπο ζωής και την μεταβολή σε μια ανώτερη τάξη, βλέπε σχετικά Eliot S. T. , 1980, σσ. 41 – 58.

Όμως, η μείωση του αριθμού των κατοίκων της Κοινότητας και η ανάγκη της σωτηρίας της από τη σταδιακή ερήμωση, ήταν ένας από τους λόγους δημιουργίας της προβολής της Κοινότητας στο ευρύ κοινό, για να «σώσει» ότι απέμεινε από την καταστροφική λαίλαπα του «σύγχρονου τρόπου ζωής» που αντιτίθεται στις «παραδόσεις του παρελθόντος»⁴⁵⁹. Με την ευρεία προβολή της Κοινότητας, επαναπροσδιορίστηκε η ταυτότητα της στο εθνικό πλαίσιο, μέσα από μια διαδικασία με απαραίτητη τη χρήση του παρελθόντος⁴⁶⁰. Συνενώθηκαν τα υπάρχοντα μέλη «(...) όλοι είμαστε μια ομάδα και μια οικογένεια» (αναφέρουν οι πληροφορητές) και δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις επιστροφής και παραμονής των αποχωρησάντων μελών της Κοινότητας⁴⁶¹.

Στην επιστράτευση που προέκυψε κατά της τεχνικής εξάρτησης και της ξενόφερτης ανάπτυξης και προόδου, το ρόλο του πρωτεργάτη λόγο της ιδιότητας τους κυρίως ως εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων⁴⁶², που ασχολήθηκαν με την παράδοση του τόπου και τη σωτηρία του Λαογραφικού περιεχομένου της Κοινότητας, είχαν τα εγγράμματα μέλη της⁴⁶³. Το γεγονός, πιθανώς απορρέει από την επαγγελματική δραστηριότητα των μελών αυτών.

Η φυσιολογία του γεωγραφικού τόπου και οι φυσικές του ομορφιές⁴⁶⁴ συμπληρώνουν στην συνείδηση του ντόπιου την αίσθηση της «μοναδικότητας» του χώρου «(...) ετόσηνα (τέτοια) ιστορία έχουμε και δέ θελά (θα) το δείξομε ; (την δείχναμε – εννοιολογικά προβάλαμε – αναφέρουν οι πληροφορητές). Είναι ο λόγος που επιλέχτηκε ο τόπος για το γύρισμα γνωστών ταινιών που προβάλλονται ακόμα και σήμερα

---

⁴⁵⁹ Τσακιρίδου Ρ. Ελένη, 1973 σελ. 374.

⁴⁶⁰ Για τη χρήση του παρελθόντος και της παράδοσης για την πρόσδεση του έθνους με την περιοχή του βλέπε Δέλτσου Ε., 1995 σσ. 108 – 109 και Παπαταξιάρχης Ε., 1993, σελ. 55 αναφέρεται «αυτό που συγκροτεί το έθνος είναι το παρελθόν».

⁴⁶¹ Για την εξέλιξη της τουριστικής δραστηριότητας και της οικονομικής ανάπτυξης των μελών της Κοινότητας, έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 6.

⁴⁶² Ποιοι ήταν αναλυτικά και ονομαστικά στην αρχική φάση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* και ο ρόλος τους, έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 4.1.

⁴⁶³ Σχετικά με το υπό ποιες συνθήκες έδρασαν τα μέλη αυτά έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.1.

⁴⁶⁴ Σχετικά με το γεωγραφικό τόπο και τις φυσικές του ομορφιές έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 1.

στην τηλεόραση⁴⁶⁵, οι οποίες με την σειρά τους, δημιουργούν νέα εγγράψιμα στοιχεία στα ιστορικά δεδομένα και συμπληρώνουν την αίσθηση του ντόπιου για την «μοναδικότητα» του τόπου αυτού. Η δημιουργία των ταινιών αυτών ενισχύει, το θεατρικό συναίσθημα και την καλλιτεχνική δημιουργική συνείδηση του Κριτσώτη που θα ενσαρκωθεί μέσα από τη διαδικασία του δρώμενου του γάμου και τις ιδιαίτερες τεχνικές και χρήσεις του Κρητικού λόγου, της μουσικής και του χορού. «(...) εμείς μωρέ κάθε μέρα και ώρα παίζουμε θέατρο, δε χρειάζεται να βγούμε στη σκηνή, μα το κάνουμε για να περάσουμε (περάσουμε) καλά, για να δημιουργήσουμε (εννοεί, για να δημιουργήσουμε πολιτισμό)».⁴⁶⁶

Η Κοινότητα συντηρεί την πολιτισμική της επιβίωση, μέσα από την παραγωγή των παραδοσιακών υφαντών, που αποτελούν τον υλικό βίο του τόπου,⁴⁶⁷ αναπαράγοντας τον παραδοσιακό τρόπο ζωής «(...) η Κριτσά, κωμόπολη του Νομού Λασιθίου, μπορεί επάξια να καυχηθεί πως ήταν από τους πρωταγωνιστές αυτής της όμορφης, ευγενικής και ζωτικής για την παράδοση προσπάθειας...Τα πλούσια αρχοντικά, τα ταπεινά φτωχοκάλυβα της με τη ρόκα, το αδράχτι, τον αργαλειό και την ανέμη ... αριστουργηματική αποθέωση της λεπτής, απaráμιλλης κρητικής λαϊκής τέχνης συνηγορούν θερμά για αυτό»⁴⁶⁸.

Μέσα από την αναπαραγωγή του παραδοσιακού υλικού βίου, διατηρούνται οι κοινωνικές πρακτικές που με τη σειρά τους είναι μέρος της βάσης των κοινωνικών σχέσεων⁴⁶⁹ που συντηρούν την ομάδα «Νοιώθεις εδώ (εννοεί στην Κριτσά) να σε καϊδεύει η δροσερή αύρα του παρελθόντος, μεταφέρεσαι σε αλλοτινούς καιρούς, έχεις την αίσθηση πως γίνεσαι αθάνατος⁴⁷⁰». Η στενή σχέση του ντόπιου με τις γεωργικές

---

⁴⁶⁵ Σχετικά με τις ταινίες που έχουν κινηματογραφηθεί στην περιοχή έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 1.2.

⁴⁶⁶ Αναφορά πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴⁶⁷ Για την ντόπια παραγωγή και τον υλικό βίο της Κοινότητας έχουμε μιλήσει στο υποκεφάλαιο 1.3.

⁴⁶⁸ Αναφέρεται στο Τσακίριδου Ρ. Ελένη, 1973 σελ. 378.

⁴⁶⁹ Για τις κοινωνικές πρακτικές και την διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων της ομάδας βλέπε σχετικά Κράββα Β., 2007 - 2008.

⁴⁷⁰ Αναφέρει η Τσακίριδου Ρ. Ελένη, 1973 σελ. 378.

και κτηνοτροφικές ασχολίες⁴⁷¹, αποδεικνύει την πρόσδεση του με τη περιοχή του, που θεωρεί ότι είναι μοναδική, επειδή ακριβώς μπορεί να συντηρήσει και να παράγει αγροτικά και κτηνοτροφικά αγαθά «(...) επαέ (εδώ) 'νε (είναι) γη τση (της) επαγγελίας⁴⁷²» καθιστώντας την αυτάρκης. Μέσα από την προβολή της αυτάρκειας του τόπου, επιδιώκεται το κυνήγι της «αυθεντικότητας» και «μοναδικότητας» και γίνεται μια συνειδητή προσπάθεια επαναπροσδιορισμού και περιχαράκωσης ορίων, καθιστώντας την περιοχή εγγράψιμη με τη σειρά της στο εθνικό τοπίο⁴⁷³.

Η υπεροχή των κατοίκων της Κριτσάς για τον τόπο τους, συνετέλεσε στην ανάγκη επιβεβαίωσης των ορίων της ομάδας μέσα από τις φαινομενικά ασήμαντες πρακτικές του δρώμενου του γάμου, που έχουν συμβολικό χαρακτήρα συνδεόμενο με την παράδοση⁴⁷⁴ και την τελετουργική διαδικασία⁴⁷⁵. Εκτός από τις πρακτικές του γάμου, η συνένωση των μελλών της Κοινότητας, επιτυγχάνεται από πολυποίκιλες δραστηριότητες πολιτισμικού περιεχομένου όπως τοπικά γλέντια, μουσικά θεατρικά και χορευτικά δρώμενα, και άλλες δραστηριότητες, μη χάνοντας την παραμικρή ευκαιρία να δραστηριοποιηθούν πολιτισμικά⁴⁷⁶.

Με την διαδικασία της επινόησης, η Κριτσά δημιουργεί πολιτισμό⁴⁷⁷. Το επινοημένο προϊόν, προκύπτει από την αναβίωση του παραδοσιακού γάμου⁴⁷⁸.

---

⁴⁷¹ Για τις ασχολίες των κατοίκων της Κοινότητας έχουμε αναφερθεί αναλυτικά στο κεφάλαιο 1.

⁴⁷² Αναφορά πληροφορητή, (Κριτσά 2002).

⁴⁷³ Σχετικά βλέπε Μπακαλάκη Α., 2000.

⁴⁷⁴ Για τις πρακτικές του γάμου, το συμβολισμό κάθε πρακτικής και την σύνδεσή τους με την παράδοση, έχουμε αναφερθεί αναλυτικά στο κεφάλαιο 5.

⁴⁷⁵ Για τα δρώμενα και τις τελετουργίες βλέπε Κάβουρας Π., 1999.

⁴⁷⁶ Για τις πολιτισμικές δραστηριότητες της Κοινότητας έχουμε αναλυτικά αναφερθεί στο κεφάλαιο 4 της παρούσας εργασίας, στο οποίο περιγράφουμε την πολιτισμική παραγωγή της, κυρίως μέσα από τις δραστηριότητες της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*, που όμως είναι αρκετές για να παρουσιάσουν δειγματοληπτικά την παραγωγή της ίδιας της Κοινότητας.

⁴⁷⁷ Στο Karferer B., 1988 σελ. 90, αναφέρεται ότι, οι σημασίες του παρελθόντος και οι σχέσεις τους με το παρόν, είναι ιδεολογικές κατασκευές που παράγονται από τις διαδικασίες και τις δομικές συνθήκες του παρόντος και θεωρεί τη σύνδεση παρόντος και παρελθόντος, εργαλείο πολιτικής νομιμοποίησης τόσο μιας παρούσας κατάστασης πραγμάτων, όσο και των φορέων που πραγματοποιούν αυτή τη σύνδεση, ένα είδος κατασκευής πολιτισμού.

Πριν αναλύσουμε συμπερασματικά την επινοημένη διαδικασία και τον ίδιο το γάμο, πρέπει να αναφερθούμε στην ίδρυση του φορέα δημιουργίας που είναι η ίδια η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία της Κριτσάς*. Η ίδρυση αυτή, πυροδοτήθηκε από την ανάγκη χρήσης της ίδιας της παράδοσης ως ηγεμονικός λόγος, που χρησιμοποιήθηκε για να αναμορφώσει την τοπική αντίληψη σε μια εποχή έξαρσης του λαογραφικού αντικειμένου⁴⁷⁹. Το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα την εποχή αυτή (όπως διαπιστώσαμε στο κεφάλαιο 3), στήριζε την δημιουργία των φορέων αυτών, ως αποτέλεσμα ενός υπερεθνικού σχεδίου, που σκοπό είχε την παγκόσμια διάσωση των πολιτιστικών αγαθών και κατά συνέπεια την διαφοροποίηση του κάθε τόπου από τους άλλους, αναδεικνύοντας την μοναδικότητά του και την εθνική του υπόσταση (όπως έχουμε αναλυτικά αναφερθεί στο κεφάλαιο 3).

Το νομικό πλαίσιο που πυροδότησε την δημιουργία φορέων όπως φιλολογικοί σύλλογοι, Λαογραφικές Εταιρίες κλπ. ήταν σχέδιο δράσης σε μια μεταπολεμική εποχή όχι μόνο στην Ελλάδα⁴⁸⁰, αλλά στην παγκόσμια κοινότητα⁴⁸¹ με σκοπό να περιιώσει και καθορίσει τα όρια μεταξύ των εθνών, τόσο σε υλικό όσο και σε άυλο επίπεδο, με βάση την ιστορία του κάθε τόπου. Τα νομικά πλαίσια διάσωσης των πολιτιστικών αγαθών, ήταν επιτακτική ανάγκη για να σωθεί η ιστορία του κάθε τόπου και με την σωτηρία αυτή θα καθιστούσε τον ίδιο τον τόπο «μοναδικό» και «ιδιαιτερο», δίνοντας του νέα ταυτότητα, καθιστώντας τον μέρος του εκάστοτε εθνικού του τοπίου⁴⁸². Όμως, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η δημιουργία φορέων για την προστασία των πολιτιστικών πόρων στη Κρήτη⁴⁸³, προηγούνταν της υπόλοιπης Ελλάδας και το γεγονός αυτό

---

⁴⁷⁸ Για την επινόηση του γάμου έχουμε αναφερθεί αναλυτικά στο υποκεφάλαιο 4.6.

⁴⁷⁹ Για την ίδρυση της *Λαογραφικής Εταιρίας*, τις Λαογραφικές αντιλήψεις της εποχής και τις συνθήκες πυροδότησης της δημιουργίας της, έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 3 και 4.

⁴⁸⁰ Για το σχέδιο διάσωσης των πολιτιστικών αγαθών στην Ελλάδα έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 3.2.

⁴⁸¹ Για τις προσπάθειες διάσωσης των πολιτιστικών αγαθών σε παγκόσμιο επίπεδο, έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 3.1.

⁴⁸² Όπως αναφέρεται στο Παπαταξιάρχης Ε., 1993 σελ. 55, ο Hobsbawm E., θεωρεί ότι, η αποδεδειγμένη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν αποτελεί την ουσία ενός έθνους κράτους.

⁴⁸³ Για τους πρώτους φορείς διάσωσης πολιτιστικών αγαθών στο χώρο της Κρήτης έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 3.2.

είχε καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*.

Από τις επικρατούσες λαογραφικές αντιλήψεις και σε ένα πλαίσιο έξαρσης του εθνικισμού σε παγκόσμιο επίπεδο⁴⁸⁴, ήταν εύκολο σε έναν ιστορικό τόπο όπως η Κριτσά και με τα δεδομένα που περιγράφηκαν μέχρι τώρα, να δημιουργηθεί η *Ιστορική Λαογραφική Εταιρία*, ως φορέας που θα στήριζε και θα συντηρούσε το Λαογραφικό περιεχόμενο της Κοινότητας, προβάλλοντας τις ιδιαιτερότητές της. Η δημιουργία της «*Εταιρίας* της Κριτσάς», πυροδοτήθηκε από την ιδέα ανάπτυξης και ανάδειξης του ίδιου του χώρου της Κοινότητας, του πολιτισμικού της μορφώματος και της ιδιαιτερότητας του, και ώθηση σε αυτό, έδωσε η ταυτόχρονη ύπαρξη φορέων που αναδείκνυαν άλλες κοινότητες της Κρήτης, όπως αυτή των Ανωγείων Ρεθύμνης⁴⁸⁵. «Ήταν φυσικό ένας τόπος με τέτοια ιστορία να μην περνούσε απαρατήρητος, να υπάρξουν και εδώ φορείς διάσωσης των ανεπτυγμένων και προοδευμένων πολιτιστικών αγαθών⁴⁸⁶» για τη φιλοξενία της τοπικής πολιτισμικής παραγωγής και τη «διάσωση⁴⁸⁷» των ντόπιων ηθών και εθίμων.

Η ίδρυση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*⁴⁸⁸ και η ονομασία της ως *Εταιρία Νομού Λασιθίου*, υποδηλώνει την ανάγκη προβολής του πολιτισμικού μορφώματος της ευρύτερης περιοχής του νομού Λασιθίου⁴⁸⁹ στην ευρύτερη περιοχή όχι μόνο της Κρήτης αλλά και της υπόλοιπης Ελλάδας. Η ανάγκη αυτής της δήλωσης, απορρέει από την αίσθηση της «ιδιαιτερότητας» του «τόπου» του νομού Λασιθίου και της απομόνωσης της Κοινότητας⁴⁹⁰ και θα προκαλέσει τον προγραμματισμό και τη δημιουργία δραστηριοτήτων, που θα αποτελέσουν συνενωτικοί

---

⁴⁸⁴ Για τις αντιλήψεις της εποχής αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο 3 και 4.

⁴⁸⁵ Για το δρώμενο του γάμου των Ανωγείων και τις διαφορές του από το δρώμενο της Κριτσάς έχουμε αναφερθεί στα κεφάλαια 1 και 4.6.

⁴⁸⁶ Από προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας, (Κριτσά, 2002).

⁴⁸⁷ Στο Τσακίριδου Ρ. Ελένη, σελ. 375.

⁴⁸⁸ Για τους λόγους σύστασης της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.1.

⁴⁸⁹ Βλέπε σχετικά για την δημιουργία των φορέων πολιτισμού και την ταυτότητά τους στο Μερακλής Γ. Μ., 1989 όπου μελετάται η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων και πως το φαινόμενο του φολκλορισμού επηρέασε την Ελληνική κοινωνία και επηρέασε την εξέλιξη των πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

⁴⁹⁰ Για την ιδιαιτερότητα του τόπου και την απομόνωση της Κοινότητας έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 1.

δεσμοί των μελών της, με τα μέλη της ευρύτερης περιοχής της Κρήτης «(...) εθέλαμε να γνωρίσουμε (κάνουμε γνωστό) σε ούλη (όλη) τη Κρήτη τα έθιμα του χωριού μας⁴⁹¹». Η καθολική ονομασία όμως της *Εταιρίας* από τα μέλη της Κοινότητας, ως «Εταιρίας της Κριτσάς» και όχι ως «Νομού Λασιθίου», σηματοδοτεί την αποδοχή της *Εταιρίας* στην ομάδα ως δημιούργημα των μελών της «(...) επαέ (εδώ, εννοεί στην Κριτσά) εφτιάχτηκε (ιδρύθηκε)...» και το καύχημά της για την ίδια την *Εταιρία* και κατά συνέπεια για την ίδια την Κοινότητα και την ιστορία της «(...) για να προσφέρει η Εταιρία μας τη δυνατότητα σε Έλληνες και ξένους να ζήσουν αυτά ακριβώς τα συναισθήματα και να απολαύσουν τα αθάνατα λαϊκά δημιουργήματα, διάλεξε για την αναβίωση του όμορφου αυτού Κρητικού εθίμου την κωμόπολη της ξέχωρα παραδοσιακής Κριτσάς⁴⁹². Επίσης, έμμεσα υποδηλώνει το καύχημα των μελών, για την «μοναδικότητα» της Κοινότητάς τους και το διαχωρισμό τους από τις γύρω περιοχές (άλλους).

Για την προβολή της «μοναδικότητας» της Κοινότητας Κριτσάς χρησιμοποιήθηκε το ίδιο το «εξαισιο παρελθόν⁴⁹³» της. Το παρελθόν του Κριτσώτη όπως θα εμφανίζεται μέσα στο Κτίριο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* μέσα από την διακόσμηση του χώρου, ή από τα λαογραφικά κείμενα του περιοδικού *Αμάθεια*, θα αποτελέσει πηγή συμβολικών πόρων⁴⁹⁴, που με τη σειρά τους θα κατασκευάσουν ιστορία και θα αναδεικνύουν την Κοινότητα ως «ιδιαιτερη» και «μοναδική». «Η παράδοση εξακολουθεί να παραμένει το συμβολικό σύστημα που αποδεικνύει την ανεξαρτησία και κυριαρχία του έθνους κράτους⁴⁹⁵. Το παρελθόν, αναπαράγεται ως προϊόν κουλτούρας της Κοινότητας και με αρωγό την οικογένεια και την θρησκεία, διοχετεύεται και προβάλλεται ως κουλτούρα της ομάδας⁴⁹⁶, που επιμένει να αναδεικνύει τα τοπικά

---

⁴⁹¹ Από προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά 2002).

⁴⁹² Βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 379.

⁴⁹³ Βλέπε Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 377.

⁴⁹⁴ Βλέπε Δέλτσου Ε., 1195 σελ. 110 αναφέρεται ότι «τα σύμβολα διαφοροποιούνται καθώς για το εθνικό κράτος οι εκφραστές της παράδοσης δεν υπάρχουν πια στη ζωή».

⁴⁹⁵ Στο Δέλτσου Ε., 1195 σελ. 110.

⁴⁹⁶ Θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για παρόμοια περιγραφή με αυτή του Karferer Β., 1988 σελ. 80 που αναφέρεται σε « μια πολιτισμική κατασκευή, σύμφωνα

χαρακτηριστικά του Κρητικού πολιτισμικού μορφώματος, εμφανίζοντας τα ως κερδοφόρα διαδικασία για τον άνθρωπο.

Οι δραστηριότητες της εταιρίας⁴⁹⁷ επισφραγίζουν την επινόηση και κατασκευή της ιστορίας του τόπου⁴⁹⁸. Η απόφαση της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς* για την πολιτισμική παραγωγή⁴⁹⁹, έδωσε συμβολική και κοινωνική αξία στις πρακτικές της, όπως αυτές προβάλλονται μέσα από τις ιδιαίτερες τεχνικές κατασκευής και α) προβολής του περιοδικού τύπου, που προβάλλει τα λαογραφικά γεγονότα φτιάχνοντας χρόνο και ιστορία⁵⁰⁰, και β) των χορευτικών δρωμένων, με την αναμόχλευση παλαιών χορών και πολύ περισσότερο του παραδοσιακού γάμου.

Το κτίριο που επιλέχτηκε από τα μέλη της εταιρίας για την στέγαση της *Λαογραφικής Εταιρίας*, κυρίως λόγω της θέσης, αρχιτεκτονικής, μορφολογικών και κατασκευαστικών χαρακτηριστικών⁵⁰¹, θα αποτελέσει τον «ιστορικό τόπο» που φιλοξενεί την παράδοση της Κοινότητας⁵⁰². Μέχρι την ώρα της επιλογής αυτής, τα πατροπαράδοτα υλικά δημιουργήματα βρίσκονται στο χώρο της Κοινότητας ανενεργά⁵⁰³. Από τη στιγμή της τοποθέτησης των

με την οποία συγκεκριμένες σημασίες που αφορούν σε εμπειρίες, οργανώνονται συστηματικά σε ένα σχήμα με συνοχή».

⁴⁹⁷ Έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 4 για την πορεία και τη δράση της Εταιρίας.

⁴⁹⁸ Στο Βέϊκος Θ., 1987, σελ. 24, αναφέρεται ότι «η ιστορία αποτελείται από ιστορικά σώματα (κοινωνίες, κράτη, πολιτισμούς) που διανύουν κύκλους, γεννιούνται, ανθούν και παρακμάζουν, για να ξαναγεννηθούν πάλι ή για να δώσουν με το θάνατό τους τη θέση τους σ' άλλα ιστορικά σχήματα».

⁴⁹⁹ Στο Herzfeld M., 1982 σελ. 10, αναφέρεται για την παράδοση στην Ελλάδα ότι, το κράτος με αποφάσεις του μετέτρεψε την αλλαγή στο αξιολογικό σύστημα που είχε ήδη εκφραστεί με την αγορά παλαιών σπιτιών από τους μη ντόπιους και με τον τρόπο αυτό προσδιόρισε και χαρακτήρισε τον τόπο ως «Ιστορικό». Με παρόμοιο τρόπο το ρόλο του κράτους αναλαμβάνει εδώ η ιστορική *Λαογραφική Εταιρία*.

⁵⁰⁰ Στο Δέλτσου Ε., 1995 σσ. 112 – 113, αναφέρεται ότι, η επιλογή στο τι συμπεριλαμβάνεται στην επίσημη «ιστορία» ενός τόπου και στην ιστορική του εξέλιξη, είναι αποτέλεσμα ενός φιλτραρίσματος που καθορίζει το τι είναι ιστορικά σημαντικό και «η επιλογή της ιστορίας αποτελεί μια πολιτική της ιστορίας, όπως αντίστοιχα και μια πολιτική της παράδοσης».

⁵⁰¹ Για τα παραπάνω χαρακτηριστικά έχουμε μιλήσει στο κεφάλαιο 1.

⁵⁰² Σύμφωνα με την Εφορία Νεωτέρων Μνημείων, «ως ιστορικός τόπος, χαρακτηρίζεται ένας οικισμός του οποίου τα μορφολογικά, πολεοδομικά, αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, καθώς και το σύνολο του κτιστού περιβάλλοντος έχουν διατηρηθεί σε μεγάλο βαθμό».

⁵⁰³ Για τα παραδοσιακά δημιουργήματα της Κοινότητας έχουμε μιλήσει στο κεφάλαιο 1. Για την νέα χρήση τους από τα μέλη της Κοινότητας αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο 5.

λαογραφικών αντικειμένων στο χώρο και της έκθεσης στο κοινό, προσδιορίζεται ο χρόνος και η μέχρι τότε ιστορία τους, η οποία και προβάλλεται ως ιδεώδες⁵⁰⁴ δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την κατασκευή νέας ιστορικότητας. Η ντόπια παραγωγή υφαντών⁵⁰⁵ που τοποθετούνται στο κτίριο όπως και άλλα λαογραφικά αντικείμενα, προβάλλει τις μέχρι τώρα καθημερινές συνήθειες των μελών της Κοινότητας⁵⁰⁶, υποδηλώνοντας έμμεσα την ταυτότητά τους⁵⁰⁷. Από την προβολή των υφαντών ως ιστορία, συνεχίζει να υπάρχει χρόνος και να διαγράφονται νέα ιστορικά δεδομένα από την δραστηριότητα παραγωγής και πώλησης του παραδοσιακού αντικειμένου, που ευνοεί τις διαδικασίες της καθημερινής κοινωνικής ζωής και τις οικονομικές συναλλαγές, που προκύπτουν από τις χειρόνακτες δημιουργίες⁵⁰⁸.

Από τη στιγμή της εύρεσης του κτιρίου και της μεταφοράς, διακόσμησης του χώρου, τα παραδοσιακά αντικείμενα που χρησιμοποιούνται αποκτούν αξία στο χρόνο⁵⁰⁹, και προδιαγράφεται η ιστορία τους που τα ακολουθεί από τώρα και στο εξής σαν ιστορία, που δηλώνει την μέχρι τώρα κοινωνική ζωή της Κοινότητας και καθορίζει τα όρια του παραδοσιακού, από τώρα και στο εξής. Το κτίριο καθίσταται χώρος επένδυσης της συλλογικής μνήμης⁵¹⁰ και θα αποτελέσει τη γέφυρα του παρελθόντος, με το παρόν και το μέλλον. Τα αντικείμενα επιλεγμένα βάση της εθνικής συνείδησης και της παράδοσης του

---

⁵⁰⁴ Όπως αναφέρεται και στο Fabian J., 1983 ο χώρος είναι ταυτισμένος με τον πολιτισμό, ενώ το χρονικό και συνεχές που υπάρχει στις οικονομικές και πολιτισμικές σχέσεις αναιρείται, έτσι ώστε να φανεί ότι η ομάδα δέχτηκε τις ελάχιστες δυνατόν επιδράσεις, οπότε είναι μοναδική.

⁵⁰⁵ Για την ντόπια παραγωγή αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο 1.

⁵⁰⁶ Για τα λαογραφικά αντικείμενα που τοποθετήθηκαν στο κτίριο της *Εταιρίας* και την χρήση τους στο δρώμενο έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 5.

⁵⁰⁷ Για τις καθημερινές συνήθειες των ανθρώπων μιας ομάδας ως έκφραση ταυτότητας βλέπε σχετικά Κράββα Β., 2007 – 2008.

⁵⁰⁸ Όπως αναφέρει ο Handler R., 1985 σελ. 195, «στην ουσία αυτό που επιτυγχάνει η οριοθέτηση – δηλαδή η τοποθέτηση των υλικών εκφράσεων του πολιτισμού (και της παράδοσης) σε ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο – είναι να τοποθετήσει και την αντίστοιχη ομάδα στον ίδιο χώρο και χρόνο.

⁵⁰⁹ Στο Karferer B., 1988 σελ. 97 αναφέρεται, «Για να κατασκευαστεί η πολιτισμική κληρονομιά και να αποδειχτεί η πολιτισμική και ιστορική συνέχεια μιας ομάδας, όψεις της ανθρώπινης ζωής μετατρέπονται σε αντικείμενα, που είναι αυστηρά τοποθετημένα στο χώρο και στο χρόνο».

⁵¹⁰ Για την συλλογική μνήμη και τον τρόπο συγκρότησής της από το σύμπλεγμα των κοινωνικών σχέσεων βλέπε σχετικά στο Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., 1995 σσ. 133 – 141.

τόπου, θα διακοσμήσουν το χώρο και θα ορίσουν τα όρια του τοπικού πολιτισμού ως μέρος του εθνικού⁵¹¹.

Η έκδοση του περιοδικού τύπου «Αμάθεια», θα «(...) εταξίδευε (ταξίδευε - τεύχη του περιοδικού πουλιόταν) σε όλο τον κόσμο... όπου υπήρχε άνθρωπος που εγνώριζε (γνώριζε) τη δημιουργία του περιοδικού το 'παιρνε (εννοεί το αγοράζε) και εγίνοντανε (γινόταν) συνδρομητής» αναφέρουν οι πληροφορητές. Με το περιοδικό προβαλλόταν οι ιδέες και τα δεδομένα του κοινωνικού συνόλου, μέσα από τη διαδικασία του γραπτού λόγου, που έχει την δύναμη να νομιμοποιεί και να καθιστά αναμφισβήτητο το ιστορικό παρελθόν, «(...) όλη η ιστορία της Κοινότητας επαινούσε (παινούσε) μέσα από τσι (τις) σελίδες του (περιοδικού)⁵¹²» υπογραμμίζοντας την σπουδαιότητα της πολιτισμικής διαφορετικότητας της Κοινότητας. Ο χορός⁵¹³ μαζί με τη μουσική⁵¹⁴ και τον ιδιοφυές εύπλαστο λόγο⁵¹⁵, όπως αυτός χρησιμοποιείται στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης, επισφραγίζουν την «διαφορετικότητα» και την «ιδιαιτερότητα» της ομάδας.

Η κύρια δραστηριότητα, που οριοθετεί, συνενώνει και επιβεβαιώνει την ομάδα, είναι η δραστηριότητα της αναβίωσης του παραδοσιακού γάμου, ως δραστηριότητα καθολικής συμμετοχής της Κοινότητας. «(...) Ούλοι (όλοι) μαζί βοηθούμε (παύση) και περνούμε και καλά». Στην μισή φράση του πληροφορητή, αποδεικνύεται η θερμή συμμετοχή της Κοινότητας και στην υπόλοιπη, η συνένωση των μελών της μέσα από τη διαδικασία. Είναι η δραστηριότητα που εμφανίζει ξεκάθαρα την κοινωνική ζωή των μελών της Κοινότητας. Ενώ είχε

---

⁵¹¹ Η Δέλτσου Ε., 1995 αναφέρει ότι «η ταύτιση της αυθεντικότητας της ομάδας (και του έθνους κράτους) με τον υλικό πολιτισμό της μετατρέπει τα παλιά σπίτια σε σύμβολα του έθνους».

⁵¹² Προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά, 2002).

⁵¹³ Ο Ανδρέας Λογκάκης στην συνέντευξη που παρέχεται στην ιστοσελίδα <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm> αναφέρει ότι «Ως προς τις δραστηριότητές της (Εταιρίας), είχαμε δημιουργήσει χορευτικό συγκρότημα με ενδυμασίες Κρητικές και λαμβάναμε μέρος στον Κρητικό γάμο Κριτσάς».

⁵¹⁴ Χάρη στο Σγουρό Δ. ντόπιο κάτοικο της Κριτσάς καταγράφηκαν οι τελευταίοι εναπομείναντες, αλλά άγνωστοι κατά τα άλλα χοροί της ανατολικής Κρήτης, όπως είναι το Μικρό Μικράκι, ο Αγκαλιαστός και άλλοι. Η καταγραφή τους μάλιστα έχει γίνει στο ένθετο του οπτικού δίσκου και σε βυζαντινή γραφή για λεπτομερέστερη παρουσίαση του μουσικού υλικού.

⁵¹⁵ Έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 4 για τις ιδιαιτερότητες του Κρητικού κυρίως αυτοσχέδιου λόγου.

βρεθεί το κτίριο, που χαρακτήριζε τον υλικό πολιτισμό και προέβαλε τα δεδομένα του πολιτισμού της Κοινότητας, έλειπε το έμπυχο υλικό. Έλειπε δηλαδή το ανθρώπινο δυναμικό, που θα ενσάρκωνε και θα έδινε ζωή στο παραδοσιακό μόρφωμα, αναπαράγοντάς το, μέσο της τελεστικής διαδικασίας, καθορίζοντας τα νέα πολιτισμικά όρια, σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος⁵¹⁶.

Ο γάμος επιλέχτηκε από τα άτομα της *Εταιρίας*, γιατί ήταν η δραστηριότητα που μπορούσε να περιγράψει την κοινωνική ζωή των μελών της Κοινότητας σε όλο της το μεγαλείο και την διάσταση⁵¹⁷. Μέσα από τις ιδιαίτερες πρακτικές του γάμου⁵¹⁸, προβάλλονται τα ήθη και τα έθιμα ολόκληρης της Κοινότητας, τα θρησκευτικά πιστεύω των ανθρώπων της, όπως και η συμβίωση των ατόμων της ομάδας. Για αυτό και οι πρακτικές του γάμου ήταν οι πιο φυσικές για την επίτευξη του στόχου της προβολής και κατά συνέπεια της ιδιαιτερότητας της Κοινότητας. Μέσα από την διαιώνιση του ανθρώπινου είδους, με τρόπους που προβάλλονται ως «φυσικοί⁵¹⁹» όπως είναι η «νόμιμη ένωση ανδρός γυναικός⁵²⁰», γίνεται πιο εύκολη και πιο πιστευτή η διαδικασία προβολής της Κοινότητας, χωρίς αντιδράσεις από τις γύρω κοινότητες. «(...) όλοι εσυμφωνούσαμε με το γάμο και οι ξένοι και οι χωριανοί⁵²¹». Για αυτό και το ζευγάρι που επιλεγόταν πάντα, ήταν φυσικό ζευγάρι στην καθημερινή ζωή και όχι ψεύτικο, «Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο στην Κριτσά γίνηκε και φέτος, όπως και πέρυσι, γάμος πραγματικός και όχι εικόνα, ομοίωμα, αναπαράστασή του»⁵²².

Ότι το ζευγάρι ήταν γνήσιο, ήταν τρόπος για την επίτευξη της πειστικότητας του γεγονότος, σε αντίθεση με άλλα δρώμενα της εποχής όπως των Ανωγείων, γεγονός που θα μπορούσε να αποτελέσει ερευνητική υπόθεση πέραν της παρούσας εργασίας. Εκτός δηλαδή, την

---

⁵¹⁶ Στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 118, αναφέρεται ότι «...το παρελθόν μιλάει για το παρόν, έτσι όπως το παρόν το ορίζει».

⁵¹⁷ Για τους λόγους επιλογής του γάμου ως δρώμενου και όχι κάποιας άλλης κοινωνικής διαδικασίας, έχουμε αναφερθεί στο υποκεφάλαιο 4.6.

⁵¹⁸ Αναλυτικά έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 5.

⁵¹⁹ Στο Handler R., 1985 αναφέρεται πως «ότι προέρχεται έξω από την ομάδα θεωρείται στην καλύτερη περίπτωση δάνειο και στη χειρότερη μολυσματικό».

⁵²⁰ Η φράση υπάρχει στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

⁵²¹ Από προφορική μαρτυρία πληροφορητή της Κοινότητας (Κριτσά, 2002).

⁵²² Στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 380.

έρευνα για το ιδεολογικό πλαίσιο που στήριξε ένα άλλο δρώμενο σε άλλη Κοινότητα της Κρήτης την ίδια εποχή, θα μπορούσε να ερευνηθεί το ίδιο αυτό δρώμενο και να συγκριθεί με το δρώμενο της Κριτσάς, ώστε να προσδιοριστούν οι λόγοι των διαφορών και των ομοιοτήτων μεταξύ των δύο δρωμένων. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει στην παρούσα εργασία, λόγο του εύρους που θα αποκτούσε ένα τέτοιο τόλμημα.

Ο κάτοικος της Κριτσάς είναι προσεκτικός στις απόψεις του περί παράδοσης⁵²³. «(...) Πρέπει να σεβόμαστε την ιστορία του τόπου μας και ότι κάνουμε να μας αντιπροσωπεύει»⁵²⁴ «(...) γιατί η δεύτερη κατά σειρά εκδήλωση θα έπρεπε να 'ναι πιο καλή, πιο άρτια απ' την πρώτη. Οι τυχόν ατέλειες και ελλείψεις της προηγούμενης δε θα 'ταν σωστό να επαναληφθούν»⁵²⁵. Δεν θα μπορούσε να προβληθεί η Κοινότητα από δρώμενο που αλλοιώνει την παραδοσιακή μορφή του γεγονότος που δέχεται την κατασκευή εκτός αν υπήρχαν σοβαροί λόγοι για να γίνει αυτό. «(...) Το παρελθόν θα 'ναι τηλαυγής φάρος κι οδηγός. Θα πρέπει να κρατήσομε απ' αυτό κάθε τι καλό κι αληθινό και να δώσομε έτσι μια νέα δημιουργία με χαρακτήρα καθαρά προσωπικό»⁵²⁶. Για το λόγο αυτό δεν έγινε ενδεχομένως στην Κριτσά γάμος με ζευγάρι εικονικό, αλλά και επειδή ο ντόπιος θεωρεί το μυστήριο του γάμου σαν «(...) τον πιο σημαντικό κι ευτυχισμένο σταθμό της ανθρώπινης ζωής, δεμένος με την πρωταρχή της. Το ιερό της θρησκείας μυστήριο, ο ωραιότερος κοινωνικός θεσμός...»⁵²⁷.

Η γνησιότητα του ζευγαριού ήταν στα πλαίσια μιας στρατηγικής πολιτικής, που εφάρμοσαν τα μέλη της *Εταιρίας* για την αποφυγή αντιδράσεων για το δρώμενο⁵²⁸, τόσο από τα μέλη της *Εταιρίας* και της Κοινότητας, όσο και από τα μέλη των άλλων κοινοτήτων. Η

---

⁵²³ «(...) Η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού πρέπει να αποτελεί εθνικό μέλημα και καθολική φροντίδα, η διάσωσή και η διατήρησή του καθήκον ιερό». Αναφέρεται στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 375.

⁵²⁴ Άποψη πληροφορητή, (Κριτσά, 2002).

⁵²⁵ Βλέπε Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

⁵²⁶ Αναφέρεται στο Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 375.

⁵²⁷ Βλέπε Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

⁵²⁸ Τα ίδια τα μέλη της Κοινότητας όπως προαναφέραμε στο κεφάλαιο 4, σχολίαζαν αρνητικά το δρώμενο των Ανωγείων, επειδή ακριβώς το ζευγάρι δεν ήταν γνήσιο στην μετέπειτα ζωή. Θεωρούσαν το δρώμενο κατασκευή, συγκρίνοντας το με το δικό τους που το θεωρούσαν μοναδικό, επειδή ακριβώς ήταν γνήσιο σε όλες του τις εκφάνσεις και πρακτικές.

αναπαραγωγή του παρελθόντος, έγινε με τέτοιο τρόπο ώστε να μην αλλοιωθεί η ιστορία του τόπου «(...) για νάναι απόλυτη, πηγαία η συγκίνηση, φυσική κι ανόθευτη χαρά»⁵²⁹. Η αναδόμηση του νοήματος επήλθε από την πραγματοποίηση της κατασκευής που βασίστηκε πάνω στα υπάρχοντα γνωστικά σχήματα⁵³⁰, αναπαράγοντας ένα νέο πολιτισμικό μόρφωμα υπό «φυσικές διαδικασίες»⁵³¹ που επειδή είναι δύσκολο να αναθεωρηθεί, επαναλαμβάνεται από το έτος 1970 μέχρι ακόμα και σήμερα .

Στο δρώμενο μετατρέπονται τα παλιά δεδομένα του γάμου όπως η διαδικασία της προίκας, του ροδιού ή το σφάξιμο των ζώων και η οιωνοσκοπία κ.α. σε καινούρια, και τοποθετούνται στο χώρο και στο χρόνο περνώντας από μια διαδικασία που επιβάλλουν οι κοινωνικές πρακτικές της ομάδας⁵³². Από την διαδικασία των πρακτικών αυτών με την χρήση των εννοιών της «αυθεντικότητας» και της «μοναδικότητας», εξιδανικεύονται σε συμβολικό επίπεδο και από το «μοναδικό» και «αυθεντικό», αποδεικνύεται η μοναδικότητα της ομάδας⁵³³. Τα «παλιά» δεδομένα γίνονται καινούργια και ακολουθούν την επόμενη ζωή της Κοινότητας διαγράφοντας μια νέα ιστορία⁵³⁴. Κάθε στοιχείο που χρησιμοποιείται στο δρώμενο⁵³⁵, εκφράζει τις αξίες του ντόπιου λαϊκού πολιτισμού, και αποδεικνύεται ισχυρό μέσο για την παραγωγή πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην Κοινότητα, και θα βοηθήσει στην

---

⁵²⁹ Βλέπε Τσακίριδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 380.

⁵³⁰ Ο τρόπος που διεξάγεται το δρώμενο (αναλυτικά βλέπε στο κεφάλαιο 5) σε όλες του τις εκφάνσεις είναι όπως ακριβώς διεξαγόταν η γαμήλια διαδικασία στο παρελθόν, βλέπε Αποστολάκη Ε. Γ., 2003 και Πλουμάκη Ε., 1964, και Ζαμπέλιο Σ., 2003.

⁵³¹ Όχι μόνο το ζευγάρι ήταν αληθινό στη μετέπειτα ζωή, αλλά και κάθε πρακτική του δρώμενου, ήταν κατά τα δεδομένα του παρελθόντος και εμφανιζόταν να εξυπηρετεί το παρόν.

⁵³² «Τα συμφέροντα, οι πεποιθήσεις, οι ιδεολογίες, οι πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες, οι προσδοκίες του παρόντος διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν το παρελθόν. Η συλλογική μνήμη, επομένως υφαίνεται εξαρχής στον ιστό της κοινωνικής αυθεντίας και εξουσίας». Αναφέρεται στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ., 1999 σελ. 29.

⁵³³ «Με τη χρήση των εννοιών αυτών (μοναδικότητα και αυθεντικότητα) εκείνο που αποδεικνύεται είναι ότι αυτό που προέρχεται μέσα από την ομάδα είναι μοναδικό και κατά συνέπεια μπορεί να αποδείξει και τη μοναδικότητα της ομάδας, την εθνική ομοιογένεια και την εθνική κυριαρχία» αναφέρεται στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 116.

⁵³⁴ Όπως λέει ο Κωνσταντίνος Δ., 1993, σελ. 44, οι «ιστορικοί σχηματισμοί» είναι «ιστορικά γεγονότα», «υλική έκφραση της ομάδας» και «έκφραση των αξιών του παραδοσιακού πολιτισμού».

⁵³⁵ «Οι πολιτισμικές αξίες, επιλέγουν και καθορίζουν το τι απομνημονεύεται σε κάθε πολιτισμό» αναφέρεται στο Μπενβενίστε Ρ. - Παραδέλλης Θ., 1999, σελ. 34.

ανάπτυξη της και όπως αναφέρει η Δέλτσου Ε. «η ομάδα δέχτηκε τις ελάχιστες δυνατόν επιδράσεις και, κατά συνέπεια, τα ελάχιστα δυνατό δάνεια, οπότε και είναι μοναδική».

Κάθε στοιχείο⁵³⁶, που χρησιμοποιείται ως «παραδοσιακό» όπως οι στολές του ζεύγους, το πέταγμα του ρυζιού κατά το μυστήριο, το πέταγμα – μοίρασμα του ψωμιού στο δρόμο κ.α. συγκεκριμενοποίησε και καθόρισε την ιστορία (ή την ιστορικότητα) της Κοινότητας⁵³⁷ χρονικά μέχρι το έτος 1970 που άρχισε το δρώμενο.

Για την επιτέλεση του δρώμενου, χρησιμοποιούνται διάφορα σχήματα⁵³⁸ όπως το πέταμα του ροδιού, το μέλι, το ρύζι, τη συνοδεία του γαμπρού και της νύφης, τη μουσική που ακολουθεί τις πομπές κ.α. που αποτελούν σύμβολα⁵³⁹, που εκφράζουν και αναπαριστούν ένα αντικείμενο, μια ιδέα, μια έννοια. Τα σύμβολα, απευθύνονται στην ανθρώπινη διανοητική λειτουργία της ανθρώπινης σκέψης, βοηθώντας τον θεατή στην αποτύπωση της ιδεολογίας που εκφράζουν⁵⁴⁰. Αποτελούν την υλική και άυλη ιδιοκτησία του συνόλου και υπ' αυτήν την έννοια την πολιτιστική του κληρονομιά. Μια κληρονομιά που οριοθετεί την συλλογική ταυτότητα και αποτελεί για τον Κριτσώτη εθνική ιδιοκτησία⁵⁴¹.

Ο χαρακτηρισμός του δρώμενου σε «αναβίωση παραδοσιακού γάμου», κάνει σαφές τον προσδιορισμό του «παραδοσιακού» και του «ιστορικού» άρα του «παλιού», κατασκευάζει ένα σταθερό χρόνο που δεν

---

⁵³⁶ Για την επιλογή του υλικού και άυλου πολιτισμού, που συμπεριλήφθηκε στο δρώμενο, έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 4 και 5.

⁵³⁷ «Η ενίσχυση είτε εκείνων των στοιχείων μιας τελετουργίας τα οποία συνδέονται περισσότερο με την παράσταση είτε των στοιχείων που σχετίζονται και συνιστούν την αυθόρμητη συμμετοχή και διασκέδαση, εξαρτάται από τον τρόπο και τη μορφή της αναβίωσης ή της επιβίωσης μάλλον, παρά από το αν είναι κλειστή ή ανοικτή τελετουργία» (αναφέρεται στο Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., 1995 σελ. 150).

⁵³⁸ Έχουμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 5.

⁵³⁹ Όπως αναφέρεται στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ., 1999 σελ. 29, «Η συλλογική μνήμη, μη όντας μηχανική ή φωτογραφική αναπαραγωγή, στηρίζεται και χρησιμοποιεί σύμβολα, αποτελεί μια συμβολική λειτουργία». Και στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 115 «Η ταύτιση της αυθεντικότητας της ομάδας με τον υλικό πολιτισμό της μετατρέπει τα παλιά σπίτια σε σύμβολα του έθνους».

⁵⁴⁰ Ο Halbwachs M., (1950, σελ. 33) λέει ότι «τα άτομα είναι αυτά που θυμούνται, αλλά τα άτομα ως μέλη κάποιων κοινωνικών ομάδων»..

⁵⁴¹ «Η πολιτισμική κληρονομιά αποτελεί εθνική ιδιοκτησία και ο υλικός πολιτισμός την επιτομή της συλλογικής ταυτότητας και κατά συνέπεια την ιδιοκτησία του συνόλου», στο Handler R., 1985, σελ. 194.

μπορεί να επεκταθεί, προσδιορίζοντας και περιορίζοντας τον αριθμό των ιστορικά αξιόλογων αγαθών (υλικών και μη) που βρίσκονται στην καθορισμένη χρονική ζώνη⁵⁴². Ο παραπάνω χαρακτηρισμός, μετέτρεψε το δρώμενο σε επίσημα καθορισμένο σύστημα αγαθών, που μπορεί να διαχειριστεί και αναπαραχθεί⁵⁴³. Επικυρώθηκε η αυθεντικότητα του δρώμενου και μετατράπηκαν τα αγαθά, σε αγαθά αναπαραγωγής, καθώς η αναπαραγωγή σε κάθε άλλη περίπτωση θα τα έκανε «μη αυθεντικά⁵⁴⁴». Καθορίστηκε το παρελθόν ως χώρος⁵⁴⁵ και χρόνος, που αποτελεί την υλική έκφραση των κατοίκων, ως συλλογικών υποκειμένων και χρησιμοποιούμενο μιλάει για το παρόν όπως αυτό το ορίζει.

Η σημασία του παρελθόντος και η σχέση του με το παρόν, βασίζεται σε μια ιδεολογική κατασκευή που αρχικά στηρίζεται και πηγάζει από τις τρέχουσες συνθήκες του παρόντος⁵⁴⁶. Στην προκείμενη περίπτωση, την ανάγκη δηλαδή της αντίδρασης της Κοινότητας της Κριτσάς στην «ραγδαία καταστρεπτική εξέλιξη που απομονώνει και εξατομικεύει τον άνθρωπο ενώ ταυτόχρονα καταστρέφει τα υπάρχοντα ήθη και έθιμα του τόπου» (όπως αναφέρεται και στο Τσακιρίδου Ρ. Ε. , 1973 σελ. 374).

Η Κριτσά, θα αποτελέσει διαφορετική από τους άλλους και μέσα από τις διατροφικές συνήθειες που προβάλλονται στην αναβίωση του

---

⁵⁴² Στα Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ., 1999 σελ. 37, αναλύεται πως κατά το Bateson, το πολιτισμικό σύστημα μιας κοινωνίας, μορφοποιεί τις γνωστικές δεξιότητες των μελών της.

⁵⁴³ Η Δέλτσου Ε., 1995 στη σελ. 117 αναφέρει : «Και αφού ο ιστορικά σημαντικός χώρος και χρόνος δεν μπορεί να επεκταθεί, τότε προσδιορίζεται, αλλά και περιορίζεται με σαφήνεια ο αριθμός των ιστορικά αξιόλογων αγαθών, που είναι αυτά που βρίσκονται μέσα στην καθορισμένη ζώνη».

⁵⁴⁴ Στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 117, αναφέρεται ότι ο χαρακτηρισμός ενός δρώμενου, το μετατρέπει σε επίσημα καθορισμένο, περιορισμένο σύστημα αξιών και επικυρώνει την αυθεντικότητά του.

⁵⁴⁵ Ο Halbwachs M., 1950 σσ. 67 – 130, διερευνά την σημασία του χώρου ως υλική πραγματικότητα που διαρκεί στο χρόνο και στηρίζει τη μνήμη των μελών μιας Κοινότητας, αποτελεί ένα πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς.

⁵⁴⁶ Στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ., 1999 σελ. 23, αναφέρεται : «οι παραδόσεις δεν υπάρχουν από μόνες τους και ανεξάρτητα από ότι σκεφτόμαστε ή πράττουμε. Τις επανεφευρίσκουμε καθημερινά με την αφοσίωσή μας, την επιλεκτική μας μνήμη, τον τρόπο που επιλέγουμε για να συμπεριφερόμαστε, ως εάν, οι παραδόσεις να προκαθόριζαν τη διαγωγή μας».

γάμου⁵⁴⁷. Οι διαδικασίες της σφαγής των ζώων⁵⁴⁸ και η παρασκευή του παραδοσιακού «ζορμπά» δείχνουν την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα της Κοινότητας και αποτελούν στοιχεία που προσδιορίζουν την ιδιαίτερη ταυτότητα⁵⁴⁹ της, σε σχέση με τις άλλες κοινότητες της Κρήτης.

Η επιλογή της ιστορίας της Κοινότητας είναι «πολιτική της ιστορίας» και κατά συνέπεια «πολιτική της παράδοσης»⁵⁵⁰. Εδώ η παράδοση διατηρεί τα ψήγματα της ατόφια και αυθεντικά⁵⁵¹ μέσα από τις διαδικασίες του παραδοσιακού γάμου και είναι ένας καλός τρόπος διατήρησης της, μιας και οι εποχές ευνοούν την εξάλειψη της⁵⁵², επειδή κανένας δεν ενδιαφέρεται για την καταγραφή της παράδοσης όσο ακόμα είναι εν ζωή.

Η αποτελεσματικότητα της πολιτισμικής πολιτικής, συνδέεται με την τοπική παραγωγή, είναι εμφανής και επιτυγχάνεται με την εξασφάλιση της θερμής συμμετοχής των κατοίκων «(...) οι κόποι όλων υπήρξαν από την αρχή εντατικοί, η προσπάθεια ασταμάτητη κι οι δυσκολίες πολλές. Όμως η πρόθυμη και ευγενική διάθεση συμμετοχής και προσφοράς βοήθειας από τους κατοίκους δημιούργησαν ένα κλίμα ενθουσιασμού και αισιοδοξίας, μian ατμόσφαιρα χαρούμενης, κοινής προετοιμασίας για το μεγάλο πανηγύρι»⁵⁵³. Η καθολική συμμετοχή των μελλών της Κοινότητας, έχει σαν αποτέλεσμα την αποτροπή της

---

⁵⁴⁷ Για τις διατροφικές συνήθειες μιας ομάδας και την απόκτηση την διαφορετικότητας της βλέπε σχετικά στο Μπακαλάκη Α., 2000.

⁵⁴⁸ Βλέπε στο κεφάλαιο 5 της παρούσας.

⁵⁴⁹ Για την τροφή ως ταυτότητα στο Κράββα Β., 2007.

⁵⁵⁰ Στο Δέλτσου Ε., 1995 σελ. 117, αναφέρεται ότι «η επιλογή της ιστορίας αποτελεί μια πολιτική της ιστορίας, όπως αντίστοιχα και μια πολιτική της παράδοσης με την έννοια που αποδίδει ο Appadurai (1986 σελ. 57) στον όρο : ως «σχέσεις, εικασίες, και αμφισβητήσεις σχετικά με την εξουσία».

⁵⁵¹ «(...) Όλη αυτή τη γνήσια, γιορταστική ατμόσφαιρα του γάμου θα τη ζήσουμε στη μικρή πολιτεία...» στο Τσακρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 380 , «(...) πάντοτε όμως μέσα στα αυστηρά πλαίσια του αλληλοσεβασμού και της τηρήσεως των εθίμων...» (από το λόγο του προέδρου της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας*, στο δρώμενο του 1973) βλέπε Τσακρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 396.

⁵⁵² Η Τσακρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 378, αναφέρει : «(...) ύπουλο παγιδευτή και πολυμήχανο εχθρό – με τ' όνομα εξέλιξη, μοντερνισμός, ξενομανία, διαφθορά – πούρχονταν μ' επικίνδυνη πειθώ και ολέθρια ευγλωττία να κηρύξει πως όλα τα φωτεινά, ρομαντικά κι αγνά κατάλοιπα του παρελθόντος δεν ήταν παρά όνειρα χειμερικά, πλάνες και ψευδαισθήσεις».

⁵⁵³ Στο Τσακρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 376.

ελιτίστικης ανάπτυξης⁵⁵⁴ του τοπικού πολιτισμού, επειδή μέσα από την συμμετοχή αυτή, αναπτύσσονται τα ιδεώδη όλων των κοινωνικών στρωμάτων⁵⁵⁵. Επίσης, με την θερμή συμμετοχή της Κοινότητας απορροφούνται αυτούσια τα πολιτιστικά μηνύματα και αποτρέπεται η κατανάλωση των πολιτιστικών μηνυμάτων όπως αυτά σερβίρονται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης⁵⁵⁶. Αποτρέπονται επίσης, φαινόμενα απομονωτισμού και αποξένωσης σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο και ενδυναμώνονται οι ανθρώπινες σχέσεις, και η δημιουργικότητα των ατόμων και κατά συνέπεια της ομάδας.

«(...) Διαλέξαμε και εξακολουθούμε να προτιμούμε για την αναβίωση των ωραίων εθίμων του Κρητικού γάμου για τη Κριτσά, γιατί όλοι σ' αυτήν – κοινοτικοί άρχοντες, κάτοικοι και τα επάξια τέκνα που ζουν μακριά της – σκορπούν αφειδώλευτα κι απλόχερα την πατροπαράδοτη Κρητική φιλοξενία και διακρίνονται για τη ζωντάνια, την ανοικτή καρδιά και την ευγενική, πρόθυμη για συνεργασία διάθεση⁵⁵⁷». Έτσι εξηγείται και η μακρόχρονη ακούραστη συμμετοχή κάποιων μελλών στο δρώμενο, όπως και η ανάγκη επανάληψης του ίδιου του δρώμενου, μπορεί να θεωρηθεί ανάγκη συνένωσης των ατόμων της Κοινότητας⁵⁵⁸ με το παρελθόν τους και να τους διακρίνει από τους «άλλους»⁵⁵⁹.

---

⁵⁵⁴ Για την ανάπτυξη της κουλτούρας των Elite βλέπε στο Eliot S. T., 1980 σσ. 41 και 58.

⁵⁵⁵ Για την ταυτόχρονη ανάπτυξη της κουλτούρας των «διαφορετικών» στρωμάτων βλέπε Eliot S. T., 1980, σσ. 59 – 101.

⁵⁵⁶ Όπως γνωρίζουμε, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στη καθημερινή τους προβολή περνάνε αλλοιωμένα μηνύματα στο λαό που δεν ανταποκρίνονται στα δεδομένα της υγιούς δημοσιογραφίας, απλά εξυπηρετούν ανάλογα με την περίπτωση διαφορετικούς κάθε φορά σκοπούς.

⁵⁵⁷ Απόσπασμα από το λόγο του Προέδρου της *Εταιρίας* που προσφωνήθηκε στο δρώμενο του 1973, (στο Τσακιρίδου P. E., 1973 σελ. 396). Αναγνωρίζεται η καθολική συμμετοχή που φαίνεται να υφίσταται από τη Κοινότητα και η ενδυνάμωση των σχέσεων των μελλών της από τη διαδικασία.

⁵⁵⁸ Η Σκουτέρη – Διδασκάλου E., 1995 στη σελ. 146, αναφέρει ότι «αυτού του είδους οι τελετουργικές πρακτικές (γάμος) που κινητοποιούνται από τη λαϊκή μνήμη είναι κατεξοχήν λαϊκά δρώμενα, πρόκειται, ωστόσο, για λαϊκά δρώμενα καθημερινά, αφού λειτουργούν στο εσωτερικό της Κοινότητας και για λόγους που αφορούν αμέσως τη ζωή των μελλών της».

⁵⁵⁹ Η Σκουτέρη – Διδασκάλου E., 1995 στη σελ. 146, αναφέρει ότι «Η ιστορία καλείται να ενισχύσει τη σημασία του εθίμου και να ενώσει τους «εμείς» κληρονόμους του εθίμου με τους προγόνους τους σε εθνικό επίπεδο και να τους διακρίνει συστηματικά από τους «άλλους».

Θα μπορούσαμε να αιτιολογήσουμε ως λόγο παύσης του δρώμενου, το έτος 1983 έως και το έτος 1994, τη γρήγορη τουριστική ανάπτυξη του τόπου και αυτό γιατί, κάθε μέλος της Κοινότητας είχε και από ένα τουριστικό κατάλυμα που φιλοξενούσε τουρίστες επ αμοιβή. «(...) απ' το 80' και μετά ούλοι (όλοι) τα κοινομίσανε (οικονόμησαν – έγιναν πλούσιοι)... ήτανε χρυσές εποχές με τσι (τους) γάμους θελα (θα) ασχοληθούμε; (ασχολούνταν)⁵⁶⁰». Η ίδια η Κοινότητα είχε καθημερινή παρουσία μεγάλου αριθμού επισκεπτών τουριστών, που επηρέαζε και καθόριζε ανοδικά την εσωτερική οικονομία, «(...) τα μαγαζά (καταστήματα) εδουλεύανε από νωρίς το πρωί μέχρι αργά το βράδυ με τουρίστες» (αναφέρουν οι πληροφορητές). Ο αριθμός των κατοίκων της Κοινότητας σταθεροποιήθηκε «(...) εσταματήσανε (σταμάτησαν) να φεύγουνε - παύση – ντα που θελα βρούνε (που θα έβρισκαν) καλύτερα. Με τα αμάξα (αυτοκίνητα) επηγαίνανε σε ένα τέταρτο στο Άγιο (Νικόλαο)⁵⁶¹». Οι ντόπιοι έπαυσαν να μεταναστεύουν, επειδή οι αποστάσεις εκμηδενίστηκαν και τα μέσα μεταφοράς πολλαπλασιάστηκαν, «(...) τα τελευταία χρόνια, μετά το 1980 κάθε οικογένεια έχει και από δυο και τρία αμάξα⁵⁶²» οπότε αν π.χ. ένας Κριτσώτης δούλευε στον Άγιο Νικόλαο σε ξενοδοχείο δεν χρειαζόταν να μετακομίσει και να μένει εκεί, αλλά κατοικούσε στην Κριτσά και μπορούσε εύκολα να μετακινείται. Ο στόχος είχε επιτευχθεί και η Κοινότητα είχε αποδείξει την τουριστική της ανάπτυξη και αυτό επισφραγίζονταν καθημερινά με τον αυξανόμενο αριθμό τουριστών.

Όταν όμως, μετά από το 1990 επήλθε κάμψη της τουριστικής κίνησης στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης⁵⁶³, η επανέναρξη του δρώμενου καθίσταται αναγκαία⁵⁶⁴, για την αναζωπύρωση του τουριστικού ενδιαφέροντος. Και βέβαια, θα βοηθήσει το νομικό πλαίσιο

---

⁵⁶⁰ Από προφορική μαρτυρία του πληροφορητή Χρονάκη Κ. (Κριτσά 2002).

⁵⁶¹ Αναφέρει ο πληροφορητής Χρονάκης Κ. (Κριτσά 2008).

⁵⁶² Όπως πριν.

⁵⁶³ Για την κάμψη του τουρισμού στην Κρήτη μετά το 1988 τα στοιχεία είναι από τον Ε.Ο.Τ. (Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού) Ηρακλείου Κρήτης. Για την μείωση των επισκεπτών στα μουσεία της Ελλάδος από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (σχετική αναφορά υπάρχει στο κεφάλαιο 7).

⁵⁶⁴ Για την ανάγκη επανέναρξης του δρώμενου έχουμε αναφερθεί αναλυτικά στο κεφάλαιο 6.

που υπάρχει πλέον στην Ελλάδα από το 1992 και έπειτα (που αποτελεί μέλος πια της Ευρωπαϊκής κοινότητας)⁵⁶⁵ και στηρίζει τους Εκπολιτιστικούς Συλλόγους και γενικά τους φορείς διαχείρισης πολιτισμού⁵⁶⁶, προγραμματίζοντας δρώμενα και εκδηλώσεις που χρηματοδοτούνται από το κράτος, την Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμα και την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Σήμερα, ο παραδοσιακός γάμος στην Κοινότητα Κριτσάς, αποτελεί θεσμός για τους κατοίκους της Κοινότητας. Είναι ένα σύνηθες φαινόμενο καθολικής συμμετοχής και πανηγυρισμού, που ενώνει τα μέλη της σε μια γιορτή που δεν έχει στόχο να παύσει ακόμα και αν σταματήσει ο τουρισμός, «(...) μα ήντα λες εκεία (μα τι λες τώρα), θαρρείς πως θα σταματήσωμε να το φωνάζομε πως είμαστε Κριτσώτες και λεβέντες; εμείς είμαστε απου (από) τη Κριτσά και καθόμαστε και εκεία (εκεί)⁵⁶⁷», γιατί εμφανίζει την ιδιαιτερότητα της κοινωνικής ζωής της Κοινότητας, και την διαχωρίζει από τις υπόλοιπες κοινότητες, καθορίζοντας την πολιτισμική της επιβίωση στην πάροδο του χρόνου, διαγράφοντας ιστορία. Την ιστορία της Κριτσάς.

«(...) Όλοι θέλουν να πιούν τον κόσμο στο ποτήρι σαν το κρασί, να ξεχάσουν τις αγωνίες και τους πόνους της ζωής, της γης το μόχθο και το χάρο. Νοιώθουνε λυτρωμένοι, ξένοιαστοι, λατρεύουν τη στιγμή, καίρονται, ξεφαντώνουν, ζουν!

Η Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Ν. Λασιθίου ευχαριστεί θερμά όλους εκείνους που βοήθησαν στην εκδήλωση του Κρητικού γάμου και δίνει την υπόσχεση να προσπαθήσει, όσο το μπορεί, να ζωντανέψει κι άλλες παρόμοιες εκδηλώσεις, να φυλάξει το εξάισιο της Κρήτης παρελθόν, να το προστατέψει από τη καταλυτική φθορά της σύγχρονης ζωής κι ακόμα να φέρει σε φώς την άγνωστη ή λησμονημένη λαϊκή δημιουργία.

---

⁵⁶⁵ Στο Κονσολά Ν. Ν., 1995 σελ. 72, αναφέρεται το άρθρο 28 της συνθήκης του Μάαστριχτ που ορίζει την «διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς Ευρωπαϊκής σημασίας».

⁵⁶⁶ Στο Βουδούρη Δ., 2003 σσ. 462 – 463 υπάρχει αναφορά για την ενθάρρυνση χρηματοδοτήσεων μουσείων και αυξητική πορεία των πόρων τους.

⁵⁶⁷ Προφορική μαρτυρία του πληροφοροητή Χρονάκη Κ. (Κριτσά 2008).

Να περιβάλει με στοργή κι ευλάβεια, φανατισμό και πίστη την πλούσια προγονική κληρονομιά.

Να αφήσει τέλος το γλυκύτατο ποιητή λαό να υψώσει ως τον απέραντο ουρανό το μελωδικό τραγούδι του που ξέρει να μιλάει ίσια στις καρδιές.

Επιχειρεί μια πολύ δύσκολη προσπάθεια με σκοπό εθνικό και ταυτόχρονα ανθρωπιστικό.

Απευθύνει για τούτο θερμή παράκληση για βοήθεια κι ευγενική συμπαράσταση σ' όλους εκείνους που 'μαθαν να πιστεύουν σ' ότι πιο ωραίο, μεγάλο κι αληθινό και να χτίζουν εκκλησιές στις αθάνατες αξίες της ζωής : στην αγνότητα, την ανθρωπιά και την αγάπη⁵⁶⁸».

---

⁵⁶⁸ Από το λόγο του προέδρου της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας* στο δρώμενο της Κρισιάς του έτους 1973 (αναφέρεται στο Τσακιρίδου Ρ. Ε., 1973 σελ. 398).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στο ένθετο που ακολουθεί, απεικονίζεται το πρόγραμμα του γάμου του δρώμενου του έτους 1995. Είναι ευδιάκριτα, τα πιστεύω της Κοινότητας για το μυστήριο του γάμου, όπως και ευδιάκριτος είναι, ο χωρισμός του δρώμενου σε τρία μέρη.

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
PROGRAMME**

**ΤΕΛΕΣΕΩΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΓΑΜΟΥ
OF ACCOMPLISHMENT OF CRETAN WEDDING
ΜΕ ΤΑ ΠΑΛΑΙΑ ΕΘΙΜΑ - WITH OLD CUSTOMS**

ΜΕΡΟΣ Α'

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Από την περασμένη Κυριακή έχουν γίνει τα καλέσματα των γαμηλιωτών.

Τρεις μέρες πριν το γάμο έχουν κοπεί και μεταφερθεί τα φουρνόξυλα για το ψήσιμο των γαμοκούλουρων. Το πρόξιμο έγινε με όλες τις προλήψεις και τα παρατηρήματα.

Το σπίτι της νύφης στολίζεται από κοπέλλες (παρθένες) του χωριού. Απλώνουν τα υφαντά (βελέτες, χειράμια, φαρβανάπλες, μπακάλια, προσόμια, σακκιά, ντουρβάδες κλπ.) και τα πλεκτά επίσης της νύφης στους τοίχους του σπιτικού και σε μεγάλες ξύλινες κρεμάστρες "κοντάδες" για επίδειξη στους καλεσμένους.

Το δωμάτιο της νύφης (πασιάς) στολίζεται με άνθη και φύλλα (σύμβολα θαλερότητας και γονιμότητας του ανδρογύνου). Και οι αρχαίοι Έλληνες "έστεφαν τας θύρας προ του γάμου με κλάδους ελαιάς και δάφνης".

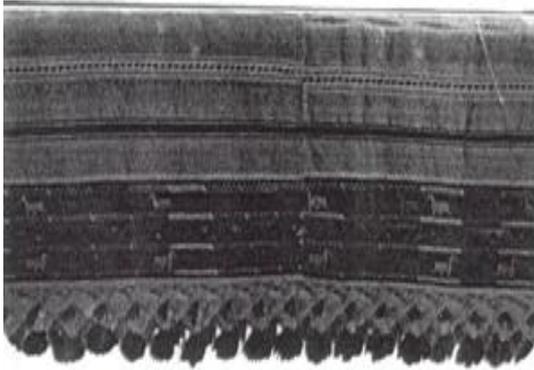
Την παραμονή του γάμου καταβάνουν οι καλεσμένοι με τα ανάλογα δώρα (κρέατα, κουλούρια, κρασιά κλπ.).

Την ίδια μέρα σφάζονται τα ζώα του γάμου με διάφορα παρατηρήματα κατά την σφαγή και γίνεται η σχετική ετοίμασία των κρεάτων απ' όπου ερμηνεύεται το μέλλον του ανδρογύνου (οιονοσκοπία των αρχαίων).

Καλοδεχτός είναι κάθε γνωστός και φίλος ή και απλός περαστικός για να κεραστεί και να ευχηθεί τα "καλά ζετελέματα"

Την ημέρα του γάμου γίνεται το λούσιμο, κτένισμα και στόλιμα της νύφης από παρθένες που με μαντινάδες εξυμνούν "τις χάρες" της νύφης και εκφράζουν την στενοχωρία τους γιατί χάνουν τη φίλη τους από τις παρές τους.

Παρόμοια προετοιμασία γίνεται και για το γαμπρό. Λίγο πριν αρχίσει ο γάμος γίνεται το "ξύρισμα του γαμπρού" με τις ανάλογες μαντινάδες.

ΜΕΡΟΣ Β'

Κυριακή 20 Αυγούστου 1995

Τελετή του γάμου. Εναρξη 4 μ.μ.

4 μ.μ. - Μεταφέρεται η προίκα στο σπίτι των μελλονύμφων, που θα είναι πια κατοικία τους και εκτίθεται στην ορισμένη θέση. Νέοι και νέες τραγουδούν μαντινάδες των προικιών με το μελωδικό σκοπό της λύρας.

4.15' μ.μ. - Παλληκάρια και κοπέλλες ξεκινούν με το γαμπρό από το πατρικό του σπίτι (Ψηλά Αρχοντικά) με τη συνοδεία λύρας και τραγουδώντας μαντινάδες του γαμπρού) πορεύονται πάνω σε γαιδοέρνια για την εκκλησία του Αγ. Γεωργίου χαρακίτη και τοποθετούνται στην είσοδο, όπου θα υποδεχτεί ο γαμπρός τη νύφη και στη συνέχεια θα γίνει η στήψη.

4.30 μ.μ. - Κοπέλλες και παλληκάρια συνοδεύουν τη νύφη από το πατρικό της σπίτι (Αγία Πελαγία) μέχρι την εκκλησία με λύρα και μαντινάδες της νύφης.

(Μελλονύμφοι, κομπάρσοι και όλη η συνοδεία και στις δύο περιπτώσεις φορούν παλιές τοπικές ενδυμασίες)

Ιδιαίτερη προσοχή αποδίδεται στο να μη βαδίσουν οι δύο συνοδείες τον ίδιο δρόμο, για να μη πατήσουν οι μελλονύμφοι τα βήματα "τα ζάλα" ο ένας του άλλου (συμβολισμός της τέλει αγνότητας και του αλληλοσεβασμού) "σέβομαι και το ζάλο σου".

5 μ.μ. - Ο γαμπρός υποδέχεται τη νύφη έξω από την εκκλησία, που του την παραδίδει ο πατέρας της.

5.05' μ.μ. - Τοποθέτηση του ζυγίου, παρανύμφων κλπ. μέσα στην εκκλησία. Τέλεση του Μυστηρίου του γάμου.

Στον "χορό του Ηοαία" ακορπίζονται προς όλες τις καταθέσεις άνθη, φύλλα, ρίζι και ζαχαρωτά (σύμβολα γονιμότητας, αφθονίας αγαθών και γλυκειάς ζωής του αντρούγου).

Στο τέλος πρώτοι οι κομπάρσοι, οι γονείς και ύστερα οι συγγενείς και οι άλλοι καλεσμένοι "φιλούν τα στήφανα" και προσφέρουν ανάλογα δώρα στους νεόνυμφους.

Προσφέρεται σ' όλους μέλι και αμυγδαλόκαρπους.

6.30' μ.μ. - Οι νεόνυμφοι με την ακολουθία των καλεσμένων (με τη λύρα και τις μαντινάδες του γάμου) αναχωρούν για το σπίτι της

νύφης, ενώ στους δρόμους απ' όπου περνούν η νύφη μοιράζει (πεταχτά) το γαμοκούλουρο και τα ζαχαρωτά. Ο κόσμος είχεται "καλορρίζικα και καλομοιρασμένα".

Στο ανώφλιο του σπιτιού η νύφη με δύο αναμμένα κεριά χαράσσει το σημείο του Σταυρού, τρεις φορές και διασκελίζει το κατόφλι με το δεξί πόδι.

Η πεθερά παραδίδει στη νύφη ένα ρόδι (σύμβολο γονιμότητας και αφθονίας) και η νύφη με το δεξί χέρι το πετά με δύναμη για να ακορπίσει και λείει χαμπλορόνα την αιχή "ετού να πέφτουν τα καλιά στο σπίτι μας".

Στη συνέχεια προσφέρει μέλι στα πεθερικά της και δέχεται η ίδια απ' αυτά (συμβολισμός αμοibaίας αγάπης και αλληλοευχαρίστησης από την μεταξύ των συμπεριφορά).

Ακολουθούν οι μαντινάδες του "παστού" (τα ιμμένα άσματα των αρχαίων).

Η νύφη μετά βάζει λευκές πετοέτες (σύμβολο αγνότητας) στις κεφαλές των κομπάρσων. Οι καλεστοί βάζουν κι αυτοί λευκές πετοέτες (γνώρισμα πλέον του γαμηλιώτη).

ΜΕΡΟΣ Γ'

Το Γλέντι

7.30' μ.μ. - Η συνοδεία με το αντρόγυνο ξεκινά για τον χώρο του γαμηλιού γλεντιού (Δημοτικό Σχολείο Κριτσάς), ενώ το γαμοκούλουρο εξακολουθεί να μοιράζεται απο κοπελιές και οι αιχές για την ευτυχία του αντρούγου λέγονται δυνατά για να μη καλύπτονται από τον ήχο της λύρας και των μαντινάδων.

8 μ.μ. - Φθάνουν στον περιβολό του Σχολείου όπου έχει στρωθεί το γαμήλιο τραπέζι. Στους καλεσμένους σερβίρεται "εζομπάς" με βραστό κρέας και στη συνέχεια κρέας με πατάτες. Προσφέρεται ακόμη ντόπιο κρασί και γαμοκούλουρο.

9 μ.μ. - Αρχίζει ο χορός από τους νεόνυμφους και γενικεύεται. Το γλέντι συνεχίζεται, κατά τα παλιά τοπικά έθιμα, χωρίς χρονικούς περιορισμούς.

Κρητικό θφαντό.

ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ

Η Κρήτη έχει τοποθετήσει τον γάμο σε μια ψηλή, ξεχωριστή θέση και τον περιβάλλει μ'όλη την απαιτούμενη αγνότητα και κληρονομική δύναμη για την καλή συνέχιση της ζωής.

Ο γάμος αποτελεί αναμφισβήτητο το ευτυχέστερο γεγονός για τον άνθρωπο, το ωραιότερο πράγμα στη ζωή.

"Όμορφο πούναι τόμορφο, πέντε φορές και δέκα
κι απ'όλα τ'ομορφότερο άντρας με τη γυναίκα".

Από τους σπουδαιότερους σταθμούς της ζωής συνδυάζει θαυμαστά κι αρμονικά, συνταιριάζει απόλυτα την θρησκευτική ιεροπραξία με μια σειρά εθμικών,τελετουργικών πράξεων. Μ'ένα ολόκληρο σύστημα αντιλήψεων και εθμών που διατήρησε μέχρι σήμερα σαν κειμήλιο ιερό το βαθύ των ανθρώπων συναίσθημα και που χαρακτηρίζει τη διανοητικότητα, την ψυχούσθεση και τις συνθήκες κάθε λαού.

Στα τελούμενα κατά το γάμο διάχυτη είναι και η ακλόνητη η πίστη προς το Θεό, δημιουργό του καλού και διώχτη του κακού.

Στην πίστη αυτή, που κληρονομείται μαζί με τις σύμβολικές πράξεις, διακρίνονται οι ρίζες της φυλετικής οντότητας και η συνοχή του παρελθόντος με το παρόν. Η αδιάσπαστη συνέχεια, που ανάμεσα στους αιώνες, πέτυχαν να διατηρήσουν τα έθνη και ιδιαίτερα το Ελληνικό, σ'όλες τις εκδηλώσεις πολιτισμού.

Για τον Έλληνα ο γάμος αποτελεί αδαμάντινη απόδειξη της ενότητας και της ομοιογένειάς του.

Για τον Κρητικό που ξεχωρίζει για τον ιδιαίτερο σεβασμό του στα παραδεδομένα και του μεγάλη του ευαισθησία, την έκσταση μπροστά στο υπέρχο της ζωής μυστήριο, ο γάμος προλαμβάνει ένα μεγαλοπρεπή,τελετουργικό χαρακτήρα.

Κατά την προετοιμασία και τέλεση του γάμου, πέρα από την τυπική θρησκευτική πλευρά,διακρίνονται όλες εκείνες οι εκδηλώσεις και μυστικιστικοί συμβολισμοί που πηγάζουν από την ψυχούσθεση του Κρητικού και σαν ηχώ διαπερνούν το χρόνο για να αποδείξουν πως ο πυρήνας της μένει ανόθευτος,αναλλοίωτος,απρόσβλητος από τα σαρωτικά ρεύματα των παρερχομένων εποχών.

Μέσα στην τέλεση του παραδοσιακού Κρητικού γάμου φαίνεται όλο το μεγαλείο και η ανωτερότητα της Κρητικής ψυχής.

1. Το πρόγραμμα γάμου στο δρώμενο του 1995. Πηγή : αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 15/8/1995.

Στις φωτογραφίες που ακολουθούν, εικονίζονται οι καλλιτέχνες, α) στο χώρο της προετοιμασίας του φαγητού, την ώρα που τελείται το θρησκευτικό μυστήριο στη εκκλησία, στο δρώμενο του έτους 1997 και β) έξω από την εκκλησία την ώρα του θρησκευτικού μυστηρίου, στο ίδιο δρώμενο.

2. Καλλιτέχνες σε δράση στο χώρο της προετοιμασίας των φαγητών την ώρα που τελείτε το θρησκευτικό μυστήριο του 1997. Πηγή : φωτογραφικό αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 1997.

3. Μερικοί από τους καλλιτέχνες που έπαιζαν στην τελετουργία του δρώμενου της Κριτσάς του έτους 1997. Πηγή : φωτογραφικό αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 1997.

Οι παρακάτω φωτογραφίες, σκιαγραφούν την Κοινότητα τις μέρες του δρώμενου. Είναι ευδιάκριτος ο στολισμός, με παραδοσιακά υφαντά κειμήλια της Κοινότητας.

4. Σπίτια του κεντρικού δρόμου της Κοινότητας στολισμένα με τα παραδοσιακά χειροτεχνήματα. Πηγή : <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>
Ανασύρθηκαν στις 1/3/2008.

5. Κατάστημα στο κεντρικό δρόμο της Κοινότητας που εμπορεύεται είδη λαϊκής τέχνης. Πηγή :

<http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>

Ανασύρθηκε στις 1/3/2008.

Ο παρακάτω καναπές, υπήρχε με παρόμοιο στόλισμα στο κτίριο της *Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας της Κριτσάς*.

6. Στολισμένος καναπές.

Πηγή : Αποστολάκης Ε. Γ., 2003 σελ. 282, εικόνα 266.

7. Δεξιά και αριστερά έχουμε χειροποίητες, ψάθινες χτενοθήκες. Στη μέση έχουμε μια κεντημένη ψαλιδοθήκη και χτενοθήκη κρεμασμένη στο τοίχο της Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς. Πηγή : φωτογραφικό αρχείο του Χαλκιαδάκη Χρήστου. Κριτσά 2002.

8. Καλλιτέχνες σε δράση στη γλεντική διαδικασία του δρώμενου του 1997 μεταξύ των οποίων και ο γράφων (στη μέση). Πηγή : φωτογραφικό αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά Αύγουστος 1997.

Τα πήλινα που ακολουθούν, είναι διαφημιστικά προς πώληση στα δρώμενα του 1973 και 2002 αντίστοιχα.

9. Αναμνηστική κεραμική κανάτα προς πώληση στο δρώμενο του 1973.

Πηγή : Τσακιρίδου Ρ. Ε. 1973, σελ. 397. Κριτσά 15/2/2002.

10. Μικρός αναμνηστικός κεραμικός αμφορέας προς πώληση στο δρώμενο του 2002.
Πηγή : αρχείο του Χρήστου Χαλκιαδάκη. Κριτσά 15/2/2002.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αθανασόπουλος Δ.,** *Κουλτούρα, Παιδεία και Πολιτισμός, Προσπάθεια Ορθολογικής Αποσαφήνισης*, στο Φάκελος σημειώσεων του Σαρρή Δ. του μαθήματος Πολιτιστική Διαχείριση του Τμήματος Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής, Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, 2003 – 2004.
- Αποστολάκης Ε. Γ.,** *Ελληνική Λαϊκή Σοφία*, τόμος α', Γ. Δετοράκης ΑΕΒΕ, Ηράκλειο, 2000.
- Αποστολάκης Ε. Γ.,** *Ελληνική Λαϊκή Σοφία*, τόμος β', Γ. Δετοράκης ΑΕΒΕ, Ηράκλειο, 2000.
- Αποστολάκης Ε. Γ.,** *Παραδοσιακός Κρητικός Γάμος*, Λιβάνη, Αθήνα, 2003.
- Αρχαιολογικό Μουσείο Αγ. Νικολάου,** *Πληροφοριακός οδηγός Αρχαιολογικών Ευρημάτων*, 1993, (σύνολο σελίδων 8).
- Αυγερινού – Κολωνία Σ., Δωροβίνης Β.,** *Επεξεργασία τροποποιήσεων στην Ελληνική νομοθεσία μνημείων*, ΤΕΕ –Icomos, Αθήνα, 1993.
- Βαρβούνης Γ. Μ.,** *Λαϊκά Δρώμενα, Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 1996.
- Βασιλάκης Α.,** *Κνωσός, Μυθολογία - Ιστορία – Οδηγός του Αρχαιολογικού Χώρου*, Αδάμ, Αθήνα, 2002.
- Βέϊκος Θ.,** *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987.
- Βλαστού Γ. Π.,** *Ο Γάμος εν Κρήτη, Ήθη και Έθιμα Κρητών*, Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών, Τυπογραφείο του Σακελλέρου Π. Δ., Αθήνα, 1893.
- Βουδούρη Δ.,** *Κράτος και Μουσεία, Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003.
- Βουδούρη Δ.,** *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1992.

Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, «Για την εξασφάλιση και περιποίηση των αρχαιοτήτων της Αθήνας και της Αττικής», Διάταγμα 22 Φεβρουαρίου 1826, αριθμ.41, 27.2.1826.

Γενική Εφορία των Αρχαιοτήτων, *Συλλογή Αρχαιολογικών Νόμων, Διαταγμάτων και Εγκυκλίων*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα ¹1886, ²1892, ³1905.

Δαμιανάκος Σ., *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, Πλέθρον, Αθήνα, 1976.

Δανδουλάκης Κ., *Η Ροδάνθη της Κριτσάς*, Γ. Δετοράκης ΑΕΒΕ, "Άγιος Νικόλαος Κρήτης, 2000.

Δέλτσου Ε., «Ο Ιστορικός Τόπος και η Σημασία της Παράδοσης για το Έθνος Κράτος», κείμενο που βασίζεται σε υλικό της διδακτορικής διατριβής της γραφούσης *Praxes of Tradition and Modernity in a Village in Northern Greece*, Indiana University U.S.A., 1995 και βρίσκεται στο Φάκελος Σημειώσεων του μαθήματος *Ανθρωπολογική προσέγγιση του Λαϊκού Πολιτισμού II*, του Τ. Ε. Ι. Ηπείρου, Ακαδημαϊκό έτος 2004 – 2005.

Δημακοπούλου Χ., *Η ίδρυσις της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος*, Αθήνα, 1982.

Δημαράς Κ. Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα, ⁴1985.

Ζαμπέλιου Σ., *Οι Κρητικοί Γάμοι*, Μεταγραφή στη σύγχρονη γλώσσα από το Λιλικάκη Γ., Δωρικός, 2003.

Ζητήματα αισθητικής και ταυτότητας στη σύγχρονη μουσική δημιουργία, «Πρακτικά συμποσίου σύγχρονης μουσικής (Σάββατο και Κυριακή 10 και 11 Φεβρουαρίου 2001)», Εκδόσεις Κέντρο μεσογειακής μουσικής Λαμίας, Υπουργείο Πολιτισμού – Δήμος Λαμιέων, 2001.

Ημέλλου Δ., Πολυμέρου Σ., Καμηλάκη Αικ., *Παραδοσιακός υλικός βίος του Ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο)*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αριθμ.17, Αθήνα, 1983.

Κάβουρας Π., *Ανθρωπολογία της μουσικής*, Φάκελος μαθήματος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Έκδοση Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1999.

Καρκλαλέτσης Σ., *Η ωραία της Κρήτης*, Εμπειρία Εκδοτική, ²2003.

- Κοζύρης Η. Μ.**, *Λασιθι, αγώνες και θυσίες αιώνων – Κρισωτοπούλα*, Τύποις, 1969.
- Κοινότητα Κριτσάς**, *Πληροφορίες της Κοινότητας Κριτσάς*, (Πληροφοριακό φυλλάδιο) Κριτσά, 1988, σσ. 25.
- Κόκκου Α.**, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα Μουσεία*, Ερμής, Αθήνα, 1977.
- Κονδύλης Π.**, *Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.
- Κονδύλης Π.**, *Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού, Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή κι από τον φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, Θεμέλιο, Αθήνα, 21995.
- Κονσολά Ν. Ν.**, *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, Παπαζήση, Αθήνα, 1995.
- Κονταράτος Σ.**, *Αρχιτεκτονική και Παράδοση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1986.
- Κοραής Α.**, *Στοχασμοί αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής παιδείας και γλώσσης*, Γ' (Προλεγόμενα στην έκδοση του Ισοκράτους, 1807), στο Βαλέτας Γ. (επιμ.), Κοραής. Άπαντα τα πρωτότυπα έργα, τόμος α², Δωρικός, Αθήνα, 1964, σελ. 96.
- Κορρές Μ., Μπούρας Χ.**, *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος*, τόμος α', Υπουργείο Πολιτισμού (ΕΣΜΑ), Αθήνα, 1983.
- Κορρές Μ.**, *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος*, τόμος β', Υπουργείο Πολιτισμού (ΕΣΜΑ), Αθήνα, 1989.
- Κράββα Β.**, «Τροφή και Ταυτότητα : Η Περίπτωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης», στο Φάκελος σημειώσεων της ίδιας του μαθήματος *Ανθρωπολογική Προσέγγιση του Λαϊκού Πολιτισμού Ι*, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής, Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, 2007 – 2008.
- Κυριακίδης Σ.**, *Ελληνική Λαογραφία Α' μέρος, Τα μνημεία του λόγου*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, 21965.
- Κωνσταντίνος Δ.**, *Η Προστασία των Ιστορικών Πόλεων : Η Ελληνική Εμπειρία*, Πολίτης, 1993, σσ. 43 – 45, 118.
- Λάββας Γ.**, *Πολιτιστική κληρονομιά*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Αθήνα, 1993.

- Λαρνάτος Β.**, *Οι μήνες στην αγροτική και ποιμενική ζωή του λαού μας*, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1987.
- Λουτζάκη Μ. Α. Ρ.**, *Ο Γάμος ως Χορευτικό Δρώμενο, Η Περίπτωση των Προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο Μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, 1989.
- Λυκέσας Χ. Γ.**, *Οι Ελληνικοί χοροί*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 21993.
- Μερακλής Γ. Μ.**, *Λαογραφικά ζητήματα*, Μπούρα Χ., Αθήνα, 1989.
- Μερακλής Γ. Μ.**, *Ελληνική λαογραφία*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1992.
- Μπάζιανας Ν.**, *Για τη λαϊκή μουσική μας παράδοση, Μικρά μελετήματα*, Τυπωθήτο – Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα, 1986.
- Μπακαλάκη Α.**, *Γευστικά ταξίδια, συναντήσεις και διακρίσεις στο Όρια και Περιθώρια, Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2000.
- Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.)**, *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, στο «Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος του 1995)», Εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Εταιρία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σεπτέμβριος 1999.
- Μπουραντάς Δ.**, *Μάναιζμεντ. Οργανωσιακή Θεωρία και συμπεριφορά*, Team, Αθήνα, 1992.
- Νόμος 1407/1918**, *«Περί ιδρύσεως Μουσείου Ελληνικών Χειροτεχνημάτων»*, Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ Α' 101 / 1918.
- Παναγιωτάκης Ι. Γ.**, *Η Κρήτη στις Αρχές και τα Τέλη του 20ου Αιώνα*, Τυποκρέτα Α.Β.Ε., Ηράκλειο, 1998.
- Παναγιωτάκης Ι. Γ.**, *Κρήτη, Ιστορία – Εικόνες*, τόμος Α', Β', Γ', Σμυρνωτάκη, Ηράκλειο, 1990.
- Παπαγεωργίου Κ.**, *Τα νησιά της Κρήτης*, Εκτυπώσεις Ι. Καββαδία, Ηράκλειο, 1996.
- Παπαταξιάρχης Ε.**, *«Εισαγωγή : Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, Ιστορία και η Μελέτη της Νεοελληνικής Κοινωνίας»*, στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν : Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της*

Νεότερης Ελλάδας. Παπαταξιάρχης Ε. και Παραδέλλης Θ., (επιμ.) Αλεξάνδρεια, 1993, σσ. 13 – 74.

Παυλάκης Γ., *Κρητική Δημοική Ποίηση, Οι Μαντινάδες*, Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκη, Αθήνα, 1994.

Πλατάκης Φ., *Ο καπετάν Καζάνης*, Τύποις, 1968.

Πλουμάκης Γ., *Λαογραφικά σημειώματα Κρήτης*, τόμος α', Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1964.

Πούχνερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα βαλκάνια*, Πατάκης, Αθήνα, 1989.

Ρηγινιώτης Ι. Θ., «*Η ενασχόληση των σύγχρονων Κρητικών με την πολιτισμική τους κληρονομιά*», Κρητικό περιοδικό Κρητόπολις, Περιοδική Έκδοση, τόμος 5^{ος}, τεύχος 8 - 9 - 10, 2002 σσ.6-11.

Σγουρός Δ., (ένθετο CD), *Τα σα εκ των σων, Χοροί και τραγούδια Ανατολικής Κρήτης*, Κωδικός αριθμός ανατύπωσης έκδοσης, S. A. 612, Αεράκης – Μουσικό εργαστήριο, Ηράκλειο, 1999.

Σβορώνος Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Βιβλιογραφικός Οδηγός Σπ. Ι. Αοδράχα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

Σιμόπουλος Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, (333 – 1700), Β'(1700 – 1800), Γ'1 (1800 – 1810)*, τόμος α', Αθήνα, 1970 - 1975.

Σκουτέρη – Διδασκάλου Ε., *Όρια και αντιστάσεις της Λαϊκής Μνήμης*, Πολίτης, Αθήνα, 1995.

Τεγόπουλος- Φυτράκης, *Μικρό ελληνικό λεξικό*, Αρμονία, Αθήνα, 1992.

Το Χρονικό του 20^{ου} Αιώνα, *Τέσσερα Έψιλου*, Αθήνα, 1992.

Τρόβα Ε., *Η έννοια του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατά το σύνταγμα του 1975/86*, Σάκουλας, Αθήνα, 1992.

Τσακηρίδη - Θεοφανίδη Ο., «*Η μέθοδος αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων ως βασικό στοιχείο άσκησης πολιτιστικής πολιτικής: προτάσεις για την αξιοποίηση των λαϊκών δρωμένων από το δήμο Κομοτηνής*», στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Δήμου Κομοτηνής για «Πολιτιστικούς Πόρους - Πολιτιστική Πολιτική*, Κομοτηνή, 1996.

Τσακιρίδου Ρ. Ε., *Ο Κρητικός γάμος*, Άγιος Νικόλαος, 1973.

- Τσιβάκου Ι.**, *Υπό το βλέμμα του παρατηρητή,. Περιγραφή και σχεδίαση κοινωνικών οργανώσεων*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997.
- Τσιβάκου Ι.**, *Το οδοιπορικό του εαυτού στο χώρο της εργασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2000.
- Τσιμούρης Γ.**, «Τραγούδια μνήμης διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας», στο Φάκελος σημειώσεων Κράββα Ε. του μαθήματος *Ανθρωπολογική Προσέγγιση του Λαϊκού Πολιτισμού Ι*, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής, Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, 2007 – 2008.
- Υδρία, Cambridge, Ήλιος**, *Εγκυκλοπαίδεια γενικών γνώσεων*, Τέσσερα έψιλον, Αθήνα, 1992.
- Φωτόπουλος Τ.**, *Εξαρτημένη ανάπτυξη : η ελληνική περίπτωση*, Εξάντας, Αθήνα, 1985.
- Χριστοδουλίδης Θ.**, *Εισαγωγή στη Διεθνή Οργάνωση*, Σάκουλας, Αθήνα, 1984.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΓΛΩΣΣΑ

Boklund, *Σημειωτική και κοινωνία*, μτφ. Λαγοπούλου Κ., Οδυσσεάς, Αθήνα, 1980.

Cucke D., *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, μτφ. Σιάτιστας Φ., Τυπωθήτο, Αθήνα, 2001.

Eliot S. T., *Σημειώσεις για τον ορισμό της Κουλτούρας*, μτφ. Ησαΐα Ν., Πλέθρον, Αθήνα, 1980.

Germaine P., *Ο Χορός μέσα στην Ιστορία. Από την Προϊστορία μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα*, τόμος α', Εκδόσεις «Τρόπος Ζωής» Θέατρο Ελληνικών Χορών «Δόρα Στράτου», Αθήνα.

Hamelink J. C., *Η πολιτιστική αυτονομία στις παγκόσμιες επικοινωνίες*, μτφ. Τσουβαλάς Ν., Κάλβος, Αθήνα, 1988.

Harrison, J. E., *Τελετουργικά δράματα στην αρχαία Ελλάδα*, Ιάμβλικος, Αθήνα, 1999.

Hobsbawn, E., *Η επινόηση της παράδοσης*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1992.

Jung, C. G., Gustav, C., *Ο άνθρωπος και τα σύμβολα του*, Αρσενίδης, Αθήνα, 1964.

Λίντς P. E., *Πολιτισμός και επικοινωνία. Η λογική της διαπλοκής των συμβόλων*, επιμ. Παραδέλλης Θ., Μια εισαγωγή στη χρήση της στροκτουραλιστικής ανάλυσης στην κοινωνική ανθρωπολογία, μτφ. Σουρράπα Ε., Καστανιώτη, Αθήνα, 1993.

Lyotard J. F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, μτφ. Παπαγιώργη Κ., Αθήνα, 1988.

Μάνεσης, Βεργόπουλος, Ροζάκης, Βερεμής, Μουζέλης, Τσουκαλάς, Γιαννίτσης, Καράγιωργας, Πάκος, Κραβαρίτου, Μανιτάκη, Βέλτσος, Ζουράρις, *Η Ελλάδα σε εξέλιξη*, «Les Temps Modernes», Εξάντας, Αθήνα, 1986.

Μπλάνκιγκ Τ., *Η έκφραση της ανθρώπινης μουσικότητας*, μτφ. Μ. Γρηγορίου, Νεφέλη, Αθήνα, 1981.

Vernant J. P., *Μυθικές πλευρές της μνήμης, Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Γεωργούδη Σ., Θεσσαλονίκη, 1965.

Williams R., *Κουλτούρα και Ιστορία*, μτφ., Αποστολίδου Β., Γνώση, Αθήνα, 1994.

Zygmunt B., *Ο Πολιτισμός ως Πράξη*, Πατάκης, Αθήνα, 1992.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Certeau de M.**, *La culture au pluriel*, Cristian Bourgois, Paris, 1974.
- Chamberlin R.**, *Loot! The Heritage of Plunder*, London, Thames and Hudson, 1983.
- Commission Economique pour l' Europe (ONU)**, *Etude sur la situation economique de l' Europe en 1984 – 1985*, Nations Unies, 1987.
- Fabian J.**, *Time and the Other, How Anthropology Makes its Object*, New York, Columbia University Press, 1983.
- Gennep A. V.**, *Le Folklore*, Paris, Stock, 1924.
- Halbwachs M.**, *La Memoire Collective*, PYF, Paris, 1950, σσ. 67 – 130.
- Handler R.**, «*On Having a Culture : Nationalism and the Preservation of Quebec's Patrimoine*». *Objects and Others : Essays on Museums and Material Culture*, George W. Stocking, Jr., ed The University of Wisconsin Press, 1985, σσ. 192 – 217.
- Herzfeld M.**, *Ours Once More, Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*, 1982.
- Jote K.**, *International Legal Protection of cultural Heritage*, Stockholm, Juristforlaget, 1994.
- Kapferer B.**, *Legends of People, Myths of State : Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Washington, Smithsonian Institution Press, 1988.
- Linnekin J.**, *Cultural Invention and the Dilemma of Authenticity*, *American Anthropologist*, 1991.
- Nahlik S.**, *Protection internationale des biens culturels en cas de conflit arme, Recueil des Cours de l' Academie de Droit International de la Haye*, 1967, σσ. 61 - 163.
- O' Keefe P. – Prott L.**, *Law and the Cultural Heritage, Vol. 1: Discovery and Excavations*, Adingdom, Oxon Professional Books, 1984.

Slatyer R., *The Origin and Development of the World Heritage Convention*, Monumentum (Special issue), 1984, σσ. 3 – 16.

Treue W., *Art Plunder : the fate of works of art in war*, Revolution and peace, London, Methuen, 1960.

Tylor B. E., *Primitive Culture*, London, 1871.

ΙΣΤΟΧΩΡΟΙ

- <http://www.neo.gr/website/istam/logkakhs.htm>

Λασιθιώτικο Στίγμα.

Ιστοσελίδα Κρητικής (Λασιθιώτικης) κατασκευής που παρέχει συνεντεύξεις γνωστών προσώπων του χώρου της Κρήτης που ασχολούνται με τα κοινά. Τη συνέντευξη που φιλοξενεί η ιστοσελίδα πήραν οι δημιουργοί της από τον Ανδρέα Λογκάκη μέλους από την πρώτη χρονιά ιδρύσεως της Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρίας Κριτσάς και αργότερα προέδρου της. Ανασύρθηκε την 21/3/2008.

- http://www.icap.gr/news/index_gr_6853.asp

Ιστοσελίδα της ICAP Εταιρίας Οικονομικών Πληροφοριών, Εκδόσεων και Συμβούλων Επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Φιλοξενεί άρθρα κυρίως επιστημονικού περιεχομένου. Άρθρο του Χρυσοβαλάντη Γαγάνη, Μ.Β.Α. Οικονομολόγου, Μέλος του Εργαστηρίου Συστημάτων Χρηματοοικονομικής Διοίκησης του τμήματος Μ.Π.Δ. του Πολυτεχνείου Κρήτης. Ανασύρθηκε την 26/4/2008 .

- http://www.crete.tournet.gr/Archaeological_Museum-si-1510-el.jsp

Ιστοσελίδα του αρχαιολογικού μουσείου του Αγίου Νικολάου Κρήτης. Ανασύρθηκε την 21/3/2008.